

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Vižintin

**Uspešnost italijanske fašistične osnovne šole na Primorskem skozi oči
šolskih nadzornikov**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Vižintin

Mentor:izr. prof. dr. Aleš Gabrič

**Uspešnost italijanske fašistične osnovne šole na Primorskem skozi oči
šolskih nadzornikov**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

HVALA

*Izr. prof. dr. Alešu Gabriču za mentorsko podporo.
Brez vaših strokovnih in konstruktivnih nasvetov naloga ne bi bila to, kar je.*

Zaposlenim v državnem arhivu v Gorici za pomoč pri iskanju gradiva.

Družini in prijateljem za potrpežljivost, razumevanje in spodbudo.

Uspešnost italijanske fašistične osnovne šole na Primorskem skozi oči šolskih nadzornikov

Eden izmed glavnih ciljev fašizma je bil preoblikovati značaj italijanskega naroda tako, da bi deloval po načelu »Verjeti, ubogati, boriti se«. S tem namenom je Benito Mussolini med drugim monopoliziral tudi vzgojo, saj se je zavedal, da bo z indoktrinacijo najlažje začeti pri najmlajših, torej tistih, ki še nimajo izoblikovanega svojega mnenja. Zadana naloga je bila še posebej težka na obmejnih območjih Julijske krajine, kjer je večinoma živela slovenska manjšina, ki je šele po prvi svetovni vojni postala del kraljevine Italije. Italijani so začeli veliko vlagati v šolstvo, saj so verjeli, da bo pot do cilja lažja, če bodo otrokom nudili dobre, ustrezne pogoje za učenje. Gradili so nove šole, zaposlovali italijanske učitelje, nudili socialno pomoč najbolj ogroženim družinam, učence so avtomatično včlanjevali v mladinske fašistične organizacije itd. Naloga poskuša odgovoriti na vprašanje, če je to zadostovalo. Primorski Slovenci so bili italijanizaciji in fašizaciji izpostavljeni več kot 20 let, vendar je bila njihova narodna zavest kljub velikemu prizadevanju italijanskih oblasti močnejša.

Ključne besede: fašizem, šolstvo, narodna manjšina, italijanizacija, narodna zavest.

The success of the Italian fascist primary school in Primorska through the eyes of school supervisors

One of the main aims of fascism was to transform the character of the Italian people by acting on the principle of »Believe, obey, fight«. For this purpose Benito Mussolini, among other things, monopolized also education, since he was aware that with the indoctrination, it would be easiest to start with the youngest, that is, those who have not yet formed their own opinion. The task was particularly difficult in the border regions of the Venezia Julia, where mostly the Slovene minority lived, who, after the First World War, became part of the Kingdom of Italy. The Italians began investing heavily in education because they believed that the way to the goal would be easier if they offered to children good and appropriate conditions for learning. They built new schools, employed Italian teachers, provided social assistance to the most deprived families, pupils automatically became members of youth fascist organizations, etc. This thesis tries to answer the question if this policy was sufficient for achieving their goals. Littoral Slovenians have been exposed to italianization and fascistisation for more than 20 years, but their national consciousness, despite the great efforts of the Italian authorities, was stronger.

Keywords: fascism, education, national minority, italianization, national consciousness.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	8
I	TEORETIČNI DEL	12
2	FAŠIZEM KOT SODOBNA POLITIČNA MITOLOGIJA	12
2.1	Mit o novem človeku	14
2.1.1	Totalitarni poskus antropološke revolucije	15
2.1.2	Novi Italijan kot Rimljan moderne dobe	16
3	MIT O NOVEM ITALIJANU V FAŠISTIČNI ŠOLSKI POLITIKI	17
3.1	Združitev kraljestva in želja po preroditvi naroda	17
3.2	Poenotenje šolskega sistema v predfašistični Italiji	18
3.3	Fašistična reformacija šolstva.....	19
3.3.1	Gentilejeva šolska reforma	20
3.3.2	Politika popravkov	21
3.3.2.1	Mladinske fašistične organizacije.....	21
3.3.2.2	Ostali elementi fašizacije šole	23
4	VPLIV FAŠISTIČNEGA POSKUSA »ANTROPOLOŠKE REVOLUCIJE« NA PRIMORSKE SLOVENCE	26
4.1	Povojno stanje v Julijski krajini.....	26
4.2	Obdobje fašističnega načrtnega raznarodovanja	26
4.2.1	Narodne manjšine skozi oči fašistične države.....	27
4.2.2	Ofenziva zoper slovenstvo	29
4.2.3	Usoda slovenskega šolstva v Julijski krajini	31
4.2.3.1	Slovenske osnovne šole med vojnama	32
4.2.3.2	Slovensko srednje in strokovno šolstvo.....	33
4.2.3.3	Slovenski učitelji	35
4.2.4	Pomen slovenske duhovščine	36
4.2.4.1	Verski pouk po Gentilejevi šolski reformi	37
4.2.4.2	Zbor svečnikov sv. Pavla	38
4.2.4.3	Odnos lokalnih oblasti do slovenskih duhovnikov	39
4.3	Rezultati raznarodovanja	41
II	EMPIRIČNI DEL	43
5	ANALIZA POROČIL ŠOLSKIH NADZORNIKOV V TOLMINSKEM IN GORIŠKEM ŠOLSKEM OKROŽJU	43

5.1	Tolminsko šolsko okrožje.....	44
5.1.1	Materialni pogoji za učenje na Tolminskem	45
5.1.1.1	Šolske zgradbe	45
5.1.1.2	Oprema učilnic in didaktični material	50
5.1.1.3	Šolske knjižnice	51
5.1.1.4	Vrtci v tolminskem šolskem okrožju	54
5.1.2	Vloga učiteljev	56
5.1.2.1	Kadrovska problematika	56
5.1.3	Mladinske fašistične organizacije	63
5.1.3.1	Socialna pomoč.....	65
5.1.4	Slovenska narodna zavest in cerkvena propaganda	66
5.1.4.1	Učni uspeh tolminskih šolarjev	67
5.2	Goriško šolsko okrožje	75
5.2.1	Materialni pogoji za učenje	75
5.2.1.1	Šolska poslopja	75
5.2.1.2	Oprema učilnic in učni pripomočki	78
5.2.1.3	Šolske knjižnice	80
5.2.4	Delovanje goriških vrtcev	82
5.2.2	Učiteljski kader	83
5.2.2.1	Učiteljske obšolske obveznosti.....	87
5.2.3	Mladinske fašistične in druge organizacije	88
5.2.4	Učni uspeh goriških učencev.....	90
6	SKLEP.....	97
7	LITERATURA	103

KAZALO TABEL

Tabela 3.1:	Odstotek analfabetov po šestem letu starosti v posameznih italijanskih regijah ..	19
Tabela 5.1:	Osnovne šole v tolminskem okrožju v šolskem letu 1936/37.....	46
Tabela 5.2:	Naraščanje števila osnovnih šol med šolskima letoma 1936/37 in 1937/38	47
Tabela 5.3:	Učilnice v tolminskem šolskem okrožju v šolskem letu 1940/41	49
Tabela 5.4:	Število knjižnic in knjig glede na šolski okraj v šolskem letu 1939/40	52
Tabela 5.5:	Popis knjig v šolskem letu 1941/42.....	53
Tabela 5.6:	Razpored otrok po vrtcih v šolskem letu 1939/40.....	55
Tabela 5.7:	Stalno in začasno zaposleni učitelji po okrajih v šolskem letu 1936/37	57

Tabela 5.8: Število učencev in učiteljev glede po okraju v šolskem letu 1936/37.....	58
Tabela 5.9: Stalno in začasno zaposleni učitelji po okrajih v šolskem letu 1939/40	60
Tabela 5.10: Starostna struktura učiteljev po okrajih v šolskem letu 1940/41	61
Tabela 5.11: Stalno in začasno zaposleni učitelji po okrajih v šolskem letu 1940/41	61
Tabela 5.12: Delež otrok včlanjenih v G. I. L. po okraju v šolskem letu 1937/38	63
Tabela 5.13: Število članov G. I. L. po okraju v šolskem letu 1939/40.....	64
Tabela 5.14: Odstotek članov G. I. L. po okraju v šolskem letu 1940/41.....	65
Tabela 5.15: Socialna pomoč za otroke v šolskem letu 1939/40	66
Tabela 5.16: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1937/38.....	68
Tabela 5.17: Učni uspeh otrok v šolskem letu 1937/38 glede na razred.....	68
Tabela 5.18: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1938/39.....	69
Tabela 5.19: Učni uspeh otrok v šolskem letu 1938/39 glede na razred.....	70
Tabela 5.20: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1939/40.....	72
Tabela 5.21: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1940/41	73
Tabela 5.22: Notranja oprema v šolskem letu 1936/37.....	78
Tabela 5.23: Popis knjižničnega materiala po razredih.....	81
Tabela 5.24: Starostna struktura stalnega učiteljskega kadra v šolskem letu 1939/40.....	84
Tabela 5.25: Starostna struktura učiteljev v šolskem letu 1940/41	85
Tabela 5.26: Včlanjenost otrok v G. I. L. po okraju v šolskem letu 1937/38	89
Tabela 5.27: Šolski uspeh učencev po okraju v šolskem letu 1937/38	91
Tabela 5.28: Šolski uspeh učencev po okraju v šolskem letu 1938/39	93
Tabela 5.29: Šolski uspeh učencev po okraju v šolskem letu 1940/41	95

KAZALO SLIK

Slika 3.1: Matematična naloga	24
-------------------------------------	----

SEZNAM KRATIC

ASGO	Archivio di Stato di Gorizia
G. I. L.	Gioventù Italiana del Littorio
G. U. F.	Gruppi universitari fascisti
Istat	Istituto nazionale di statistica
O. N. A. I. R.	Opera Nazionale Italia Redenta
O. N. B.	Opera Nazionale Balilla

1 UVOD

Ob koncu prve svetovne vojne, novembra leta 1918, so se po italijanski zasedbi primorski Slovenci znašli v povsem novem položaju. Z izjemo Beneških Slovencev je namreč slovenski narod skoraj 600 let živel pod habsburško nadvlado, po razpadu Avstro-Ogrske pa se je prvič pojavila možnost, da bi se kot narod združili v eno samo državno tvorbo. Vendar pa je istočasno tudi za Italijo tisti trenutek pomenil edinstveno priložnost za dolgo pričakovano ekspanzijo na vzhod, s čimer naj bi se sklenil proces t. i. narodnega zedinjenja (Bajc in Pelikan 2004, 60). Naše ozemlje je Italijane že od nekdaj mikalo. Že v prvi polovici 19. stoletja, še preden je bila Italija sploh združena, so verjeli, da morajo biti »strateške meje nove Italije na vzhodu na Bitoraju, na severu pred Ljubljano, ter da morajo objemati Istro, Reko, Bakar, Kraljevico ter Idrijo in Logatec« (Pavlič in Smolej 1981, 7).

Po navedbah Verginellijeve (v Kacin Wohinz in Verginella 2008, 9) je po zasedbi slovenskega etničnega ozemlja znotraj novih meja Kraljevine Italije ostalo okrog 350.000 Slovencev. Medtem ko je bilo zlasti med Italijani za to ozemlje uveljavljeno ime »Venezia Giulia«, so Slovenci zanj najprej uporabljali ime Julijska Benečija, pozneje pa Julijska krajina (Bajc in Pelikan 2004, 61). Čermelj (1965, 12) navaja, da to ni bila geografska ali politično-upravna opredelitev, pač pa je šlo za označevanje nove »dežele«. Leta 1918 je vanjo poleg Goriško-Gradiščanske, Trsta in Istre spadal še del Notranjske (idrijski in postojnski okraj) ter del Koroške (trbiški okraj). Naknadno ji je bila leta 1924 priključena še Reka (Ferenc in drugi 1974, 11–12).

Sprva so italijanske oblasti z velikimi besedami razglašale svojo pravičnost in zatrjevale, da bodo imele narodne manjšine enake pravice kot drugi državljani ... »dali vam bomo šole v vašem jeziku, še več, kakor vam jih je dala Avstrija«. Vendar so Slovenci kmalu ugotovili, da je šlo le prazne obljube in da so v resnici postali žrtve raznarodovalne politike. Italijani so namreč že od samega začetka nameravali spremeniti šole v svoje »potujčevalnice«. Ko še sploh ni bilo odločeno, kako bo z ozemljem na primer onstran Gorice in na Kobariškem, so na tamkajšnjem začasno okupiranem ozemlju začeli odpirati »vzgojalnišča« – teoretično z namenom, da bi »skrbeli za varnost otrok«, dejansko pa so s tem želeli samo čim prej povsod uvesti italijanski jezik (Pavlič in Smolej 1981, 7).

Slovensko šolstvo so torej v Italiji začeli zatirati že pred vzponom fašizma. Z nastopom režima leta 1922 so se razmere samo še bolj zaostrele, kajti kot razlaga Pelikan (2012, 515), je bila v totalitarnih režimih prav posebna pozornost posvečena indoktrinaciji mladine in s tem instrumentalizaciji vzgojnih inštitucij, prek katerih se je najlaže izvajal ideološki vpliv. Na območju Julijske krajine je nastal koncept »obmejne šole«, ki je imel dve ključni nalogi, in sicer italijanizacijo, ki jo Pelikan (2012, 517) poimenuje kar »kulturni etnocid manjšin«, in fašizacijo.

Moj namen je pokazati, da so fašisti v področje šolstva in obšolskih dejavnosti vložili veliko energije in denarja. Verjeli so na primer, da bodo s pomočjo novih, lepih in urejenih šol, moderno opremljenih učilnic in bogatega didaktičnega materiala uspešnejši pri raznarodovanju slovenskih otrok. Na obmejnih območjih so odpuščali slovenske učitelje, na njihova mesta pa nastavljali italijanske, fašistične, ki naj bi bili kos tamkajšnji situaciji. Vse šoloobvezne otroke so ob vpisu v prvi razred osnovne šole avtomatično včlanjevali v mladinske fašistične organizacije ter jim propagandno delili socialno pomoč v obliki hrane, oblek, poletnih kolonij idr. Pa so bili s tem učinkoviti? V nalogi na osnovi poročil italijanskih šolskih nadzornikov, ki so nadzorovali ter usmerjali učno in vzgojno delo šol, ugotavljam, ali so bila prizadevanja fašističnih oblasti poplačana ali pa je bila morda slovenska narodna zavest močnejša od raznarodovalnega šolskega programa. Ugotovitve so pomembne predvsem zato, ker je stališče v nalogi predstavljeno na podlagi arhivskega gradiva, ki v znanstveni literaturi do sedaj še ni bilo uporabljeno.

Pri svojem raziskovanju izhajam iz naslednjih dveh hipotez:

- HIPOTEZA 1: Italijanska fašistična šolska politika je izboljšala materialne in pedagoške osnove šolstva.
- HIPOTEZA 2: Raznarodovalna politika, ki so ji bili v fašistični šoli v Julijski krajini podvrženi slovenski otroci, ni dosegla zelenega učinka.

Do sklepov pridem s pomočjo več metod in tehnik družboslovnega raziskovanja. Prvi del naloge temelji predvsem na analizi sekundarnih virov, tj. znanstvene monografije in člankov, kjer so objavljene dosedanje ugotovitve s področja, ki me zanima. Najbolj se osredotočim na zapise italijanskega zgodovinarja Emilia Gentileja, ki velja za odličnega poznavalca obdobja fašizma. Odnos Slovencev do tega režima pa je najbolj temeljito proučila slovenska zgodovinarica Milica Kacin Wohinz, ki je avtorica številnih del o življenju slovenske manjšine

pod italijansko oblastjo. V nekaj začetnih poglavjih z deskriptivno metodo predstavim razmere, v katerih so živeli in se šolali primorski Slovenci v Julijski krajini med obema vojnama.

Hipotezi preverim v empiričnem delu, in sicer s pomočjo pluralne študije primerov, ki temelji na analizi in interpretaciji primarnih virov iz državnega arhiva v Gorici. V vzorec zajamem šolska poročila italijanskih nadzornikov iz goriškega in tolminskega šolskega okrožja, saj gre za območji, ki sta bili večinoma poseljeni s slovenskim prebivalstvom. S pomočjo zgodovinske metode ugotavljam razvoj pogojev za šolanje slovenskih otrok na tistem območju, s komparativno metodo pa preverjam, ali so bile razmere povsod enake ne glede na kraj. Pri ugotavljanju učnega uspeha šolarjev uporabim analizo statistike.

Magistrsko delo je v osnovi razdeljeno na teoretični in empirični del. Teoretični del predstavlja uverturo v raziskovalno delo druge polovice magistrske naloge. Sestavljen je iz treh obsežnejših in enega krajšega poglavja. Začnem s kratkim vpogledom v fašistično mitologijo, saj Velikonja (1996, 12) trdi, da moramo najprej poznati mitologijo neke družbe, če želimo razumeti dogajanja v njej. Še posebej me zanima t. i. mit o novem človeku, ki je, kot bomo videli, močno zaznamoval delovanje Mussolinija in vplival na razvoj režima. V drugem poglavju na kratko prikažem razvoj italijanskega šolstva od prvega poskusa poenotenja sistema v 19. stoletju pa do sprejetja Gentilejeve reforme leta 1923 in nadaljnje popolne fašizacije šole v tridesetih letih. V tretjem večjem poglavju se osredotočim na to, kako so primorski Slovenci v Julijski krajini doživljali italijansko nadvlado. Začetnim obljubam liberalnih vlad je sledilo načrtno fašistično raznarodovanje etničnih manjšin. Prikažem, kako je postopoma potekala ofenziva zoper slovenstvo s poudarkom na usodi slovenskih osnovnih, strokovnih in srednjih šol. Nadaljujem s slovenskimi učitelji in primorsko duhovščino, ki je imela pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske besede. Kljub zatiranju s strani italijanskih lokalnih oblasti so primorski duhovniki tako ali drugače uspeli ohraniti svoje delovanje skozi celotno dobo fašizma. Za konec tega uvodnega dela s pomočjo podatkov, pridobljenih pri ljudskem štetju leta 1936, predstavim (ne)napredek raznarodovanja. Empirični del je sestavljen iz dveh večjih enot. Prva zajema raziskovanje razmer s področja šolstva v tolminskem šolskem okrožju, druga pa v goriškem. Struktura analize je pri obeh enaka, in sicer je sestavljena iz štirih poglavij. Najprej me zanima stanje šolskih poslopij, ustreznost notranje opreme in količina didaktičnega materiala. Lepe zgradbe, moderna oprema in številni učni pripomočki naj bi bili namreč po mnenju italijanskih oblasti

predpogoj za uspešno »duhovno formacijo novega Italijana«. Potem se osredotočim na učiteljski kader, ki bi moral biti za doseganje dobrih rezultatov primerno izobražen in imeti bogate delovne izkušnje. Nadaljujem z raziskovanjem vloge in uspešnosti mladinskih fašističnih organizacij pri slovenskih otrocih, ki so jim v okviru načrtne državne propagande med drugim delili tudi socialno pomoč in jih s tem skušali zvabiti na svojo stran. Če so torej v prvih treh delih analizirani načini, kako so se italijanske oblasti lotile raznarodovanja najmlajših, v zadnjem poglavju empiričnega dela skušam ugotoviti, ali so bili pri tem tudi uspešni. Vse ugotovitve raziskave so strnjene v sklepnem poglavju.

I TEORETIČNI DEL

2 FAŠIZEM KOT SODOBNA POLITIČNA MITOLOGIJA

Mitologija je kot kompleksen sistem predstav, verovanj in simbolov, ki jih neka družbena skupina goji o sebi, neodpravljiv del vsake politike in družbene prakse. V sodobni družbi ima praktično vlogo, saj po navadi stremi k nekim konkretnim ciljem, na primer (Velikonja 1996, 27–33; Velikonja 2003, 8):

- omogoča povezovanje in homogeniziranje navznoter ter razlikovanje navzven (integrativna funkcija),
- razlaga ključne dogodke iz preteklosti in sedanjosti ter napoveduje prihodnost (kognitivna funkcija),
- zagotavlja specifično mitsko retoriko in sintagme (komunikacijska funkcija).

Objektivna resnica nikdar ni bila kriterij mita. Nasploh pa se bolj kot to dokazuje, da je pomembno preprečiti vsakršen sum vanj. Po kanadskem literarnem teoretiku Northropu Frynu (v Velikonja 1996, 59) je bistvenega pomena, da mit pridobi avtoriteto, saj za ustrezno opravljanje vseh svojih funkcij zahteva brezpogojno verovanje. Že italijanski fašistični voditelj Benito Mussolini (v Velikonja 1996, 59–60) se je tega dobro zavedal: »Mi smo ustvarili svoj mit. Mit je vera, je strast. Zanj ni potrebno, da bi bil resničen. Resničen je na osnovi dejstva, da je dober, da je up, da je pogum. Naš mit je Nacija, naš mit je moč Nacije! In temu mitu, njegovi moči, ki jo želimo popolnoma uresničiti, podrejamo vse drugo.«

Italijanski zgodovinar Emilio Gentile (2010, 151) razlaga, da je bil fašizem prvo politično gibanje 20. stoletja, ki je prineslo na oblast mitično misel in jo posvetilo kot moralni temelj za organizacijo množic. Za vsakogar od zunaj so miti lahko iracionalni, vendar pa jih v resnici navznoter odlikuje popolna razumska razlaga obstoječega, je prepričan Velikonja (1996, 22). Poljski antropolog Malinowski (v Velikonja 2003, 9–11) pravi, da ne gre za domišljajske zgodbe, brezčasne arhetipe ali nezainteresirane nebuloze, pač pa so miti po njegovem mnenju praktične zgodbe, ki navajajo k politični akciji, so angažirane, mobilizirajo, povezujejo, razlagajo, sporočajo. Mit je tisti, ki spreminja skupino v skupnost, družbo v občestvo, njene člane pa v člene njenega delovanja. Gre za močno orodje politične tehnike, česar so se fašisti naučili že zelo zgodaj. Mit in organizacija sta bila namreč glavni kategoriji, preko katerih so

tedaj vodilni tolmačili sodobne družbene probleme in določali njihovo mesto v tej stvarnosti, in sicer z namenom, da bi v njej lažje delovali in jo sčasoma tudi preoblikovali (Gentile 2010, 151).

Lahko bi torej rekli, da je sodobna politična mitologija védenje (nove) oblasti in vedênje ostalih. Ponuja racionalne razlage, ki jih podpre s sklicevanjem na čustva, predsodke in stare navade naslovnikov. Na ta način, pravi Foucault (v Velikonja 1996, 26–33), postane tudi »njihova«, saj gre prisvajanje skozi njihov filter. Mitologija prevzame oboje, manipulirane in manipulatorje. Individuum, ki ga je oblast skonstruirala, je torej hkrati njen nosilec.

Na splošno sestavljata sodobne mitologije dve vrsti mitov, ki pa se medsebojno združujeta in dopolnjujeta. Tradicionalni miti na eni strani so usmerjeni v preteklost, nastali so spontano, pozna jih velika večina članov neke skupine, so konservativni in nedokončani. Na drugi strani so ideološki miti, ki zrejo v prihodnost, ustvarjajo in usmerjajo jih majhne zainteresirane skupine, so inovativni in po navadi priskrbijo različne zaključke odprtim tradicionalnim mitom (Velikonja 1996, 28).

Obstajajo pa tudi manjše, nekoliko bolj specifične skupine mitov, s katerimi je prepletena tudi fašistična mitologija. Slednja je t. i. železni repertoar oziroma osnovna shema, ki po mnenju Velikonje (2003, 10–13, 34) sestavlja vse sodobne politične mitologije. Gre za:

- »mite o začetku in središču«, ki navajajo avtohtono poreklo neke družbe oziroma poudarjajo lastno središčnost v svetu. V fašistični mitologiji je bila rimska doba začetni čas italijanske zgodovine. Italijani, ki so se imeli za neposredne potomce antičnih Rimljanov, so se kot nacija v vseh pogledih počutili več vredne v primerjavi s številnimi drugimi narodi;
- »mite o najpomembnejših dogodkih neke družbe in njeni strukturi«, ki po navadi opisujejo ključne družbene, kulturne in politične dogodke določene družbene skupine. Mednje bi lahko poleg klasičnega rojstva Rima umestili na primer ustanovitev t. i. *fasciev di combattimento*, saj so jih fašisti imeli za začetek nove dobe v italijanski in svetovni zgodovini. Gentile (2010, 223) razlaga, da je imel režim celo koledar velikih dogodkov iz svoje svete zgodovine, ki jih je bilo zaradi pomembnosti treba javno praznovati;
- »mite o času in prostoru«. Družbe štejejo svoj čas od temeljnih prelomov, obstajajo pa tudi posebej posvečeni kraji znotraj že tako ali tako posvečenega matičnega ozemlja. Z

datumom t. i. pohoda na Rim 28. oktobra 1922, se je uradno začelo štetje let fašistične ere. Za Italijane je Rim vedno predstavljal sveto središče;

- »mite o junakih, rešiteljih in voditeljih«. V primeru Mussolinija smo bili priča pravemu kultu osebnosti – primerjali so ga z Julijem Cezarjem, Machiavellijem, Napoleonom, slavljen je bil kot mislec, glasbenik, pisec, škofje so ga poveličevali kot božjega poslanca, skratka, posebljal je idealno podobo enotne družbe;
- »mite o žrtvah in mučenikih«. S svojim emfatičnim dejanjem zahtevajo od naslovnikov brezpogojno nadaljevanje svoje poti;
- »mite o sovražnikih, izdajalcih in zarotah«. Za fašiste so bili vsi njihovi politični nasprotniki Antiitalijani in jih je bilo zato treba preganjati in odstraniti;
- in »mite o vizijah prihodnosti«. Vse sodobne politične mitologije namreč predvidevajo tudi perspektive prihodnjega razvoja in prav v to skupino umeščamo mit, o katerem bo tekla beseda v pričajoči magistrski nalogi, tj. mit o novem človeku.

2.1 Mit o novem človeku

Čeprav je imel mit o novem človeku v fašistični kulturi, politiki in ciljih osrednjo vlogo, je italijanski zgodovinar Emilio Gentile eden izmed redkih, ki je temu pojavu namenil nekaj več pozornosti. Zbirko esejev o tej tematiki je izdal leta 2008 kot eno izmed poglavij knjige z naslovom »Fašizem: zgodovina in interpretacije«. Prav on opozarja, da specifične in poglobljene analize o tem pojavu ni, razlog za to pa pripisuje predvsem dejstvu, da je fašistični poskus stvaritve novega Italijana na koncu spodletel (Gentile 2010, 227–228).

Nekateri zgodovinarji, ki so podrobneje proučevali fašizem, so sicer obravnavali tudi mit o novem človeku, vendar večinoma zgolj mimobežno. Italijanski zgodovinar Renzo de Felice (v Gentile 2010, 228) na primer verjame, da je bil Mussolinijev glavni namen »spremeniti italijansko ljudstvo in ustvariti nove, številčnejše rodove, ki bodo zares sposobni drzniti si in preiti v akcijo ter se soočiti z obdobjem vojne in osvajanja«. Njegov francoski kolega Pierre Milza (v Gentile 2010, 228) mit o novem Italijanu obtožuje za totalitarne opcije zadnjih let fašizma, s katerimi so italijanske oblasti želele zdrobiti hegemonijo dekadentnih vodilnih razredov in jo zamenjati »z dinamičnim, močnim, odločnim, učinkovitim novim človekom, pripravljenim na vsako žrtev, utrjenim s špartansko vzgojo in vzvišenimi učinki avtarkične

strogosti«. Poleg treh omenjenih avtorjev so o tem pojavu nekaj napisali tudi tisti, ki so proučevali verovanja in obrede fašistične religije, slog in navade ter šport in telesno vzgojo. Tovrstni mit so večinoma enačili s kultom telesa in moškosti ter z rasističnim nazorom (Gentile 2010, 228)

2.1.1 Totalitarni poskus antropološke revolucije

Različni raziskovalci, ki so v svojih študijah naleteli na mit novega Italijana, so o njem podali različna mnenja. Nekateri so prepričani, da fašistični človek ni imel ničesar resnično novega in da je šlo zgolj za obnovitev ideala iz preteklosti, tj. starorimskega legionarja. Drugi so trdili, da gre v resnici za konstrukcijo povsem novega modela modernega človeka, ki je zamišljen v pozitivizmu. Potem so tukaj še tisti proučevalci, ki verjamejo, da fašizem še sam ni imel jasnih idej o novem človeku in da je to glavni razlog za njegovo nejasno in protislovno predstavo (Gentile 2010, 229–231).

Različnost modelov vsekakor ni bila posledica nedoslednosti v načrtu antropološke revolucije, opozarja Gentile (2010, 233), pač pa se je mit zaradi spreminjanja notranjih in mednarodnih razmer v družbi, kulturi in politiki razvijal. Kljub različnim interpretacijam pa se iz njih lahko izlušči nekaj temeljnih potez, med katerimi sta izstopajoči uglašenost in jasna predstava o ciljih, ki jih je treba doseči.

Glavni namen delovanja Mussolinija in njegovih privržencev, ki so se imeli za avantgardo novih Italijanov, je bil po besedah Gentileja (2010, 227) izpeljati »antropološko revolucijo«, ki naj bi prerodila značaj italijanskega naroda in ustvarila novo raso gospodarjev in osvajalcev. Duče je nekoč v enem izmed svojih govorov fašizem poimenoval kar »totalni eksperiment oblikovanja novega človeka in nove civilizacije«. Priznaval je, da hoče doseči prenovitev italijanskega rodu. Želel ga je »vzeti, oblikovati, prekaliti v disciplini, delu in veri za vse potrebne bitke« (prav tam).

2.1.2 Novi Italijan kot Rimljan moderne dobe

Gentile (2010, 245) na koncu le razsodi, da je fašizem uporabljal arhetip starega Rimljana kot zgledni in propagandni mit, vendar pa tudi, da ne Mussolini ne drugi pobudniki antropološke revolucije niso imeli namena v novem Italijanu obuditi starega Rimljana. Želeli so ustvariti raso mož, ki bi bili v modernem svetu to, kar so bili nekoč Rimljani v antičnem svetu, torej sposobni ustvariti imperialno civilizacijo, ki bi bila zasnovana na totalitarni organizaciji države.

3 MIT O NOVEM ITALIJANU V FAŠISTIČNI ŠOLSKE POLITIKI

V prejšnjem poglavju smo ugotovili, da je bil mit o novem Italijanu globoko zakoreninjen v fašistični ideologiji. Gentile (2010, 233) navaja, da ne samo, da je bil prisoten v zunanjepolitičnih odločitvah, pri izdelavi načrtov ozemeljskega širjenja ter ustvarjanju nove civilizacije, takšno stremenje k antropološki revoluciji je doprineslo tudi k pospeševanju številnih drugih temeljnih fašističnih pobud: krepili so se rasizem in antisemitizem, preganjanje antifašizma, demografska kampanja in kapilarna organizacija množic. Z enim in ednim namenom pa je Mussolini povsem monopoliziral tudi vzgojo. O tem več v nadaljevanju.

3.1 Združitev kraljestva in želja po preroditvi naroda

Z izjemo Benečije in Papeške države, ki sta postali del kraljevine nekaj let kasneje,¹ je bila večina držav Apeninskega polotoka v okviru t. i. »*risorgimento*«² uradno združena leta 1861. Vendar pa cilj ni bil samo uresničitev zedinjenja in neodvisnosti Italije, močna je bila tudi želja po modernizaciji družbe, njene miselnosti in navad. Takrat je odmevalo: »Ustvarili smo Italijo – zdaj moramo ustvariti Italijane.«³ Mit o novem Italijanu, razlaga zgodovinar Gentile (2010, 234), torej ni bil domislica fašizma, pač pa njegove korenine segajo že v začetno obdobje italijanskega preporoda.

Mit o narodni preroditvi se je z leti prelevil v načrt popolne, tj. duhovne, kulturne in politične revolucije, vendar pa je bil visok odstotek nepismenih prebivalcev ena izmed glavnih ovir pri širjenju novih idej. Po podatkih Pizzigonija (2011, 1) je kraljevina ob unifikaciji štela 21.777.334 Italijanov, od tega pa je bilo 16.999.701 analfabetov, kar predstavlja dobrih 78 % celotne populacije. Italijanske oblasti so se zato angažirale in začele s korenitimi spremembami, začevši z uvajanjem novosti predvsem na področju šolstva.

¹ Benečija je bila priključena leta 1866, Papeška država pa 1870.

² *Risorgimento* je bilo gibanje za doseg italijanske državnosti v času od 1859 do 1870 (Blinkhorn 1995, 19).

³ Sinteza misli piemontskega državnikarja Massima d'Azeglia (Blinkhorn 1995, 20).

3.2 Poenotenje šolskega sistema v predfašistični Italiji

Tako kot na številnih drugih področjih je bila Italija pred politično združitvijo neenotna tudi v šolstvu. Dokler ni združitev v Kraljevino Italijo sprožila težnje po zedinjenju, je lahko vsaka država samostojno odločala glede svojega šolskega sistema. Oblast je na koncu sprejela odločitev, da bo za vse najprimernejši šolski sistem, ki je do tedaj že funkcioniral v Piemontu in Lombardiji, temeljil pa je na zakonu iz leta 1861, ki ga je izdal šolski minister Kraljevine Sardinije, Gabrio Casati (Pizzigoni 2011, 1–2). Izbrani model se je skladno z združevanjem Italije počasi širil po Apeninskem polotoku in pripadajočih otokih (Di Pol 2002, 122).

T. i. Casatijev zakon pa ni prinesel samo poenotenja, pač pa tudi brezplačno in obvezno dveletno šolanje za vse šestletnike vse do leta 1877, ko je začel veljati nov zakon, imenovan tudi Coppinov zakon, s katerim je bilo odrejeno podaljšanje obveznega šolanja za dodatno leto. Šele v začetku 20. stoletja, leta 1904, je takratni minister za javno šolstvo Vittorio Emanuele Orlando določil, da so šoloobvezni vsi otroci med šestim in desetim letom starosti, in tako je ostalo še nadaljnji dve desetletji (Dal Carobbo 2008, 16–17).

Zakonsko je bilo določeno, da so osnovnošolci kasneje lahko izbirali med zaključkom šolske obveznosti v dveletnih ljudskih šolah ali pa nadaljevali šolanje z vpisom v normalke,⁴ tehnične šole ali gimnazije, ki so prek klasičnega liceja edine omogočale dostop do univerze. Načeloma je veljalo, da je bila tehnična smer namenjena srednjemu sloju, klasična pa zlasti višjemu (Istat 2011, 343).

Tabela 3.1, ki vsebuje podatke o pismenosti italijanskih otrok po šestem letu starosti v letih 1871, 1881, 1901 in 1911, razkriva, da so sprejeti ukrepi sicer delovali, vendar pa je proces potekal izjemno počasi. Povprečno število analfabetov je z 68,8 % leta 1871 padlo na 37,6 % leta 1911. Opazna je tudi velika razlika med stopnjo pismenosti v severnih regijah kraljevine in tistih, ki ležijo južneje. Leta 1911 je imel na primer Piemont 11 % nepismenih prebivalcev, Lombardija 13,4 % in Ligurija 17 %, Kalabrija pa 69,6 %, Bazilikata 65,3 %, Sicilija in Sardinija pa po 58 % analfabetov.

⁴ Triletne šole, namenjene usposabljanju bodočih učiteljev.

Tabela 3.1: Odstotek analfabetov po šestem letu starosti v posameznih italijanskih regijah

Regija	1871	1881	1901	1911
Piemont	42,3	32,4	17,7	11,0
Lombardija	45,2	37,0	21,6	13,4
Benečija	64,7	54,1	35,4	25,2
Ligurija	56,3	44,5	26,5	17,0
Emilija-Romanja	71,9	63,5	46,3	32,7
Toskana	68,1	61,9	48,2	37,4
Marke	79,0	74,0	62,5	50,5
Umbrija	80,1	73,7	60,3	48,6
Lacij	67,7	58,2	43,8	33,2
Abruci	84,8	80,6	69,8	57,6
Kampanja	80,0	75,2	65,1	53,7
Apulij	84,5	80,1	69,5	59,4
Bazilikata	88,0	85,2	75,4	65,3
Kalabrija	87,0	85,0	78,7	69,6
Sicilija	85,3	81,2	70,9	58,0
Sardinija	86,1	79,6	68,3	58,0
Italija	68,8	61,9	48,5	37,6

Vir: Di Pol (2002, 45).

3.3 Fašistična reformacija šolstva

Fašizem je bil rojen v času vsesplošne družbene, gospodarske in politične krize v Italiji po prvi svetovni vojni. Glavni namen fašizma je bil zrušiti demokratične inštitucije, ki niso bile sposobne zaustaviti revolucionarnega vala. Fašistični črnosrajčniki so oblast nasilno prevzeli konec oktobra leta 1922 s t. i. pohodom na Rim. Mussolini je uspel od kralja izsiliti mandat za sestavo vlade, dotlej vladajoči pa so mu dali zaupnico v upanju, da se bodo tako izognili ilegalnemu terorju (Kacin Wohinz 1990, 62).

Ko je zavladal fašizem, je mit o novem človeku že zasedal osrednje mesto tako v njegovi kulturi kot tudi politiki. »Ustvarili bomo novega Italijana, Italijana, ki ne bo podoben tistemu

od včeraj. Potem bodo prišle generacije tistih, ki jih danes vzgajamo in ustvarjamo po naši podobi in podobnosti: legije balil in avantgardistov« (Mussolini v Gentile 2010, 237).

3.3.1 Gentilejeva šolska reforma

»Vojna, ki smo jo bili, je bila za obnovo notranjega življenja Italije, z njo se je začelo odrešenje tiste stare Italije, ki je pri evropskih narodih prešla v pregovore zaradi svoje nebojevitosti, svojega individualizma, pičlega občutka za državo, zapiranja v zasebno sebičnost ... Stari človek ni umrl, še vedno nas zalezuje in mami ter nam križa pot. Moramo se spoprijeti z njim in ga uničiti; in boj je oster, kajti ta človek je velik del nas.« Tako je bil leta 1919 odločen italijanski filozof Giovanni Gentile (v Gentile 2010, 237), minister za javno šolstvo v prvi Mussolinijevi vladi, ki je z novo šolsko reformo, sprejeto leta 1923, posegel v zastarel in ne več ustrezen italijanski šolski sistem.

Nova zakonodaja je velevala, da so otroci morali po novem obiskovati pouk do 14. leta starosti. Pri tem ukrepu so Italijani močno zamujali v primerjavi z drugimi evropskimi državami. V Veliki Britaniji je to veljalo že od leta 1876, v Franciji od 1882 in na Nizozemskem od leta 1900 (Dal Passo 2003, 5). Za Slovence v Avstrijskem primorju je obvezno osemletno šolanje veljalo celo od leta 1869, ko je bil v okviru reforme elementarnega šolstva sprejet t. i. tretji državni osnovnošolski zakon (Vodopivec 2005, 61).

Šolsko obveznost so otroci lahko izpolnili tako, da so po petih zaključenih razredih šolanje nadaljevali v triletni dopolnilni šoli ali pa se vpisali na enega izmed tehničnih zavodov, učiteljske ali na gimnazijo, ki je še vedno edina omogočala dostop do visoko cenjenih klasičnih licejev. Vsesplošen poziv fašističnega režima k strogosti in selekciji je vplival na izoblikovanje šolske reforme, ki je zlasti na področju srednjega in visokega šolstva temeljila na modelu »malo, ampak dobro«. Prav zato sta bila poleg klasičnega ustanovljena še znanstveni in ženski licej, s čimer so se želeli izogniti prenatalnosti elitnega klasičnega liceja, katerega glavni namen je bil postati vzgajališče za bodoče vodje (Ricuperati 1973, 23).

V spletnem arhivu italijanskega Ministrstva za javno šolstvo⁵ (2004) najdemo podatek, da je leta 1931, tj. osem let po sprejetju nove šolske reforme, analfabetizem v kraljevini padel na 31 %, kar je pomenilo, da se stvari sicer premikajo v pravo smer, čeprav počasi.

3.3.2 Politika popravkov

Mussolini je šolsko reformo sprva označil za najbolj fašistično izmed vseh do tedaj sprejetih reform na različnih področjih, a kljub temu kmalu ni več izpolnjevala zahtev, zato so Gentilejevi nasledniki zakonodajo skozi leta večkrat popravili in dopolnili. Ko se je fašizem začel spreminjati v režim, je za seboj povlekel zahtevo po še učinkovitejšem izrabljanju šole kot sredstva za upravljanje množic. S funkcionalnimi ukrepi, ki jih je vlada začela sprejemati sredi dvajsetih let z namenom čim hitrejšega prodora fašistične ideologije v šolski sistem, je bilo poskrbljeno za njegovo centralizacijo in popolno podreditev državi.

3.3.2.1 Mladinske fašistične organizacije

Za odrasle so poleg *Fasciev di combattimento* delovale še skupine fašističnih študentov (*gruppi universitari fascisti, GUF*), obstajale pa so tudi t. i. fašistične ženske (*donne fasciste*). Vendar je država z leti začela vedno več energije vlagati v fašizacijo otrok, saj se je po mnenju zgodovinarja Gentileja (2010, 192) zavedala, da gre za še nedotaknjen človeški material, ki ga je zato toliko lažje oblikovati po fašističnih idealih. Oblasti so bile prepričane, da je le z osvajanjem novih generacij lahko zagotovljena prihodnost fašistične države. Leta 1926 je bilo s tem namenom ustanovljeno Državno združenje Balilla (*Opera nazionale Balilla*,⁶ *ONB*), tj. mladinska organizacija, ki naj bi dopolnjevala šolsko delo v smislu telesne in moralne vzgoje v času, ko otroci niso obiskovali pouka (Gentile 2010, 192). Po mnenju Ricuperatija (1973, 26) je bil prav ta dogodek eden izmed prvih simptomov popolnega nadzora. Kacin Wohinčeva (1990, 95) razlaga, da je bil cilj tovrstnih organizacij predvsem vsaditi v otroke čut discipline, jim s predvojaško vzgojo vcepiti militarističnega duha, s

⁵ Ministero della Pubblica Istruzione.

⁶ Nacionalna institucija Balilla za pomoč in fizično ter moralno vzgojo mladine (*Opera nazionale Balilla per l'Assistenza e per l'Educazione fisica e morale della gioventu*)

športom in telovadbo razviti fizično kondicijo, s tečaji in krožki pa najmlajše pripraviti za poklic in jim dati zlasti tehnično izobrazbo.

Struktura fašističnih organizacij se je delila po spolu in generacijski pripadnosti. Dečki med šestim in štirinajstim letom starosti so spadali med *balilla*, deklice med male Italijanke (*Piccole Italiane*), kasneje, od štirinajstega do osemnajstega leta so fantje prestopili med avantgardiste, dekleta med mlade Italijanke (*Giovani Italiane*), med osemnajstim in enaindvajsetim letom starosti so fantje postali mladi fašisti⁷ (*Giovani fascisti*), dekleta mlade fašistke (*Giovani fasciste*). Sredi tridesetih let so nastale še organizacije za predšolske otroke, in sicer Sinovi/Hčere volkulje (*Figli/Figlie della lupa*) (Kacin Wohinz 1990, 94–95).

Leta 1937 se je Državno združenje Balil preimenovalo v Italijansko liktorsko mladino (*Gioventu Italiana del Littorio, G. I. L.*). Kot »enotna in totalitarna organizacija mladinskih sil fašističnega režima« pod okriljem fašistične stranke je imela tudi svoje šole, ki so bile namenjene izobraževanju mladih, ki bi v prihodnosti zavzeli odgovorno mesto v organizaciji. Poleg dveh zavodov za vojne sirote, dveh akademij za telesno vzgojo in eno za sabljanje je G. I. L. skrbela še za glasbeni konservatorij, dva pomorska zavoda in dva za vojaško specializacijo, enega letalskega, dve moški in eno žensko učiteljske, dva zavoda za zborovsko petje, tri za vzgojitelje in vzgojiteljice ter dva za poveljnike in poveljnice. Za izobraževanje njihovih kadrov je obstajala posebna akademija, ki je vzgajala tako vodilne kot inštruktorje, prav tako pa je organizirala tečaje za častnike in podčastnike, osnovnošolske učitelje in učiteljice ter za srednješolske ravnatelje. Italijanska liktorska mladina naj bi postala pravi »laboratorij za vzgojo novega Italijana in nove Italijanke, množična šola fašistične stranke, v kateri bi lahko vzgajali popolnoma fašistične rodove«. Iz te množice bi bilo potem mogoče izbirati bodoče voditelje za novo poveljujočo aristokracijo (Gentile 2010, 193–194).

Sprva je bilo članstvo prostovoljno, kasneje pa so z Deklaracijo o šoli leta 1939 postale vse dejavnosti G. I. L. obvezne. Vendar pa podatki razkrivajo, da je nasilna fašizacija šolarjev v Julijski krajini potekala že v dvajsetih letih. Medtem ko se je na primer število balil v tridesetih letih samo v puljski pokrajini povečalo za več kot trikrat, je v goriški in tržaški pokrajini članstvo poraslo samo za okrog 20 %, nekoliko večji je bil porast mladih Italijank. To nakazuje, da so bili otroci na tem območju veliko prej kot drugod avtomatično vpisani v

⁷ Imenovani tudi mladinski bojvniški fašijo (*Fascio giovanile di combattimento*).

mladinske fašistične organizacije takoj ob vstopu v šolo. Starši so sicer imeli pravico otroka izpisati, vendar si je le malokdo to tudi upal storiti (Kacin Wohinz 1990, 95). Kljub skoraj stodontnem članstvu osnovnošolcev pa poročila razkrivajo, da je le polovica otrok vedela, kaj so to *balille*, drugi pa se niso imeli za *balille*. Po koncu obveznega šolanja se je mladina od fašističnih organizacij oddaljila. Vpis fantov med avantgardiste je sredi tridesetih let padel za več kot 30 %, vpis deklic v mlade Italijanke pa kar za 79 %. Za italijanskega poverjenika fašistične stranke in poznejšega visokega komisarja Ljubljanske pokrajine Emilia Graziolija je to pomenilo, da delo, ki ga je organizacija opravljala v osnovni šoli celih osem let, »ni dalo skoraj nobenega sadu« (Kacin Wohinz 1990, 101–104).

3.3.2.2 Ostali elementi fašizacije šole

Ideologiziranje študijskih programov je predstavljalo drugi vidik fašizacije šolstva. Od leta 1929 dalje osnovnošolski učitelji niso več imeli nobene pravice odločati o literaturi, na podlagi katere bi zasnovali pouk, saj je bila z zakonom odrejena uvedba ene same državne čitanke za osnovne šole,⁸ prav tako so bila fašizirana besedila namenjena srednješolcem, kajti »knjige morajo imeti tako fašistični videz kot tudi fašističnega duha«. Že leta 1928, ko je skrbno izbrana komisija strokovnjakov začela s pripravo vsebine novega berila, je Mussolini dejal, da »mora postati didaktična in tehnična umetnina. Vsebina mora mlade izobraziti v vzdušju, ki ga je vzpostavil fašizem, in v njih vzbuditi zavest, prepojeno z dolžnostmi fašističnih državljanov« (Bertoni Jovine v Spadafora 1997, 343). Oblasti so to dejanje pred ljudstvom opravičevale, češ da je treba novim generacijam zagotoviti izobrazbo, ki bi bila strogo nacionalna in fašistična, ter da je treba stroške družin omejiti z zmanjšanjem števila učbenikov (Spadafora 1997, 343–344). V resnici pa je novi priročnik bolj kot vse drugo omogočil totalno kontrolo države nad poučevanjem, saj je po mnenju oblasti zajemal vse, kar mora učenec poznati.

Naslednji večji fašistični ukrep je nastopil z letom 1931, ko je vlada učiteljem vseh stopenj, ki so še naprej želeli opravljati svoj poklic, vsilila t. i. zaprisego zvestobe, tj. zvestobe kralju, njegovim naslednikom in fašističnemu režimu. S tem ukrepom je bila zapečaten vzpostavitev totalitarizma na nivoju javnega šolstva. Nemogoče je natančno določiti, koliko učiteljev je

⁸ Novi priročnik je bil obvezen tako za državne kot zasebne šole.

zaprisego zavrnilo, saj razlogi za odpustitev z delovnega mesta niso bili vedno eksplicitne narave (Dal Passo 2003, 14).

Z leti je želja po čim hitrejši in čim uspešnejši indoktrinaciji mladine privedla do tega, da je celoten šolski pouk postal ena sama državna propaganda. Leta 1934 je takratni minister Ercole s posebnim zakonom uvedel predmet »vojaška kultura«, ki je takoj postal obvezen za vse nižje in višje šole. Njegov glavni namen je bil vzbuditev bojevniškega duha v novih generacijah. Vedno večji pomen se je začel pripisovati tudi telovadbi. Gentile (2010, 230) v svoji knjigi razlaga, da se je Mussolini osebno zavzemal za »zdravje telesa in rodu«. Prav tako so bili z uvedbo novega državnega učbenika s fašističnimi tematikami prepojeni tudi povsem »nevtralni predmeti« kot na primer matematika (glej sliko 3.1).

Slika 3.1: Matematična naloga

»Aritmetika.

Na šolskem dvorišču je zbranih 24 balil.

Poveljnik ukaže, naj se za marš postavijo v vrste po 3.

Koliko vrst je v maršu?«

Vir: MATEpristem (2008).

Na »fašistično šolo« je močno vezano tudi ime Giuseppe Bottai, ki je postal minister za nacionalno izobraževanje leta 1936. Odločil se je, da bo iz šole napravil pomemben del strategije za ustvarjanje novega vodilnega razreda oziroma za pripravo novega človeka – fašista, in zaščita rase je bila zanj ključni del načrta za ustvarjanje fašistične identitete, zato je

leta 1938 uvedel rasna zakona, ki sta močno prizadela judovsko skupnost. Judovski učitelji so namreč izgubili službe, judovski učenci pa niso več smeli v italijanske javne šole, zato so morale večje judovske skupnosti, ki še niso imele organiziranih lastnih šol, to hitro storiti (Podbersič 2016, 847).

Uradno fašistično stališče do problemov izobraževanja je minister Bottai združil v Listini o šolstvu leta 1939. Inovativna načela, ki niso spadala zgolj med t. i. »politiko popravkov«, naj bi pripeljala do nove reforme, čeprav dokument sam zase ni bil prava reforma. Listina je bila sestavljena iz številnih priporočil o tem, kako naj bo steklo zakonsko besedilo, pri čemer so skušali upoštevati dediščino Gentilejeve reforme, hkrati pa šolstvo prilagoditi novim zahtevam režima. Osrednji cilj listine je bil po mnenju Mellinata (1992, 75) šole v celoti integrirati v strukturo totalitarne države. Kot sam pravi, je to razvidno že na začetku besedila:

Deklaracija I: »V normalni politični in gospodarski enotnosti italijanske nacije, ki je v celoti združena v fašistični državi, šolstvo kot osnovni temelj solidarnosti vseh družbenih sil od družine prek korporacije do stranke predstavlja človeško in politično zavest novih generacij.«

Deklaracija II: »V fašistični ureditvi šolska in politična doba sovpadata. Šoli G. I. L. (Liktorska italijanska mladina) in G. U. F. (Univerzitetna fašistična mladina) skupaj tvorita enoten inštrument fašističnega izobraževanja.«

Po besedah Giuseppeja Reine (v Mellinato 1992, 76), lokalnega univerzitetnega nadzornika v Trstu, naj bi učence po novem vzgajali za »fašistično politiko«, katere sestavini sta »vojaška« in moralna vzgoja, oziroma na način, da bodo »verjeli, ubogali in se borili za povečanje fašistične države«.

Vlada je priporočila iz listine v naslednjih nekaj letih le deloma izpeljala. Njeno dokončno udejanjenje oziroma sprejetje kakršnekoli nove šolske reforme je preprečila druga svetovna vojna.

4 VPLIV FAŠISTIČNEGA POSKUSA »ANTROPOLOŠKE REVOLUCIJE« NA PRIMORSKE SLOVENCE

4.1 Povojno stanje v Julijski krajini

Zmagovite antantne sile so leta 1918 pooblastile Italijo, da zasede avstro-ogrsko ozemlje do črte, določene z londonskim paktom leta 1915, vendar so italijanske čete že mesec dni kasneje okupirale tudi ozemlja, ki so se nahajala čez predvideno mejo. Po ocenah, ki jih navajata Kacin Wohinčeva in Pirjevec (2000, 27–28), naj bi bilo na novo k Italiji priključenih med 290.000 in 327.000 Slovencev.⁹ Ti so skupaj z Beneškimi Slovenci predstavljali dobro četrtino celotnega slovenskega naroda, območje, ki so ga poseljevali, pa je obsegalo dobro tretjino vsega slovenskega etničnega ozemlja. Rapalska pogodba, ki sta jo leta 1920 po številnih pogajanjih podpisali Kraljevina Italija in Kraljevina SHS, je samo uradno potrdila obstoječe stanje.

Kmalu po rapalskem dogovoru so socialistični poslanci začeli postavljati zahteve po zakonski odločbi, ki bi varovala slovansko manjšino v Italiji, saj je sporazum ni vseboval. Tedanji zunanji minister Carlo Sforza je na pripombe odgovoril, da bosta svoboda jezika in kulture etničnim manjšinam zagotovljena, »saj je to za nas vprašanje časti in politične modrosti«. Italija kot vojna zmagovalka sicer ni bila dolžna v kakršnihkoli mednarodnih pogodbah sprejemati obveznosti do narodnih manjšin, vendar so predfašistične demokratične vlade njihov obstoj kljub temu priznavale in jim z resolucijo v parlamentu jamčile, da »bodo lahko gojile svoj jezik, svojo kulturo in svojo vero brez omejitev in ovir ter da bodo uživale globoko spoštovanje v svojem posebnem položaju« (Čermelj 1965, 25–27).

4.2 Obdobje fašističnega načrtnega raznarodovanja

Nekateri viri sicer navajajo, da so se Italijani ponekod angažirali in začeli uvajati ukrepe za raznaroditev in asimilacijo Slovanov že v dveletni okupacijski dobi 1918–1920, vendar naj bi bili ti poskusi bolj lokalne narave. Na posameznih območjih so si oblasti prizadevale

⁹ Rezultati različnih štetij med obema vojnama se precej razlikujejo. Več o tem je napisano v podpoglavju 4.3 Rezultati raznarodovanja.

predvsem za zamenjavo tujerodnih izobražencev na vodilnih mestih in za odstranitev zunanjih znakov o obstoju nacionalnih manjšin, tj. prepovedali so uporabo slovenščine v uradih, ukinili posamezne društvene dejavnosti, zaplenjevali so tisk, posameznike politično preganjali, dopuščali so fašistično nasilje idr. (Ferenc in drugi 1973, 68). Po poročanju slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije (v Kacin Wohinz in drugi 2003) pa je bila v okviru splošnega načrta italijanizacije priključenega ozemlja v predfašističnem obdobju večinoma dopuščena obnova manjšinskih narodnih predstavništev, oživitev slovenskega šolstva in delovanje številnih organizacij, ki so jih nacionalne skupnosti nujno potrebovale za nadaljnji razvoj.

Leta 1922 pa se je stanje spremenilo, saj je nova, fašistična zakonodaja v celoti temeljila na enačenju med nacionalno in državno pripadnostjo, zato manjšine niso bile več priznane (Bajc in Pelikan 2005, 67). Po doktrini fašizma namreč *»/.../ država ustvarja narod«* in *»zunaj države ni posameznikov, ni skupin /.../«* (Mussolini 1949, 11–12). Raznarodovalna politika je zato pod fašistično vlado postala sistematična, predvsem pa usmerjena k popolni asimilaciji neitalijanske populacije. Ravnanje s slovensko-hrvaško narodno skupnostjo tako ni bila več regionalna posebnost, ampak je postala sestavni del fašistične državne politike (Ferenc in drugi 1973, 68).

4.2.1 Narodne manjšine skozi oči fašistične države

Fašistični raznarodovalni sistem je torej temeljil na zanikanju obstoja nacionalne skupine oziroma na prepričanju, da so južnoslovanski narodi nerazviti in manj vredni v primerjavi z italijansko civilizacijo in da so zato obsojeni na asimilacijo, nacionalizacijo in italijanizacijo (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 33).

Italijanske oblasti so se tedaj naslanjale na splošno mnenje in ocene, da Slovani na obmejnem območju niso imeli lastnega prepričanja ali kakršnekoli zavesti, saj so bili že od nekdaj pod vodstvom drugih, ki so jih upravljali bodisi s silo in z ustrahovanjem bodisi z laskanjem in zbujanjem iluzij. Njihova zgodovina naj bi bila takšna, kakršno je navajala avstrijska politika – sami niso bili nikoli združeni v lastni narodni državni enoti, prav tako niso imeli svoje civilizacije (Ferenc in drugi 1973, 68).

V delu »*Politica di confine*« je Livio Ragusin Righi (v Kacin Wohinz 1990, 73), tedaj vršilec dolžnosti fašističnega sekretarja za tržaško provinco, sicer priznaval, da v Julijski krajini obstajajo skupine drugorodcev, vendar pa je trdil, da nimajo značilnosti etničnih manjšin. Po njegovem mnenju so bile to samo priseljene nehomogene skupine Slovencev in Hrvatov, razkropljene med italijanskim prebivalstvom, ki »niso niti pristni alogloti¹⁰ /.../, saj vsi bolj ali manj govorijo tudi italijanski jezik«. Poleg tega je bil prepričan, da je takim skupnostim »usojeno, da izginejo po sili naravnega zgodovinskega procesa, katerega nihče ne more preprečiti«.

Za Nemce na Južnem Tirolskem je bila uporabljena manj nasilna metoda poitalijančevanja, saj so jih fašisti priznavali kot zgodovinski narod z visoko civilizacijo, poleg tega pa je bila Italija z Nemčijo v dobrih odnosih. Tamkajšnji manjšini so bile sicer odvzete vse narodne pravice, vendar je bilo za tamkajšnje območje namesto raznaroditve in asimilacije predvideno načrtno priseljevanje Italijanov, s prihodom katerih bi se nemška večina v deželi spremenila v manjšino, mlade generacije pa bi poitalijančili s šolo (De Felice v Kacin-Wohinz 1990, 74).

Italijani so bili prepričani, da bodo vse težave, ki zadevajo tujerodno prebivalstvo, rešene, ko bodo ukinjene legalne oblike njihovega delovanja in ko bodo izgnani tisti, ki asimilacijo tako ali drugače ovirajo. Goriški fašistični sekretar Pino Godina (v Kacin Wohinz 1990, 75) je na primer slovensko prebivalstvo delil na dva dela: na množico delovnega ljudstva, »ki se v glavnem posveča kmetijstvu, je dobra, poštena, predvsem pa spoštljiva do zakonov, četudi močno navezana na tradicije /.../,« in na »hujskače«. Slednje so sestavljali večinoma »izobraženci, živeči na obrobju politike bivšega režima /.../ in ki so vezani na inštitucije onstran meje«. Verjel je, da je treba ta del ločiti od ostalih in ga eliminirati.

Zgodovinar Emilio Gentile (2010, 239) razlaga, da je imela fašistična oblast vse politične nasprotnike za Antiitalijane, ki jih je bilo treba preganjati in odstraniti, češ da so kot človeški tipi antropološko nekompatibilni z novo Italijo (takšna oznaka političnega antagonista je po besedah avtorja vedno ostala ena izmed temeljnih sestavin fašističnega mita o preroditvi Italijanov).

¹⁰ Tisti, ki govorijo drug jezik.

Poleg vseh predhodno navedenih razlogov pa tržaški zgodovinar Teodoro Sala (v Kacin Wohinz in Veginella 2008, 32) opozarja, da je bil *fascismo di frontiera*¹¹ in njegov odnos do nacionalnih manjšin pogojen tudi z italijansko zunanjo politiko, ki je težila predvsem k ekspanziji na podonavsko-balkansko področje, vse skupaj pa je bilo še dodatno potencirano zaradi slabih odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Poleg delavskega razreda sta bila slovensko in hrvaško prebivalstvo v Julijski krajini torej glavna tarča režimskih napadov tudi zato, ker so fašisti želeli ob meji ustvariti kompaktno italijansko deželo kot dinamično ost za širitev na Balkan.

Spreminjajoče se zunanjepolitične okoliščine so vplivale na raznarodovalno politiko tega območja in prav njeno variiranje je po besedah Kacin Wohinčeve (v Kacin Wohinz in Verginella 2008, 32) glavni razlog, da v doslej znanih virih ne obstajajo kompleksni in javno razglašeni raznarodovalni programi, temveč le množica projektov, predlogov, navodil in zahtev.

4.2.2 Ofenziva zoper slovenstvo

Čeprav je italijanski general Petitti di Roreto po okupaciji leta 1918 v posebnem razglasu etničnim manjšinam obljubljal upoštevanje njihove kulture in tradicije, je ponekod istočasno začelo prihajati do očitnega preprečevanja slovenskih nacionalnih manifestacij, drugod celo do preganjanj vodij slovenskega narodnega gibanja ipd. (Bajc in Pelikan 2004, 63).

Protislovanska naravnost in različne oblike raznarodovalnega pritiska so se pojavile, že preden se je fašizem povzpel na oblast, in dosegle višek leta 1920, ko je bil najprej požgan slovenski Narodni dom v Trstu, kmalu zatem pa sta bila napadena in razdejana še Delavski dom in tiskarna delavskih časopisov (Ferenc in drugi 1974, 48). Do leta 1922 so škvadristi¹² napadli več kot 130 poslopij, središč delavskih in slovenskih organizacij, knjižnic, telovadnic, župnišč in tiskarn in praviloma so ta nezakonita dejanja ostala nekaznovana (Bajc in Pelikan 2004, 63).

¹¹ Izraz za fašistično politiko na obmejnem ozemlju.

¹² Fašistične akcijske čete.

Italijanske oblasti so že od samega začetka sistematično motile delovanje slovenskih društev, poleg tega pa je bila do leta 1923 prepovedana raba slovenščine na železnici, sodišču, v občinskih upravah, policiji, pošti in postopoma v vseh javnih službah, bolj ali manj sistematično se je začelo tudi poitalijančevanje imen krajev, rek, gora, ponekod celo že priimkov (Bajc in Pelikan 2004, 63–64). Tistega leta je etnične manjšine še zlasti prizadela nova šolska reforma, ki je predvidevala postopno odpravljanje slovenščine v šolah, začeni s prvimi razredi osnovnih šol še v istem letu.¹³ Gentilejeva reforma pa ni prizadela samo učencev, pač pa tudi primorske slovenske učitelje, ki so bili ali odpuščeni ali premeščeni v notranjost Italije, večinoma pa so sami emigrirali v Jugoslavijo.

Slovenci (in Hrvati) so hoteli ohraniti svoje tradicije, zato so bili prisiljeni prenesti društveno delovanje v ilegalno: poskrili so knjige iz javnih knjižnic, gledališke in telovadne pripomočke, glasbene inštrumente ter se naskrivaj, pogostoma spontano shajali, vadili za nastope in nastopali na izletih, v cerkvah in zasebnih stanovanjih (Ferenc in drugi 1974, 65).

Po fašističnem prevzemu oblasti se je fizičnim napadom, cenzuri in zaplembam pridružilo preganjanje na osnovi pravnih norm (Bajc in Pelikan 2004, 74). Marca leta 1928 je bil sprejet zakon o zamenjavi osebnih imen, če so bila »smešna«, »nemoralna« ali pa taka, ki bi utegnila »žaliti javno mnenje« (Čermelj 1965, 161). Razpuščenih je bilo nad 500 društev in okrog 450 knjižnic, prepovedano je bilo izhajanje slovenskih glasil (Ferenc in drugi 1974, 75). Skratka, v letih 1927–28 je bila končana ofenziva zoper vse slovenske legalne inštitucije in poteptan je bil vodilni razred manjšine, tj. srednji sloj z inteligenco (duhovščina je bila izjema). Z zakonitimi sredstvi, ki jih je omogočal fašistični režim, je bil po besedah Kacin Wohinčeve (1990, 71) »izbrisan zunanji videz obstoja nacionalne manjšine in zrušena njena vloga politične sile«. Ta konec je bil nedvomno pogojen tudi s prenehanjem prijateljske pogodbe z Jugoslavijo, zaradi česar se fašistični državi ni zdelo več potrebno opravičevati raznarodovalnih ukrepov.

¹³ Več v podpoglavju 4.2.3 Usoda slovenskega šolstva med obema vojnama.

4.2.3 Usoda slovenskega šolstva v Julijski krajini

Medtem ko je razvoj italijanskega šolstva potekal izjemno počasi in je bilo še zmeraj ogromno analfabetov (leta 1871 je na primer v Bazilikati delež nepismenih dosegal celo 88 %), se je po besedah Šifrerja (1964, 12) na slovenskem etničnem ozemlju pismenost začela širiti že z uvedbo splošne šolske obveznosti leta 1774. Za italijanske otroke od šestega do desetega leta je bilo obvezno šolanje uvedeno šele leta 1904, v Avstrijskem primorju pa so bili že 100 let prej šoloobvezni vsi (slovenski) otroci do dvanajstega leta starosti (tj. od sprejetja občega šolskega reda leta 1805).

Prvi popis, ki vsebuje vprašanje o pismenosti na slovenskem etničnem ozemlju, sega v leto 1880. Tedaj je bilo 54,8 % slovenskega prebivalstva nepismenega, kar se sprva morda zdi veliko, vendar je treba upoštevati, da so bili v delež nepismenih všteti tudi otroci, ki se v šoli še niti niso učili brati in pisati. Leta 1890 se je odstotek nepismenih znižal na 40,5 %, deset let kasneje pa na 27,3 % (Šifrer 1964, 12–19). Za primerjavo, leto kasneje, tj. 1901, je bilo v Kraljevini Italiji 48,5 % nepismenih.

Po razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 je bil slovenski narodni prostor razdeljen na štiri države. Slovenci so imeli omembe vredno vlogo samo v Jugoslaviji, drugod, v Republiki Avstriji, na Madžarskem in v Italiji, pa so postali prve žrtve raznarodovalne politike (Okoliš 2009, 88).

Pelikan (2012, 516) je obdobje med obema vojnama v luči šolstva in odnosa italijanskega režima do slovenske manjšine v tem kontekstu razdelil na tri ključna obdobja:

- obdobje šolske politike med letoma 1918 in 1923, tj. od okupacije in poznejše priključitve Kraljevini Italiji do leta 1923, ko je bila sprejeta Gentilejeva šolska reforma,
- obdobje od leta 1923 do 1928, torej od šolske reforme do popolne ukinitve slovenskega pouka leta 1928, in
- obdobje 1928–1943 oziroma čas, ko slovenskega in hrvaškega šolstva v Julijski krajini praktično ni bilo.

4.2.3.1 Slovenske osnovne šole med vojnama

Po oceni Čermelja (1965, 47–48) so imeli Slovenci na Goriškem, v Trstu in Istri vse do prve svetovne vojne dokaj zadovoljivo osnovno in srednje šolstvo. Uradna statistika navaja, da je bilo leta 1913 v Julijski krajini 321 slovenskih javnih in zasebnih osnovnih šol, že konec šolskega leta 1918 pa se je njihovo število zmanjšalo na 285. Eden izmed krivcev za to je bilo vsekakor vojno uničenje, nedvomno pa so imele velik vpliv tudi okupacijske sile, ki so že od prvih dni tako ali drugače odpravljale slovenske šole.

Tudi nadalje so se pritiski na slovensko šolstvo vrstili, vendar so se leta 1923 Slovenci dokončno začeli zavedati, da je bil takšen odnos oblasti šele uvod v tisto, kar jih je čakalo. Sprejeta je bila namreč nova, t. i. Gentilejeva šolska reforma, ki jo je italijanska vlada v skladu s polnomočjem, dobljenim od zbornice, uveljavila sama, brez razprave v poslanski zbornici. Zakon je zaradi daljnosežnih posledic zasenčil vse dotedanje ukrepe in temu primerno zbudil najbolj množičen in spontan odpor prizadetih (Kacin Wohinz 1977a, 266).

Nov model je pomenil konec dvojezičnosti, konec avtonomije slovenskega šolstva in popolno italijanizacijo šolskega sistema na celotnem območju Julijske krajine (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 53–56). Pelikan (2012, 516) razlaga, da sta bila raznarodovanje in ideologizacija slovenske mladine stalnici v celotnem času med obema vojnama, pri čemer se je režim posluževal predšolskih, šolskih in obšolskih dejavnosti ter verouka.

Novi odlok, ki je nosil naslov Uredba šolskih stopenj in učnih programov ljudskošolskega pouka, je Slovence kot manjšino najbolj prizadel zlasti z dvema členoma. Četrty člen je veleval, naj se pouk v vseh osnovnih šolah izvaja v državnem, tj. italijanskem jeziku. Če bi starši vložili posebno pisno prošnjo, bi se lahko slovenščino kot tuji jezik poučevalo pri dodatnih urah. Vendar pa je ta možnost, kot razlaga Čermelj (1965, 51), večinoma ostala samo na papirju, kajti takšno dejanje pod fašističnim režimom ni bilo samo precej tvegano, ampak prošnje velikokrat niti niso bile upoštevane, če pa so slučajno bile obravnavane, so pouk slovenščine taktično umestili v čas, ko se ga otroci niso mogli udeležiti. Kjer so se ure slovenskega jezika kljub vsemu vršile, je bilo dovoljeno samo ustno izvajanje, brez knjig ali brez pisane besede, v najboljšem primeru so lahko slovenski učenci risali. Veliko težav so predstavljala tudi številna odpuščanja in posledično pomanjkanje slovenskega kadra. Leta

1925 je minister Fedele tudi možnost učenja slovenščine v dodatnih urah s posebnim odlokom preklical.

Poleg četrtega je bil problematičen tudi sedemnajsti člen, ki je veleval, da se v začetku šolskega leta 1923/24 v vseh prvih razredih tujejezičnih šol uvede italijanščino kot učni jezik, slovenščina pa bi bila tako postopoma, vsako leto v enem razredu, popolnoma izrinjena do šolskega leta 1928/29. V resnici so se vse šole območja v celoti poitalijančile že pred predvidenim rokom (Stranj 1987, 119).

Sledil je vsesplošen odpor, številni Slovenci so šole skušali bojkotirati, nadaljeval pa se je tudi boj slovenskih poslancev za slovensko šolo. Decembra leta 1924 je poslanec Engelbert Besednjak (v Kobal 2013, 272) na seji v italijanskem parlamentu izjavil: »Naše ljudstvo ve, da se mora država zanimati za vzgojo prebivalstva, in ji priznava pravico skrbeti, da postanejo učenci dobri državljani ... Država nima nobene pravice, da se polašča naših otrok... Ravnajte z nami pravično in pošteno in Hrvatje in Slovenci bodo pošteni italijanski državljani. Ponavljam, državljani!«

Med najmočnejšimi inštrumenti za pridobivanje ljudskega konsenza so bile razne skrbstvene ustanove, ki so imele zlasti med manjšinami nalogo asimilacije. V Julijski krajini je na primer delovala organizacija za »odrešene pokrajine«, t. i. *Opera Nazionale Italia Redenta* ali na kratko O. N. A. I. R., ki je na narodnostno mešanem ozemlju ustanavljala šole, otroške vrtce in rekreacijske ustanove. Do leta 1931 je O. N. A. I. R. prevzel vseh 80 otroških vrtcev in 14 pošolskih rekreacijskih ustanov iz rok *Lege nazionale*¹⁴. Poleg vrtcev je ustanavljala tudi dodatne osnovne šole, večerne šole za odrasle, poletne šole, razne tečaje itd. Za učenje po šolskem pouku ter za »zapuščeno mladost« je v Trstu ustanovila posebno ustanovo, kamor je dnevno zahajalo 32 otrok (Kacin Wohinz 1990, 105–106).

4.2.3.2 Slovensko srednje in strokovno šolstvo

Slovensko srednje in strokovno šolstvo je bilo pred začetkom svetovne vojne že dokaj razvito. Gorica je imela slovensko klasično gimnazijo, slovensko moško in žensko učiteljišče ter

¹⁴ Italijansko društvo, ki je bilo zelo dejavno pri ustanavljanju italijanskih vrtcev (Pavlič in Smolej 1981, 9).

žensko obrtno šolo, v Idriji je bila popolna slovenska realka, v Trstu zasebna slovenska dvorazredna trgovska šola in s šolskim letom 1918/19 bi se moral na državni obrtni šoli pričeti pouk na tedaj ustanovljenih slovenskih vzporednicah za pomorske strojnike ter mizarje in za ženska ročna dela. Ko je Italija ob koncu vojne zasedla to ozemlje, so bile te šole zaradi razsajajoče španske gripe zaprte. Italija je izkoristila priložnost in jih enostavno ni več odprla. Edina izjema je bila idrijska realka, saj Italija ni bila povsem prepričana, komu bo Idrija pripadla. S šolskim letom 1919/20 je vlada poleg realke v Idriji odprla še slovensko nižjo gimnazijo, ki pa je zaradi svoje lege in slabih prometnih povezav z zaledjem ostala skoraj brez učencev, v Tolminu pa mešano slovensko učiteljsiše (Čermelj 1965, 52–53).

Tako kot je to veljalo za osnovne šole, se je po sprejetju Gentilejeve reforme stanje spremenilo tudi v srednjih šolah. Zakonska določila so predvidevala njihovo poenotenje in zmanjševanje njihovega števila v vsej državi. Odpravljena je bila tako nižja gimnazija kot nižji štirje razredi realke v Idriji. Preostali so samo še trije višji razredi realke, v katerih pa so se samo nekateri predmeti poučevali v slovenščini. Toda tudi ti razredi so se v okviru zakona postopoma poitalijančili. V zameno so odprli slovenski oddelek na italijanskem tehničnem zavodu (realni gimnaziji) v Vidmu, toda tudi ta oddelek je že leta 1927 izginil. Učiteljsiše v Tolminu je v manj kot treh letih postalo dvojezično in nato čisto italijansko. Junija 1927 je tedanji minister prosvete Fedele v rimskem senatu izjavil, da je na vseh srednjih šolah Julijske krajine italijanščina edini učni jezik, čeprav to ni bilo čisto točno, saj se je kljub oviram v Trstu le uspela ohraniti dvorazredna slovenska trgovska šola, ki jo je po okupaciji vzelo pod svoje okrilje Trgovsko izobraževalno društvo. Leto kasneje je bilo društvo sicer razpuščeno, šola pa je dobila zavetje pri neki italijanski zasebni šoli, kjer se je ohranila do leta 1931 (Čermelj 1965, 53–54).

Ko so bile vse slovenske srednje šole dokončno odpravljene, je fašistična vlada uvedla slovenščino kot učni predmet na nekaterih italijanskih srednjih šolah v Bariju in Vidmu, vendar izključno iz notranje- in zunanjepolitičnih razlogov. Na eni strani je hotela vzgojiti italijanske uslužbence, ki bi imeli vsaj osnovno znanje tega jezika, tako da bi lažje opravljali svoje raznarodovalno delo med tujerodci, na drugi strani pa je hotela s tem pomiriti sosednjo Jugoslavijo. V večini primerov je ta pouk ostal le na papirju. Na italijanski strokovni šoli v Idriji, kjer so bili skoraj vsi učenci slovenske narodnosti, je na primer šolski voditelj kljub odloku na lastno pest odpravil pouk slovenščine. Če pa se je ta pouk že izvajal, je bil brez pravega učinka, saj so ga italijanski učenci sovražili in zanemarjali (nahujskani od doma,

mladinske fašistične organizacije in fašističnega tiska), slovenski učenci pa od njega niso imeli koristi, saj so ga poučevali kot tuji jezik. Poleg tega so ga velikokrat učili učitelji, ki še sami niso obvladali jezika. Navidezna naklonjenost do Slovencev je bila dokončno odpravljena s šolskim letom 1931/32, saj je bila slovenščina povsem ukinjena oz. zamenjana z angleščino (Čermelj 1965, 54–56).

So pa nove mednarodne politične razmere in malo prej sklenjeni italijansko-jugoslovanski prijateljski pakt leta 1937 privedli do tega, da so na učiteljišču v Tolminu na novo v učni načrt uvedli slovenščino s tremi urami tedensko. Po besedah Čermelja (1965, 56) je bil skriti namen tega pouka vzgajati italijanske učitelje, da bi uspešneje poitalijančevali slovenske otroke.

4.2.3.3 Slovenski učitelji

Poleg župnika je bil učitelj predvsem v ruralnem okolju eden redkih izobražencev in je že zaradi tega moral nase prevzeti ogromno breme odgovornosti. Po besedah Minke Lavrenčič Pahor (1994, 30) pa se je tudi zanje leta 1923 začela kalvarija, in sicer s sprejetjem Gentilejeve šolske reforme. Odpravljanje slovenskih in hrvaških šol je namreč spremljala tudi zamenjava učnega osebja. Od tisoč slovenskih in hrvaških učiteljev jih je samo nekaj ostalo na delu v Julijski krajini. Številne so premestili v notranjost Italije, največ pa so jih odpustili ali upokojili ne glede na starost ali družinske razmere. Večina odpuščenih učiteljev je po njenih besedah emigrirala v Jugoslavijo.

Čermelj (1965, 47) navaja, da je pred vojno delovalo 1007 slovenskih učiteljev. Po podatkih, ki jih je zbrala Lavrenčič Pahorjeva (1994, 32–59), se je vsaj 355 učiteljev preselilo v Jugoslavijo že pred letom 1923, s prihodom fašizma na oblast pa je službo izgubilo še vsaj 183 slovenskih učiteljev, 20 jih je bilo predčasno upokojenih, 402 učitelja so premestili v notranjost Italije, vendar jih je od tega 87 kasneje emigriralo v Jugoslavijo. Po njenih izračunih je v Italiji ostalo 64 slovenskih učiteljev.

Leta 1920 je bila v Trstu ustanovljena Zveza slovanskih društev, ki je obsegala deset društev¹⁵ z 808 učitelji. Predsedoval ji je Anton Grmek. Izdajala je Učiteljski list, za otroke pa Novi

¹⁵ Osem društev je bilo slovenskih, dve hrvaški.

rod. Znan je bil tudi učiteljski pevski zbor, ki ga je vodil Srečko Kumer in je gostoval tudi po italijanskih mestih (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 55).

Učitelji so bili izpostavljeni velikemu pritisku, naj vstopijo v fašistično organizacijo. Okrajni šolski nadzornik za Goriško Carlo Rubbia je npr. pozval vse slovenske učitelje, naj se najkasneje do septembra leta 1923 vpišejo v fašistični sindikat. Enaka okrožnica je bila poslana s strani pripravljalnega odbora fašističnega učiteljskega sindikata Eia v sežanskem okraju. To je bil skrajni pritisk, saj je šlo za eksistenco v času, ko so bili slovenski učitelji, kot že rečeno, primorani zapustiti šolo, ki je bila poitalijančena. V poznejših letih se je ta pritisk samo še stopnjeval (Kacin Wohinz 1977a, 262). In prav o tem je govoril Besednjak (v Kacin Wohinz 1977b, 488) v parlamentu spomladi leta 1926: »Kako je mogoče zahtevati ..., da slovenski učitelj pismeno, s častno besedo odobri ... zatrtje svojega jezika v šoli?«

Zveza slovanskih društev je bila ukinjena leta 1926, saj so jo fašistične oblasti imele za najnevarnejšo slovensko organizacijo. Od tam je k fašističnemu sindikatu pristopilo okrog 150 slovenskih in hrvaških učiteljev (Kacin Wohinz 1977a, 262).

4.2.4 Pomen slovenske duhovščine

Slovenska manjšina je v prvem desetletju po okupaciji izgubila praktično celotno laično inteligenco. Italijanske oblasti so odpuščale slovenske uradnike iz občinskih uprav, slovenske sodnike, slovenske učitelje ali pa jih je premestila v notranjost države. Številni slovenski kulturni in politični delavci so emigrirali. Po podatkih iz leta 1932, ki jih navaja Pelikan (2002, 63), pa je Slovincem ostalo še 272 slovenskih duhovnikov, katerih izobrazba je bila enakovredna akademski. Slovenski duhovnik je tako edini ostal v stalnem neposrednem stiku s slovensko populacijo, edini, ki je v javnosti sploh še govoril slovensko, in edini, ki je slovensko manjšino na italijanskem ozemlju učil brati in pisati v maternem jeziku. Civilna oblast namreč praviloma v cerkev ni smela neposredno posegati, kvečjemu je lahko nadrejeni škof duhovnika premestil iz enega kraja v drugega, vendar izključno znotraj meja škofije, tako da je še vedno ostal »med svojim narodom«.

4.2.4.1 Verski pouk po Gentilejevi šolski reformi

Gentile je leta 1923 verouk uvedel kot obvezni predmet v vseh italijanskih osnovnih šolah, vendar to za pokrajine Julijske krajine ni bila nobena novost, saj je bil na tamkajšnjem območju verski pouk že po avstrijskih zakonih na osnovnih in srednjih šolah obvezen za vse učence ustrezne veroizpovedi (Čermelj 1965, 56–57).

Vendar je bilo izvajanje tega predmeta z novo reformo naenkrat v ostrem nasprotju s principi in tradicijo katoliške cerkve, ki je zastopala stališče, da se mora verouk učiti v jeziku vernikov. Že v začetku leta 1924 je okrožnica prosvetnega ministrstva naznanila velike omejitve glede rabe slovenskega jezika pri izvajanju krščanskega nauka v šolah. V »lokalnem jeziku« naj bi bil dopuščen samo v prvem, drugem in tretjem razredu, vendar se odločba nato ni izvajala do leta 1926. Leto kasneje je prosvetno ministrstvo izdalo uredbo, po kateri bi se moralo pri verskem pouku, kjer je bil še dopuščen slovenski učni jezik, uporabljati dvojezične katekizme, a se v praksi to ni izvedlo, saj so rabo slovenščine v šolah povsem prepovedali že pred pripravo tovrstnih učbenikov (Čermelj 1965, 56–57).

V šolskem letu 1927/28, ko so bili poitalijančeni še zadnji razredi tujejezičnih osnovnih šol, je šolski skrbnik s posebno okrožnico zahteval, da se tudi verouk začne izvajati v italijanskem jeziku (uporaba slovenskega in hrvaškega jezika je namreč po mnenju oblasti pomenila ne samo njihovo ohranjanje, ampak tudi odpornost do italijanizacije). Slovanski duhovniki so se novim navodilom kategorično uprli in odklanjali predajanje znanja učencem v italijanščini, zato so se odločili prestaviti poučevanje krščanskega nauka v cerkev (Kacin Wohinz 1990, 163–164).

Zbor svečnikov sv. Pavla je avgusta leta 1928 tudi uradno sprejel odločitev, da slovenski duhovniki »nikdar ne bodo potujčevali slovenskih otrok s krščanskim naukom v tujem jeziku«, goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej pa je opozoril starše, da morajo otroke obvezno pošiljati k verouku v cerkve, sicer ne bodo dobili odveze pri spovedi. Januarja leta 1929 je izdal tudi pastirsko pismo o krščanskem nauku v maternem jeziku, kajti »državna oblast nima nobene pravice poniževati verski pouk v sredstvo za potujčevanje in italijanizacijo«. Tedaj so nastale t. i. »farne« ali »župnijske šole«, ki otrokom niso dajale le verske, pač pa tudi jezikovno in domoljubno vzgojo. Delovale so do ustanovitve partizanskih šol leta 1943 (Klinec 1979, 39–42).

4.2.4.2 Zbor svečenikov sv. Pavla

Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič (v Pelikan 2002, 55) je bil prepričan: »Goriški duhovniki so združeni v društvu sv. Pavla, ljudstvo od njih čaka pomoč. Delali bodo tajno proti Lahom.«

V t. i. Zboru svečenikov sv. Pavla, ki ga državna oblast kot verske inštitucije ni mogla razpustiti, je bilo povezanih okrog 300 slovenskih in hrvaških duhovnikov. Prvič je bil zbor sicer ustanovljen že leta 1899 kot stanovska organizacija slovenske in hrvaške duhovščine, vendar je z delom pozneje prenehal in bil vnovič ustanovljen januarja 1920. Po drugi ustanovitvi so ključno vlogo odigrali politično močno angažirani duhovniki, ki so bili istočasno tudi na vodilnih ali drugih vidnejših položajih znotraj političnega društva Edinost. Največje zasluge pripisujejo duhovnikom Ignaciju Valentinčiču, Antonu Požarju in Virgilu Ščeku (Klinec v Pelikan 2002, 56).

Zbor svečenikov je ob ustanovitvi postal pobudnik zelo široko zastavljene narodnokulturne dejavnosti katoliško usmerjene inteligence v vsej Julijski krajini. Vse od priključitve k Italiji je društvo praktično prevzelo nalogo »narodnoobrambnega dela na kulturnem in socialnem področju v sestavu krščanskosocialne politične struje in v okviru dušnopastirskega poslanstva«. Svoja prepričanja so izražali v istoimenskem glasilu Zbornik svečenikov svetega Pavla, ki so ga redno izdajali, vendar so morali po ofenzivi na narodne inštitucije in zatrtju vsakršnega javnega izražanja nacionalne problematike manjšine narodnopolitično vsebino opustiti in se posvetiti božji besedi. Če so želeli še naprej izhajati, so se morali preimenovati v Verbum dei, vendar sprememba imena nikakor ni pomenila, da so se primorski duhovniki odrekli dotedanji vlogi verskih in civilnih pastirjev slovenske manjšine v Italiji. Tega so se fašistične oblasti zelo dobro zavedale in upravičeno so v njihovem delovanju videle še zadnjo oviro za asimilacijo in raznaroditev slovenskega ljudstva na okupiranem območju (Kacin Wohinz 1990, 159).

Ena izmed pomembnejših akcij organizacije, ki kaže na njeno nacionalno usmeritev, je bila priprava spomenice o samostojni slovanski nadškofiji, ki so jo leta 1920 naslovili na papeža (Klinec v Pelikan 2002, 56). Nadškof Sedej primorske duhovščine pri tem ni podpiral. Svoje stališče je utemeljil z besedami, da mora biti cerkev pred narodnostjo ter da je sam nadškof tudi Italijanom in Furlanom. Že takrat so se pokazala nasprotja, do katerih je v odnosu do

cerkvene hierarhije zaradi narodnoobrambne usmeritve slovenske primorske duhovščine pravzaprav nujno moralo priti (Pelikan 2002, 56–58).

Nadškof Sedej je slovenske cerkvene dostojanstvenike v zahtevah, ki jih je imel za upravičene, sicer podpiral, težje pa je bilo na primer z italijanskimi duhovniki, ki niso imeli razumevanja za občutljiva vprašanja v odnosu Katoliške cerkve do narodnih manjšin. V tridesetih letih so nekateri izmed njih celo odkrito skušali katoliško cerkev v Julijski krajini uporabiti za poitalijančevanje priključenih pokrajin. Taka primera sta bila apostolski administrator goriške nadškofije Giovanni Sirotti in škof Antonio Santin na Reki (Pelikan 2002, 58).

Po poročilu slovensko-italijanske komisije (v Kacin Wohinz in drugi 2003) so te razmere povzročile velike napetosti med slovanskimi verniki in duhovniki na eni ter novimi škofi na drugi strani. Poleg tega so se težave še dodatno stopnjevale zaradi razhajanj v samem pojmovanju duhovnikove vloge – medtem ko so jim Slovenci prisojali prednostno nalogo pri ohranjanju narodne zavesti in narodne identitete, so škofijski dostojanstveniki v tem videli nacionalistično zablodo.

4.2.4.3 Odnos lokalnih oblasti do slovenskih duhovnikov

Leta 1928 je goriško poveljstvo karabinjerjev prefekturi podalo obtožbo, češ da duhovniki na teritoriju goriške province, kjer živijo tujerodci, razvijajo tajno propagando proti nacionalnim mladinskim organizacijam in proti učenju italijanščine. Te protidržavne dejavnosti naj bi izvajali »zlasti v cerkvi in v spovedni zaupljivosti, zato jih ni bilo mogoče preprečiti ali zatreti«. »Apostoli iredentizma«, tako so bili duhovniki poimenovani v obtožnici, »ovirajo in kritizirajo vse ukrepe oblasti, podpirajo pa jih slovenski intelektualci«. Poleg tega naj bi duhovniki odločno napadali tudi italijanske večerne šole za odrasle, zaradi česar so ljudje šole že bojkotirali. Prav tako naj bi slovenske starše prepričevali, naj otrok ne vpisujejo v Balillo, sami pa so dekleta vključevali v verske organizacije Marijine družbe¹⁶ ... (Kacin Wohinz 1990, 165–166).

¹⁶ Vrsta verskih društev, ki so postala sedeži vzgojnega in prosvetnega dela s prireditvami, veseljami in zlasti z gojenjem slovenščine. Marijine družbe so delovale celo obdobje fašizma in so tedaj predstavljale edini legalni množični odpor italijanizaciji (Kacin Wohinz 1990, 181).

Očitno je, da sta slovenska in hrvaška duhovščina predstavljali velik trn v peti fašistom, saj sta močno ovirali raznarodovanje in asimilacijo manjšin. Glavni krivec za nastalo situacijo je bil po mnenju italijanskih oblasti goriški nadškof Sedej, ki je dopuščal narodno delovanje svojih podrejenih, zato se je gonja proti njemu začela že v prvem letu fašistične vlade in dosegla vrhunec leta 1925, to je hkrati, ko je lokalni fašizem stopil v resno ofenzivo proti cerkveni ureditvi, ki je v novi državi ostala nespremenjena. Takratni komisar fašistične stranke v videmski pokrajini Piero Pisenti je v brošuri *Problemi di confine: il Clero Slavo*¹⁷ ugotavljal, da »dobre posledice šolske reforme izničuje slovanska duhovščina, ki ščiti čustva drugorodcev pred vplivom italijanske miselnosti, ko pastirska opravila povezuje z vsakdanjo nacionalistično mislijo«. Pisenti je predlagal zamenjavo vseh vodilnih slovanskih duhovnikov z italijanskimi. Odstranitev Sedeja so po številnih naporih uspeli doseči šele leta 1931, ko je sam tik pred smrtjo odstopil (Kacin Wohinz 1977b, 480–482).

Podobna situacija je nastala tudi v Trstu, kjer so fašisti nastopili zoper tržaško-koprskega škofa Luigija Fogarja, ki je ščitil slovenske in hrvaške duhovnike in zagovarjal pravico vernikov do opravljanja religioznih obredov v maternem jeziku. Zaradi pritiskov je moral škofijo zapustiti leta 1936 (Kacin Wohinz 1977b, 482–483).

Slovanska duhovščina si je na vse pretege prizadevala za izboljšanje cerkvenega položaja. Italijanska država in Vatikan sta leta 1929 podpisala konkordat, vendar je vlada kategorično zavrnila predlog Svetega sedeža, da bi se vnesla klavzula, ki bi narodnim manjšinam v Italiji dopuščala verouk v maternem jeziku. Tujerodno prebivalstvo je prizadel zlasti 22. člen, ki je določal, da morajo biti nosilci cerkvenih beneficijev le tisti župniki, ki so italijanski državljani in znajo italijanski jezik. V najboljšem primeru imajo lahko pomočnike, ki »poleg italijanščine govorijo tudi krajevni jezik, da zadostijo potrebam vernikov po ... maternem jeziku v skladu s cerkvenimi predpisi« (Čermelj 1965, 57).

Po besedah Kacin Wohinčeve (1990, 168–170) so krajevne civilne oblasti po konkordatu začele preganjati slovenske in hrvaške duhovnike ter slovenski in hrvaški jezik sprva v Istri in na Tržaškem, kmalu zatem pa so se razni incidenti začeli pojavljati tudi na Goriškem. Proti nekaterim posameznim slovanskim duhovnikom so začeli tudi kazensko ukrepati. Od januarja

¹⁷ V prevodu »Problemi na meji: slovanski kler«.

do decembra 1930 je bilo šest duhovnikov na Goriškem kaznovanih z »opozorilom«, ki ga je izrekel prefekt s pristankom notranjega ministrstva.

Med drugim so italijanske oblasti želele poseči tudi v malo in veliko semenišče v Gorici, kjer so se v glavnem s slovenskim učnim kadrom vzgajali bodoči duhovniki. Giovanni Sirotti, sprva rektor koprskega semenišča in kasneje administrator goriške nadškofije, ju je označil za »narodno trdnjavo«, kjer da so gojenci ločeni po narodnosti in kjer se Slovenci borijo za pouk v slovenščini. Sprva je predlagal ukinitvev obeh in njuno ustanovitev v Gradiški (Klinec v Kacin Wohinz 1990, 200). Sirotti je dosegel, da je v malem semenišču v kratkem postal učni jezik italijanski, prav tako je želel izsiliti tudi, da bi kakršnokoli sporazumevanje med učenci in profesorji potekalo v italijanščini. Poleg tega je zamenjal tudi del osebja, nastavil italijanskega komisarja in poskrbel za čim večji vpis italijanskih učencev. Malo semenišče je imelo status redne gimnazije, leta 1936 pa ga je šolski skrbnik zaprl. V veliko semenišče Sirotti tako radikalno ni uspel poseči (Kacin Wohinz 1990, 200).

4.3 Rezultati raznarodovanja

Po dobrih 17 letih prizadevanj so se fašistične oblasti želele prepričati o uspehu svoje raznarodovalne politike, zato so aprila leta 1936 izvedli ljudsko štetje drugorodnega prebivalstva. Podatki razkrivajo, da je v štirih provincah Julijske krajine živel 382.111 slovensko in hrvaško govorečih ljudi, kar je predstavljalo 40,3 % celotnega prebivalstva na mešanih območjih (odstotek bi bil po besedah Kacin Wohinčeve nižji, če bi bilo upoštevano vse prebivalstvo goriške pokrajine). To število imamo možnost primerjati tako s popisom, ki ga je izvedla Avstrija leta 1910, ko je bilo na istem območju (brez Reke, vendar s trbiškim okrajem) prešteti 466.730 Slovencev in Hrvatov oziroma 50,2 % vsega prebivalstva, kot tudi s tistim iz leta 1921, ko je bila Julijska krajina že priključena k Italiji. Tedaj je bilo Slovanov skupaj 349.206 ali 38,7 % vsega prebivalstva. Če primerjamo zgolj italijanska popisa, bi lahko rekli, da se načrt italijanizacije ni odvil po pričakovanjih, saj je številčnost slovanskih manjšin leta 1936 celo večja kot leta 1921. To negativno razliko med odstotkoma pri popisih gre v resnici pripisati dejstvu, da je skupno število prebivalstva upoštevano le za narodnostno mešano ozemlje (velja predvsem za videmsko in goriško pokrajino) (Kacin Wohinz in Veginella 2008, 54).

Prav tako pa je smiselno upoštevati tudi dejstvo, da je bilo štetje leta 1921 prirejeno v škodo etničnih manjšin, tako kot se je zgodilo tudi leta 1936, saj najbrž ni moglo biti v interesu lokalnih oblasti prikazati, kako neuspešni so bili vsi poskusi asimilacije tujerodcev, tako kot »ni bilo v interesu ljudi razglašati se za Neitalijane ob vrhuncu fašističnega režima« (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 54).

Poleg raznarodovalnih ukrepov, italijanizacije in fizičnega nasilja je na spreminjanje etnične podobe teritorija vplivalo tudi izseljevanje Slovencev in priseljevanje Italijanov iz drugih delov države. V več migracijskih valovih je med obema vojnoma iz rodne Julijske krajine odšlo približno 100.000 Slovencev in Hrvatov. Vzroki izseljevanj so bili številni, od preganjanja do prisilnih konfinacij zlasti številnih intelektualcev in slabega ekonomskega položaja, ki je bil posledica sistematičnega socialnega boja fašizma proti neitalijanskemu prebivalstvu Julijske krajine (Bajc in Pelikan 2004, 61–62).

II EMPIRIČNI DEL

5 ANALIZA POROČIL ŠOLSKIH NADZORNIKOV V TOLMINSKEM IN GORIŠKEM ŠOLSKEM OKROŽJU

Za vse province Julijske krajine je obstajala enotna šolska uprava. Predstavljalo jo je kraljevo skrbništvo oziroma t. i. »*Regio Provveditoriato agli studi*«, ki je imelo sedež v Trstu, podrejeno pa je bilo neposredno ministrstvu za izobraževanje. Navzdol so obstajala šolska okrožja, ki pa se niso skladala z upravnimi mejami provinc in okrožij (Kacin Wohinz 1977a, 267). Šolskim okrožjem so načelovali šolski nadzorniki,¹⁸ ki so v administrativnem in strokovnem pogledu nadzorovali šolo, skrbeli za šolski red, nadzorovali potek pouka, bili navzoči pri sprejemanju učencev, odgovarjali za šolski inventar, imeli možnost predlagati oprostitev šolnine itd. (Cigoj Krstulović 2015, 37). Svoje ugotovitve so skrbno zapisovali v posebna poročila, s katerimi so o dogajanju redno seznanjali šolsko upravo. Prav na teh poročilih temelji empirični del te magistrske naloge.

V naslednjih poglavjih raziščem semestrski in končni italijanski poročila ter njim dopolnilne dokumente, ki so jih fašistični šolski nadzorniki izdali med šolskima letoma 1936/37 in 1941/42. Izbor dokumentov, zajetih v vzorec analize, ki sem jih pridobila v državnem arhivu v Gorici, ni naključen. Najstarejše obravnavano poročilo sega v šolsko leto 1936/37, saj so osnovne šole v analiziranih okrožjih šele takrat prvič postale petrazredne, torej takšne, kot jih je zahteval fašizem (pred tem so v vseh občinah območja še vedno delovali tudi šesti, sedmi in osmi razred, ki so bili značilni za predhodni avstrijski šolski sistem). Analizo se mi je sprva zdelo smiselno omejiti s šolskim letom 1942/43, saj je julija leta 1943 italijanski kralj Viktor Emanuel dosegel, da je veliki fašistični svet odstavil Benita Mussolinija, vendar pa sem po poglobljeni raziskavi ugotovila, da poročil iz šolskih let 1942/43 in 1943/44 v goriškem arhivu ni. Tamkajšnji zaposleni so dejali, da ne vedo, ali so bili ti dokumenti uničeni ali pa morda zaradi izrednih (vojnih) razmer sploh niso nastali. Naslednje najdeno šolsko poročilo je šele tisto iz leta 1944/45, v katerem pa so že zapisi o partizanskem šolstvu na osvobojenem ozemlju. Zadnje analizirano poročilo, ki priča o razmerah na slovenskem etničnem ozemlju pod Italijani, je torej tisto iz šolskega leta 1941/42.

¹⁸ Originalen italijanski termin »*ispettore scolastico*« lahko v slovenščino prevedemo kot šolski nadzornik ali inšpektor. V magistrskem delu uporabljam prvo različico, saj sem v strokovni literaturi nanjo naletela pogosteje.

Prav tako ni naključje, da sem se odločila za proučevanje dokumentacije tolminskega in goriškega šolskega okrožja. Gre namreč za tisti območji v Julijski krajini, ki sta bili večinoma poseljeni s slovenskim prebivalstvom.

Sicer pa so vsa poročila standardizirana. Tista iz šolskih let 1936/37 in 1937/38 so kratka in precej splošna, medtem ko so s šolskim letom 1938/39 vanje umeščena tudi poročanja vodij posameznih šolskih okrajev, kar dokumente obogati s statističnimi podatki za posamezen okraj oziroma ponekod tudi šolo. Predvidevam, da je obstajala neka osnovna matrica oziroma vprašalnik, na katerega so šolski nadzorniki morali odgovarjati, saj se teme tekom let velikokrat prekrivajo po istem vrstnem redu. So pa seveda poročila tudi subjektivna, saj je nadzornik vsak podatek pokomentiral. Manko nekaterih poročil sem kompenzirala z analizo podatkov, pridobljenih iz poročila pokrajinskega namestnika. Vsa leta so bila poročila obravnavanih šolskih okrožij izdana ločeno, samo v letu 1941/42 so bili podatki obeh strnjeni v en skupen dokument.

Za preverjanje uvodnih hipotez sem analizo strukturirala. Najprej skušam ugotoviti, kakšne materialne pogoje za šolanje (ter italijanizacijo in fašizacijo) so Italijani dali na razpolago slovenskim otrokom – preverim stanje šolskih poslopij, urejenost učilnic, ustreznost didaktičnega materiala in knjižničnega gradiva ter število vrtcev. Potem proučim učiteljski kader, ki naj bi bil strogo italijanski, fašistični in prav posebej izurjen za delo na tem občutljivem obmejnem območju. Sledi pregled deljenja socialne pomoči ogroženim družinam v okviru mladinskih fašističnih organizacij in dejansko včlanjevanje otrok vanje. Na koncu s pomočjo analize učnega uspeha slovenskih šolarjev ugotovim, kako se je morebiten trud italijanskih oblasti obrestoval.

5.1 Tolminsko šolsko okrožje

Tolminsko šolsko okrožje je obsegalo 14 občin, razporejenih med pet šolskih okrajev (ASGO 2¹⁹, 1):

- kanalski šolski okraj (Kanal ob Soči),
- kobariški šolski okraj (Kobarid),

¹⁹ Specifike arhivskega gradiva z oznako ASGO so v celoti vidne v poglavju 7 Literatura. Kratici sledijo številka dokumenta, vejica in razpon strani.

- idrijski šolski okraj (Idrija),
- cerkniški šolski okraj (Cerkno),
- tolminski šolski okraj (Tolmin).

Šolski nadzorniki, ki so med vojnama delovali v tolminskem šolskem okrožju, so bili prepričani, da je bilo to najbolj problematično območje v provinci, saj je bilo skoraj v celoti poseljeno s slovensko govorečo narodno manjšino, ki italijanskega jezika in poznala. Dobro so se zavedali, da je bila naloga šolskih institucij, prek katerih so fašistične oblasti želele ustvariti novo generacijo Italijanov, izredno težka.

Pokrajinski namestnik Remigio Ballori je bil mnenja, da je treba za doseg čim boljših rezultatov v čim krajšem času izrabiti vsa sredstva, ki so jih imeli na razpolago. Verjel je, da bodo pri doseganju cilja uspešnejši, če bodo nudili ugodnejše materialne pogoje za učenje (tj. lepe, nove, za otroke prijetne šole in učilnice) in če bodo priskrbeli ustrezno število posebej izurjenih učiteljev za delo na tako občutljivih obmejnih območjih, poleg tega pa je predlagal tudi pridobivanje novih simpatizerjev fašizma med slovenskim prebivalstvom s pomočjo deljenja socialne pomoči v obliki hrane, učnih pripomočkov, oblačil idr. (ASGO 2, 1–2).

Vendar je eno teorija, drugo pa praksa. Ob prebiranju letnih, semestrskih in drugih poročil šolskih nadzornikov, ki so zajeta v analiziranem vzorcu, ugotovimo, da so se razmere, v katerih so se dejansko šolali otroci, razlikovale od kraja do kraja, od časa do časa in ponekod tudi močno odstopale od tistih idealnih, zgoraj navedenih, ki so bile bolj izjema kot pravilo.

5.1.1 Materialni pogoji za učenje na Tolminskem

5.1.1.1 Šolske zgradbe

Na začetku šolskega leta 1936/37 je v petih tolminskih šolskih okrajih delovalo 227 državnih in 19 podeželskih osnovnih šol, ki so bile pod okriljem organizacije O. N. A. I. R. (glej tabelo 5.1). Iz zapisov ugotovimo, da je bilo med vsemi 246 šolami le malo takih, ki so dejansko ustrezale normativom za nemoten potek pouka, zaradi česar so bile občine kot pristojne večkrat pozvane k iskanju rešitev. A občine kljub trudu niso imele zadostnih finančnih sredstev za posredovanje, zato se je šolski nadzornik Dogliani v svojem poročilu močno

zavzemal, da bi se reševanje te problematike začelo obravnavati kot enega izmed morebitnih ukrepov v okviru načrta za varovanje meja, kar pa je bila specifična naloga države (ASGO 5, 1–2).

Tabela 5.1: Osnovne šole v tolminskem okrožju v šolskem letu 1936/37

Šolski okraj	Državne šole	Podeželske šole
Kanal ob Soči	45	2
Kobarid	53	5
Cerkno	28	4
Idrija	48	6
Tolmin	53	2
Skupaj:	227	19

Vir: ASGO 5, 8.

Glede na število vpisanih otrok je bila po mnenju šolskega nadzornika potreba po ureditvi novih državnih šol velika predvsem v okrajih Kanal ob Soči, Kobarid, Cerkno in Tolmin, dodatne podeželske šole pa so »krvavo potrebovali« v kobariškem, cerkniškem, idrijskem in tolminskem okraju. Prošnje so bile tekom leta uslišane v Cerknem, in sicer z odprtjem nove državne šole Poljane in podeželske šole Kladije, v občini Idrija, kjer je vrata odprla državna šola Dole, na Tolminskem z novo podeželsko šolo Žabče idr. (ASGO 5, 6).

V šolskem letu 1937/38 je ostalo stanje obstoječih objektov nespremenjeno. Večina zgradb je bila še vedno revnih in neustreznih, saj so številni obnovitveni projekti zaradi pomanjkanja finančnih sredstev kljub zavzemanju občin ostali samo na papirju (ASGO 2, 3). Je pa medtem vztrajno naraščalo število novih šol (glej tabelo 5.2). Poleg tistih, ki so bile ustanovljene že v preteklem šolskem letu (takih je bilo devet), sta bili samo na začetku novega leta v okraju Kanal ob Soči ustanovljeni dve novi državni šoli, in sicer osnovna šola Kal nad Kanalom in osnovna šola Anhovo, v Kobaridu ena, v Tolminu in Mostu na Soči prav tako po ena, v cerkniškem okraju pa so poleg državnih osnovnih šol Robidnica in Otalež pridobili še eno podeželsko osnovno šolo (ASGO 5, 10–11).

Tabela 5.2: Naraščanje števila osnovnih šol med šolskima letoma 1936/37 in 1937/38

Šolski okraj	Število šol 1936/37	Število šol 1937/38
Kanal ob Soči	47	49
Kobarid	58	59
Cerkno	32	35
Idrija	54	54
Tolmin	55	66
Skupaj	246	263

Vir: Lastna tabela na podlagi proučenih podatkov (v ASGO 5, 8–10).

Tudi v poročilu za šolsko leto 1938/39 najdemo podatek, da so z izjemo novoustanovljenih ostale šole večinoma še naprej nudile slabe pogoje za normalno odvijanje pouka. Veliko težavo je predstavljalo pomanjkanje prostora, zato so ponekod morali razrede preseliti v objekte, ki sploh niso bili v lasti občin. Na 63 sedežih šolskega okrožja so bile oblasti sposobne nuditi svoje prostore v izobraževalne namene, na ostalih 53 pa je pouk potekal v improviziranih zasebnih hišah, ki so bile v večini primerov v zelo slabem stanju (ASGO 2, 8).

Tistega leta so med počitnicami sicer skoraj vse šole poskrbele za beljenje učilnic in dezinfekcijo prostorov. V letnem poročilu je bilo izraženo zadovoljstvo, da so mestne uprave kljub močno omejenim sredstvom nekaj stavb le uspele obnoviti, vendar je bila to še vedno samo kaplja v morje v primerjavi z vsem, kar je bilo po mnenju šolskega nadzornika treba narediti. Najboljšo oceno je dobil idrijski okraj, saj je bila tam večina šol nameščenih v ustrezne prostore, še posebej pa so bile pohvaljene nove, lepe in dobro vzdrževane šole v Srednji Kanomlji, Zavrattu in Vrsniku. Nekoliko manj ugodne so bile razmere na Kobariškem, kjer je pouk z izjemo osnovnih šol v Bovcu, Breginju, Soči, Čezsoči in Plužni potekal v dotrajanih stavbah in učilnicah. Tu je bila skrb vzbujajoča zlasti higiena. V glavnem kraju Kobaridu so na primer poskušali izboljšati stanje z napeljavo tekoče vode, vendar je občina kmalu odredila zaprtje štirih od šestih školjk, da bi omejili porabo. Tako sta za učence in učitelje ostali na razpolago samo dve na celi šoli. Poleg tega kobariški otroci niso imeli telovadnice, ki je bila zlasti v zimskih mesecih nujna. Cerkniški šolski okraj je pestila predvsem prostorska stiska, saj jih je od dvajsetih osnovnih šol samo pet imelo svoje prostore, drugod je bil pouk preseljen v zasebne hiše. Ponekod so bili celo razredi ene in iste šole

razporejeni v različne objekte (na primer v osnovnih šolah v Gorjah, Planini in Robidnici) (ASGO 3, 8–9).

O materialnih pogojih šolskih okrajev Kanal ob Soči in Tolmin v tem dokumentu ni govora. Problematika naj bi bila v celoti obrazložena v junijskem poročilu tistega leta, ki pa ga v goriškem državnem arhivu nisem našla.

Tudi v šolskem letu 1939/40 je bilo po besedah nadzornika še veliko dela. Bolj kot sami centri šolskih okrajev so bili ukrepov nujno potrebni drugi, manjši kraji okrajev. Najboljše razmere za učenje so še naprej imeli otroci v idrijskem okraju, medtem ko so tisti iz Kobarida obiskovali pouk v izredno revnih šolah – skoraj vse zgradbe so bile v slabem stanju, začeni s središčem, kjer so bila šolska stranišča znova povsem neuporabna. Poleg tega je na tem območju po ocenah šolskega nadzornika za normalen potek pouka manjkalo vsaj 19 učilnic. Na Cerkljanskem so imeli ustrezne šole v Cerknem, Novakih, Otaležu in Šebreljah, drugod je bilo stanje stavb »klavrno«. Kar 16 od 22 šol je bilo nameščenih v neustrezne zasebne domove. Še posebej sta bili izpostavljeni šoli v Bukovem in Krnici, kjer je pouk potekal kar v lesenih barakah. Tudi v kanalskem šolskem okraju je na začetku šolskega leta primanjkovalo prostora, in sicer po ocenah šolskega nadzornika skupno kar 26 učilnic. Pomagali so si tako, da so jih 24 vzeli v najem, v osnovnih šolah Ročinj in Kal nad Kanalom pa sta si morali dve učiteljici izmenjavati eno učilnico. V dobrem stanju so bila večinoma občinska šolska poslopja v Kanalu ob Soči, na Kambreškem, v Kostanjevici na Krasu in Avčah celo nad pričakovanji. Problematični so bili najeti prostori, ki so bili večinoma slabo osvetljeni in tudi sicer neustrezni. Najslabše je bilo v Zgornjem Lokavcu v občini Čepovan, kjer so v učilnico segali hlapi iz hleva v spodnjem nadstropju. Kljub več novoustanovljenim šolam je tudi v Tolminu primanjkovalo vsaj 25 učilnic (ASGO 4, 8–9; ASGO 15, 6).

V poročilu za šolsko leto 1940/41 je bila izpostavljena dvojna narava nujnih ukrepov s strani občin – po eni strani bi se moralo izboljšati ali pa vsaj ustrezno vzdrževati objekte, ki so že bili v uporabi, po drugi pa je bilo treba graditi nove stavbe, ki bi ustrezale potrebam (ASGO 16, 9–10). V tabeli 5.3 so prikazane neugodne razmere in prostorska stiska osnovnih šol v šolskem letu 1940/41.

Tabela 5.3: Učilnice v tolminskem šolskem okrožju v šolskem letu 1940/41

Šolski okraj	Število zgradb	Število učilnic	Primanjkljaj učilnic	Ustrezne učilnice	Povprečne učilnice	Neustrezne učilnice
Kanal ob Soči	13	28	23	29	15	6
Kobarid	17	37	19	30	-	10
Cerkno	5	13	20	10	9	7
Idrija	13	43	5	39	6	3
Tolmin	15	36	16	43	-	7
Skupaj	63	117	83	151	30	33

Vir: ASGO 16, 10.

V celotnem okrožju je bilo 63 šolskih poslopij s pripadajočimi 117 učilnicami (to število zajema samo tiste učilnice, ki so umeščene v šolska poslopja). Lahko bi torej rekli, da so imele ljudske šole s petimi razredi v povprečju dve učilnici. Sklepam, da je bilo ostalih 97 prostorov, namenjenih pouku, improviziranih v raznih drugih objektih, saj so občine nekako morale kompenzirati manko učilnic. Od tega je bilo po ocenah, navedenih v šolskem poročilu, 151 učilnic ustreznih, 30 povprečnih in 33 povsem neustreznih. Za normalno delovanje osnovnega šolstva so po mnenju šolskega nadzornika potrebovali še vsaj 83 novih, predvsem pa ustreznih prostorov. Opazimo lahko, da je imela Idrija tudi v šolskem letu 1940/41 še vedno najustreznejše pogoje za poučevanje, saj je v celotnem okrožju manjkalo zgolj pet učilnic, neustrezne so bile samo tri. Razmere so bile najslabše v Kanalu ob Soči, kjer so imeli 23 učilnic premalo, in v cerkniškem okraju, kjer jih je manjkalo vsaj 20, sedem pa jih je bilo povsem neustreznih.

Nadzornik je ocenil splošno stanje šolskih poslopij celotnega okrožja v letu 1941/42 z oceno zadostno. Nekatere šole so bile tako kot že vsa leta poprej nameščene v svoje stavbe, marsikje pa je pouk še vedno potekal v zasebnih hišah, ki kot take niso bile ustrezne za druge namene. Številne občine so bile konstantno pozivane k ukrepanju, saj so premalo skrbele za obstoječe objekte. Z izjemo Idrije in Tolmina ter še nekaterih drugih krajev, kjer je bilo vzdrževanju posvečene nekaj več pozornosti, so drugod objekti začenjali propadati. V vojnih razmerah se je stanje samo še poslabšalo, saj so bile občine še manj odzivne kot v preteklih letih (ASGO 14, 5–6).

5.1.1.2 Oprema učilnic in didaktični material

Tako kot večji del šolskih poslopij so bile v šolskem letu 1936/37 tudi učilnice večinoma pomanjkljivo in neustrezno opremljene, vendar je nadzornik v poročilu večkrat opozoril, da bi v primeru, če bi država poskrbela za gradnjo šolskih objektov, občine finančno zmogle poskrbeti za novo notranjo ureditev prostorov, vendar »vsega enostavno niso zmogle financirati«. V primerjavi s prejšnjimi leti se je nekoliko več naredilo pri opremljenosti šol v občinah Tolmin, Anhovo, Kobarid in Cerklje ob Gori (ASGO 5, 2). »Sicer ni veliko, vendar je dobro že to, da se je nekaj premaknilo. Vsekakor bi naredili več, če bi imeli na razpolago sredstva« (ASGO 2, 3).

V šolskem letu 1937/38 je stanje ostalo nespremenjeno (ASGO 2, 3). Šele z letom 1938/39 se je z novoustanovljenimi šolami v občinah Kobarid, Kanal ob Soči, Cerklje ob Gori in Anhovo pridobilo nekaj novih učilnic z novo opremo. Drugod so počasi začeli zamenjavati predvsem stare in propadajoče šolske klopi, saj »niso več ustrezale niti osnovnim higienskim standardom«. Sicer pa je bila po ocenah nadzornika notranja opremljenost šol splošno gledano še vedno vse prej kot zadovoljiva. Najboljše stanje je bilo tako kot pri šolskih poslopjih v Idriji, kjer je bila oprema ne samo ustrezna, ampak v primerjavi z drugimi okraji celo bogata in dobro vzdrževana. Tudi v cerkljskem šolskem okraju so imele učilnice ustrezno opremo in samo izjemoma so bile še vedno v uporabi klopi s štirimi sedeži ali pa na primer uničene table. Didaktični material, sestavljen zlasti iz zemljevidov in stenskih plakatov, pa je bil večinoma zastarel. Tistega leta so v tolminskem okraju med počitnicami nabavili dodatne klopi za šole v središču, stare pa so poslali v šole na obrobju (ASGO 3, 8–10).

Tudi v šolskih letih 1939/40 in 1940/41 je bila po mnenju nadzornika oprema zadostna samo v okrajnih središčih in nekaj večjih krajih okrožja, kot so na primer Idrija, Kanal ob Soči, Tolmin, Kobarid in Most na Soči. V vseh ostalih predelih oprema ni dobila pozitivne ocene. Manjkali so predvsem modernejši didaktični pripomočki – zemljevidi, globusi, zbirke znanstvenega materiala idr. Predvsem v manjših krajih so bile še vedno v uporabi povsem neustrezne »mučilne klopi«, tako jih v poročilu poimenuje šolski nadzornik, za tri oziroma štiri učence skupaj, stare več kot petdeset let (torej še iz časov Avstrije) (ASGO 4, 10; ASGO 15, 6; ASGO 16, 10).

Vojno obdobje je stanje še poslabšalo in zanimanje za ureditev notranjih prostorov ter nabavo novih učnih pripomočkov, ki jih je čas že pošteno načel, je na občinah samo še kopnelo. V šolskem letu 1941/42 je bila na primer oprema na vseh tolminskih in kobariških sedežih ocenjena kot nezadostna, revna in slabo vzdrževana. Moderne in ustrezne opreme so bili deležni izključno v glavnih krajih, na primer Idrija in Cerkno, in samo izjemoma še na peščici drugih šol. V nekaterih oddaljenih krajih so za osnovni didaktični material morale poskrbeti celo učiteljice na lastne stroške, saj v nasprotnem primeru pouka sploh ne bi mogle izvajati. Veliko težavo so predstavljali na primer zemljevidi, ki jih ponekod sploh niso imeli na zalogi, drugod pa so bili dotrajani in stari. Da bi sploh lahko izvajali ure geografije, so si na nekaterih osnovnih šolah skušali pomagati z mapami in atlasi s slovenskimi napisi, predvidoma torej s še starimi, avstrijskimi mejami. Ko je šolski nadzornik to ugotovil, je takšna nadomestila označil za neustrezna in posledično neuporabna ter zahteval nabavo novih, italijanskih atlasov, ki bi bili skladni s fašistično šolo (ASGO 14, 8–9).

5.1.1.3 Šolske knjižnice

Zapise o šolskih knjižnicah prvič najdemo v poročilih za šolsko leto 1939/40. Podatki kažejo ne samo, da jih je bilo malo, ampak da so bile tudi izjemno slabo založene s primernimi knjigami. Po mnenju šolskega nadzornika Tonellija ta problematika ni zadevala samo občinske oblasti, ampak bi se morala za ukrepanje odzivati predvsem država, saj »nič drugega ni učinkovitejše pri širjenju 'italijanstva' v krajih, kjer živijo tujejezične manjšine, kakor italijanska knjiga«. Prav tako se je zavedal, da je bilo »glede na revščino prebivalstva nemogoče pričakovati, da bodo knjižnice financirali šolarji«. Zato bi morala ta problem reševati država, ki bi lahko letno prispevala nekaj finančnih sredstev za vzdrževanje prostorov in skrbela za pridobitev nekaj novih, skrbno izbranih knjig, ki bi pospeševale indoktrinacijo otrok (ASGO 15, 7–8).

Tabela 5.4 navaja, da je bilo največ knjižnic v idrijskem šolskem okraju, in sicer kar 36 od skupno 156, obsegale pa so 1443 knjig, kar pomeni, da je imela vsaka idrijska knjižnica v povprečju 40 knjig. Najmanj so jih imeli na Cerkljanskem (582 knjig razporejenih med 24 knjižnic), treba pa je upoštevati, da je bil to tudi najmanjši okraj v celotnem okrožju, zato je bil najslabši kobariški, kjer so imeli povprečno 23 knjig za vsako knjižnico.

Tabela 5.4: Število knjižnic in knjig glede na šolski okraj v šolskem letu 1939/40

Šolski okraj	Število knjižnic	Število knjig	Povprečno število knjig na knjižnico
Kanal ob Soči	33	1.114	33,8
Kobarid	32	745	23,3
Cerkno	24	582	24,3
Idrija	36	1.443	40,1
Tolmin	31	1.213	39,1
Skupaj	156	5.697	36,5

Vir: ASGO 4, 11.

Šolski nadzornik Tonelli se je knjižnicam še bolj posvetil v poročilu za šolsko leto 1940/41. Ugotovil je, da je bilo za to področje še vedno zelo slabo poskrbljeno in da je bil to glavni razlog za tako revne knjižnice. Število knjig se mu sicer mogoče ni zdelo tako zelo majhno, je pa bil problem dejstvo, da so bile številne izmed njih neuporabne oziroma uničene, druge pa povsem neustrezne za mladino. Ugotavljal je: »Knjige so bistvenega pomena, saj iz rok učenca preidejo tudi na starejše, in tako se italijanska knjiga tiho širi.« Vodje šolskih okrajev so se sicer na podlagi opozoril iz prejšnjega leta nekoliko odzvali in se vsak na svoj način lotili reševanja problematike. V idrijskem okraju so na primer od občine izsilili 500 lir letno, s čimer so lahko šole še dodatno oskrbeli s skromno, vendar dobro zbirko knjig. V kanalskem okraju je bila za knjižnice dodeljena posebna proračunska postavka, kjer se je tekom leta zbralo 212 lir; od tega so 130 lir porabili za nakup novih knjig, ki jih sicer ni bilo veliko, so pa bile izbrane, ustrezne in po poročanju vodje učencem zelo všečne. V drugih okrajih so bile vse pobude neuspešne, saj občine niso imele potrebnih finančnih sredstev (ASGO 16, 11–12).

Tudi v šolskem letu 1941/42 se je stanje knjižnic med posameznimi okraji razlikovalo. Šolski nadzornik Naldini poroča, da so bile knjige na območjih, kjer so živeli Slovenci, večinoma rabljene samo v času pouka, saj je bilo »individualno branje učencev praktično onemogočeno zaradi nepoznavanja italijanskega jezika«. Sicer pa naj bi enega glavnih problemov financiranja knjižnic predstavljalo tudi dejstvo, da so bile na tem območju »/.../ slovenske družine vajene imeti vse brezplačno in so zato učitelji le s težavo od slovenskih učencev uspeli izvleči kakšno liro« (ASGO 14, 14–16). Tabela 5.5 nakazuje, da je število šolskih knjižnic sicer naraslo, prikazano pa je manjše število šolskih knjig kot dve leti prej, zato

sklepam, da je bilo veliko gradiva tako uničenega in neuporabnega, da ga niso več niti popisovali. Pomanjkljivo je bilo predvsem gradivo za prvošolce, za katere ni bila predložena niti ena knjiga, največ knjig pa so imeli učenci petih razredov.

Tabela 5.5: Popis knjig v šolskem letu 1941/42

	1. razred	2. razred	3. razred	4. razred	5. razred	Skupaj
Število razredov	123	123	123	122	121	612
Število učencev	1.887	1.676	1.620	1.312	1.144	7.639
Število knjižnic²⁰	-	37	74	74	76	261
Število knjig	-	422	1.214	1.334	1.577	4.547

Vir: ASGO 14, 16.

Poročilo razkriva, da medtem ko je imela učiteljska knjižnica v Idriji v šolskem letu 1941/42 792 del, tolminski in kobariški učitelji knjižnic sploh niso imeli. Tistih nekaj starih knjižnic je namreč premoglo le malo gradiva, pa še to je bilo dotrajano in neuporabno. Dobro učiteljsko knjižnico je imel kader v kanalskem okraju, vendar se je tamkajšnjih približno 300 knjig nahajalo kar v odprti omari sredi šolskega hodnika, ki bi jo bilo po mnenju nadzornika treba zakleniti, da se knjige ne bi odtujile. Šolski nadzornik je ob tem tudi omenil, da so učiteljice in učitelji knjige, ki so bile na razpolago, premalo uporabljali, »raje so brali poljudne revije«. Gradivo je bilo obnovljeno tudi v cerkniški učiteljski knjižnici, vendar je tudi v tem primeru šolski nadzornik ugotovil, da so številni zaposleni premalo brali in nadgrajevali svoje znanje, kajti »samo nekaj učiteljev je dejansko pregledalo nove knjige« (ASGO 14, 16–18).

O knjigah v slovenskem ali kakršnemkoli drugem jeziku, ki ni italijanščina, ni govora v niti enem izmed analiziranih poročil. Omenjene so samo »neustrezne« oziroma »neprimerne« knjige, ki pa so lahko tako označene zaradi njihovega slabega fizičnega stanja ali pa zastarele, idejno neprimerne vsebine.

²⁰ Knjižnice s knjigami, primernimi za določeno starostno stopnjo.

5.1.1.4 Vrtci v tolminskem šolskem okrožju

Že šolski nadzornik Dogliani je v šolskem letu 1936/37 opozarjal na pomen vrtcev za vzgojo. Po njegovem mnenju so nudili ustrezno pripravo otrok na osnovno šolo in tako slovenskim prvošolcem olajšali jezikovni in kulturni prehod ob vstopu v prvi razred. V tolminskem šolskem okrožju je delovalo 17 vrtcev, ki so bili pod okriljem organizacije O. N. A. I. R. Največ so jih imeli v kanalskem, kobariškem in tolminskem okraju, in sicer pet v vsakem izmed njih, v cerkniškem in idrijskem pa po enega. *»Potrebujemo nove vrtce, umeščene v prijetne stavbe in učilnice, saj so številni izmed obstoječih dotrajani in neustrezni«*, je bilo večkrat zapisano v končnem poročilu. V Srpenici, Žagi, Grahovem ob Bači, Podbrdu in Cerknem so bili na primer improvizirani kar v barakah (ASGO 5, 8).

V šolskih letih 1937/38 in 1938/39 je ostalo število delujočih vrtcev nespremenjeno in šele leto kasneje, 1939/40, je okrožje pridobilo en nov vrtec, kar je pomenilo 18 vrtcev za 723 vpisanih otrok. Po navedbah šolskega nadzornika bi jih na tem območju potrebovali vsaj 60, saj se je po njegovem mnenju slovenski otrok še vedno prevečkrat prepozno srečal z italijanskim jezikom. Obstoječi prostori so bili večinoma prijetni in svetli, prav tako je bila ustrezna tudi notranja oprema učilnic in didaktični material. V vrtec vpisani otroci so bili tekom dneva deležni tudi toplega obroka, kar je za številne pomenilo pravi luksuz (ASGO 2, 10; ASGO 15, 8–9).

Tabela 5.6 spodaj razkriva, da je bila obiskanost vrtcev največja v glavnih oziroma večjih krajih, kot so na primer Tolmin, Kanal ob Soči, Deskle, Kobarid, Bovec, Cerkno, Idrija. Najmanj otrok je bilo vpisanih v vrtcih Kal nad Kanalom, Log, Čezsoča in Žaga, vendar bi to lahko pripisali tudi dejstvu, da so bili v občini Bovec odprti kar štirje vrtci.

Tabela 5.6: Razpored otrok po vrtcih v šolskem letu 1939/40

Občina	Vrtec	Fantje	Dekleta	Skupaj
Tolmin	Tolmin	25	25	50
Tolmin	Volče	9	15	24
Most na Soči	Most na Soči	9	21	30
Grahovo ob Bači	Grahovo ob Bači	10	15	25
Grahovo ob Bači	Podbrdo	10	15	25
Kanal ob Soči	Kanal ob Soči	30	22	52
Kanal ob Soči	Ročinj	18	13	31
Kal nad Kanalom	Kal	7	7	14
Anhovo	Anhovo	21	21	42
Anhovo	Deskle	21	30	51
Kobarid	Kobarid	24	26	50
Breginj	Breginj	17	11	28
Bovec	Bovec	23	34	57
Bovec	Log	15	7	22
Bovec	Čezsoča	15	6	21
Bovec	Žaga	12	7	19
Cerkno	Cerkno	26	24	50
Idrija	Idrija	61	71	132
		353	370	723

Vir: ASGO 4, 11–12.

V šolskem letu 1940/41 je še vedno delovalo 18 vrtcev, nekoliko pa se je povečalo število vpisanih otrok, in sicer s 723 na 765. Vsi vrtci so bili še vedno pod okriljem O. N. A. I. R., katere delo je šolski nadzornik zelo pohvalil, saj je vzorno skrbela za ustrezne prostore in opremo ter bogat didaktični material. Ker se je sčasoma izkazalo, da so vrtci pozitivno vplivali na bodoče prvošolce in ker so tu večinoma živeli Slovenci, se je šolski nadzornik zavzemal za odprtje novih, dodatnih vrtcev. Še posebej kritična sta bila cerkniški in idrijski okraj, kjer je še vedno deloval samo po en vrtec (ASGO 16, 12–13).

5.1.2 Vloga učiteljev

Eno izmed stališč, ki so ga italijanski šolski nadzorniki tekom let zagovarjali v svojih poročilih, je bilo to, da morajo imeti učitelji, ki delujejo na tako problematičnih območjih, kot je tolminsko šolsko okrožje, kjer je bilo večinsko prebivalstvo slovenskega rodu, bogate delovne izkušnje. Fašistične oblasti so od kadra po eni strani zahtevale disciplino in strogo ravnanje v razredu, po drugi pa radodarnost in razumevanje občutljivosti situacije, ko je bilo to potrebno. In mlad, neizkušen kader je bil v večini primerov le stežka kos tako zahtevnim nalogam. Poleg delovnih izkušenj pa so bile pomembne tudi življenjske. Po mnenju šolskih nadzornikov so bili namreč za delo v obmejnih šolah najustreznejši tisti učitelji, ki so bili rojeni ali šolani na območjih, kjer politične težave s Slovani niso bile novost. Učiteljski kader iz oddaljenih krajev, ki ni bil nikoli soočen s tovrstno problematiko, kljub vsemu znanju in dobri volji nikoli ne bi mogel biti uspešen. Še tretje stališče, ki so ga nadzorniki močno poudarjali v vseh poročilih, pa je bilo, da so morali učitelji kot »misijonarji italijanstva« za še boljše, predvsem pa dolgoročneje rezultate delovati na ljubeč in strpen način ne samo z učenci, ampak se je bilo treba prikupiti tudi njihovim družinam. Če so na svojo stran pridobili starše, ki so imeli na otroke seveda večji vpliv kot fašistična šola, so ubili dve muhi na en mah. Največkrat je namreč prav domače okolje, kjer so slovenske družine vztrajno ohranjale tradicijo, izničevalo učiteljev poskus indoktrinacije v času šolskega pouka.

5.1.2.1 Kadrovska problematika

V tolminskem okrožju se je šolsko leto 1936/37 začelo z 230 učitelji. Večina jih je po besedah nadzornika Doglianija delovala skladno s predpisanimi navodili: »Dobro so opravljali svoje poslanstvo v razredu, aktivno sodelovali v mladinskih fašističnih organizacijah in nasploh bili uspešni pri pridobivanju naklonjenosti prebivalstva.« Tisti, ki zadanih nalog niso vestno opravljali, so bili zamenjani ali odpuščeni. Med razlogi so bili navedeni »psihična neuravnovešenost enih, lenoba drugih, lahkomiselnost in namerno povzročanje nemirov tretjih ...« (ASGO 5, 3).

V poglavju o statističnih podatkih je izpostavljen velik problem slabe oziroma neustrezne pripravljenosti učiteljskega kadra za poučevanje v razredu. Šolski nadzorniki so se namreč zavzemali za zaposlovanje sposobnih in izkušenih učiteljev, ki so bili predvsem na območjih

z večinskim slovanskim prebivalstvom bistvenega pomena, in poudarjali, da »obmejne šole nikakor ne bi smele biti pripravljavnice za novince med učitelji«. Tabela 5.7 prikazuje, da je bilo v tolminskem šolskem okrožju začasnih, večinoma mladih učiteljev 38,3 %, kar je v primerjavi z redno zaposlenimi, izkušenimi (61,7 %) preveč, in »to je v škodo poslanstva šole« (ASGO 5, 7). V kanalskem, idrijskem in tolminskem okraju so sicer prevladovali stalni učitelji, vendar je bilo začasnih še vedno preveč, v kobariskem in cerkniškem okraju pa je bilo število začasnih učiteljev celo višje od števila stalno nameščenih.

Tabela 5.7: Stalno in začasno zaposleni učitelji po okrajih v šolskem letu 1936/37

Šolski okraj	Število delovnih mest	Redno zaposleni moški	Redno zaposlene ženske	Skupaj	Začasni učitelji	Začasne učiteljice	Skupaj
Kanal ob Soči	45	3	28	31	5	9	14
Kobarid	53	5	18	23	10	20	30
Cerkno	28	1	9	10	3	15	18
Idrija	48	6	29	35	7	6	13
Tolmin	53	7	34	41	4	8	12
Skupaj	227	22	118	140	29	58	87

Vir: ASGO 5, 7.

Med učiteljskim kadrom so prevladovale ženske. Med stalno nameščenimi učitelji je bilo 15,7 % moških in kar 84,3 % žensk, med začasnimi pa 33,3 % moških in 66,7 % žensk, skupaj torej 22,5 % moških in 77,5 % žensk. Več kot tri četrtine celotnega kadra v tolminskem šolskem okraju so torej predstavljale ženske.

Druga kadrovska težava, na katero naletimo pri analizi poročila za šolsko leto 1936/37, je nezadostno število zaposlenih. Tabela 5.8 razkriva, da je največ učiteljev primanjkovalo v kanalskem šolskem okraju, kjer je en učitelj poučeval v povprečju kar 47 otrok. Za območje poseljeno s Slovenci, ki ga je bilo treba italijanizirati, je bilo nujno, da se je učitelj veliko posvečal vsakemu otrokom posebej, kar pa je bilo v takšnih okoliščinah nemogoče. Še najboljše razmere so bile v tolminskem šolskem okraju, kjer je imel vsak učitelj povprečno 29 šolarjev.

Tabela 5.8: Število učencev in učiteljev glede po okraju v šolskem letu 1936/37

Okraj	Učenci	Učitelji	Število učencev na učitelja
Kanal ob Soči	2.231	47	47,5
Kobarid	2.039	58	35,2
Cerkno	1.181	32	36,9
Idrija	1.872	54	34,7
Tolmin	1.881	64	29,4
Skupaj	9.204	255	36,1

Vir: ASGO 5, 6.

Težava z učiteljskim kadrom v šolskem letu 1937/38 je ostajala enaka kot predhodno leto. Celo sam pokrajinski namestnik je opozoril, da »začasnih učiteljev na tem območju sploh ne bi smelo biti«, češ da jim primanjkuje sposobnosti za uspešno opravljanje svojega poslanstva med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. »Dolgoročni uspehi so nedosegljivi, če učitelj nima bogatih izkušenj«, je bil prepričan (ASGO 2, 2).

Šolsko leto 1938/39 je prineslo zamenjavo dela učiteljskega kadra. Na druga območja so premestili 29 učiteljic, namesto njih pa na to območje pripeljali 38 učiteljev, ki so bili najbolj ocenjeni na zadnjem posebnem natečaju (ASGO 2, 6).

Sicer pa je šolski nadzornik na podlagi svojih obiskov šol in prebranih poročil šolskih vodij ocenil, da je bil tistega leta kobariški učiteljski kader v splošnem ustrezen za nalogo, ki mu je bila dodeljena. Zaposleni so bili disciplinirani, aktivni in željni izboljšati se, številni so celo nadaljevali študij na višjih učiteljskih. Deset jih je bilo označenih za nadarjene, 41 jih je dobilo oceno 9, trije učitelji oceno 8, zadnji trije pa niso bili ocenjeni zaradi številnih odsotnosti. Posebej so bile izpostavljene šole Kobarid, Breginj, Kreda, Čezsoča in Log, ki so bile po zaslugi učiteljev po dosežkih celo nadpovprečne. Tudi v tolminskem šolskem okraju so se številni učitelji odločili za dodatno izobraževanje. Šolski nadzornik je bil s tem po eni strani zadovoljen, po drugi pa ga je skrbelo, da bi jih to morda zmotilo pri opravljanju njihovega poklica, zato »naj raje poskrbijo za boljšo pedagoško kulturo in stremijo k didaktičnemu izboljšanju«. Za nadarjene je bilo ocenjenih devet tolminskih učiteljev, z oceno 9 je bilo ocenjenih devet učiteljev, najnižjo oceno, in sicer 8, pa je prejelo 14 učiteljev. Sedemnajst jih ni bilo ocenjenih, ker nadzornik nekaterih šol ni obiskal. Tudi v šolskih okrajih

Idrija in Cerkno se nad disciplino niso mogli pritoževati. Samo izjemoma nekateri učitelji niso bili dovolj resni in so bili na primer odsotni brez dovoljenja ali pa recimo niso bili dosledni pri upoštevanju urnika, spet tretji niso odgovarjali na pisma in pozive nadrejenih ipd. Težave so povzročale zlasti poročene ali noseče učiteljice, ki so se po mnenju šolskega nadzornika »okoriščale« s svojim statusom in neupravičeno izostajale z dela. Drugače pa je skoraj celoten tamkajšnji kader sodeloval v mladinskih organizacijah; tisti, ki so se temu uprli, so bili odpuščeni. Po besedah nadzornika jih je večina ljubila svoje delo in le malo je bilo takih, ki so službo sprejeli zgolj iz finančnih razlogov. Vendar pa se idrijski in cerkniški učitelji za razliko od kobariških in tolminskih niso odločali za nadgrajevanje znanja, pridobljenega na nižjih učiteljskih. Tistega leta so trije idrijski učitelji prejeli oceno odlično, 19 rednih in en nadomestni učitelj oceno 9, 14 rednih in štirje nadomestni oceno 8, zadostno oceno 7 pa sta prejela dva učitelja. Tudi v Cerknem sta bila dva učitelja odlična, oceno 9 je prejelo osem stalnih in en nadomestni učitelj, dobrih, ocenjenih z 8, je bilo 15 stalnih učiteljev in dva nadomestna, komaj zadostna sta bila dva. Pet jih zaradi izostankov ni bilo mogoče oceniti. O učiteljski disciplini šolskega okraja Kanal ob Soči v poročilu ni bilo zaslediti podatkov (ASGO 3, 6–8).

Porast števila učiteljev je imel ugodne posledice. Medtem ko je imel učitelj v šolskem letu 1937/38 povprečno 36 otrok, je leto kasneje to število padlo na 34,6 otroka. Po podatkih, ki jih je navedel pokrajinski namestnik, je namreč v novo šolsko leto vstopilo 8344 učencev, zanje pa je skrbelo 241 učiteljev (ASGO 2, 6).

Po mnenju šolskega nadzornika Angela Bassanija (v ASGO 4, 2–3) sta bili v šolskem letu 1939/40 ustrezni samo slabi dve tretjini vseh učiteljev tolminskega šolskega okrožja. S tem je mislil tiste vestne učitelje, ki so se držali predpisanega urnika, se trudili vzdrževati odnose z družinami slovenskih otrok itd. Zadnjo tretjino učiteljev je označil za šibke, malomarne, brez dostojanstva, brez kulture, predvsem pa slabo pripravljene in lahkotnega delovanja. Večina tovrstnih so bili začasni, nadomestni učitelji. Bassani je v poročilu zanje predlagal poostren nadzor, vendar se je hkrati zavedal, da je bilo to praktično nemogoče, saj niti on niti vodje šolskih okrožij prav zaradi že omenjenih težav z njimi niti stika velikokrat niso mogli vzpostaviti. Šolski nadzornik Federico Tonelli (v ASGO 15, 3) je krivdo za to pripisoval temu, da je preveč mladih, neizkušenih učiteljev to delo sprejelo zgolj iz potrebe po službi, ne vedoč, čemu sploh gredo naproti. Veliko je bilo tudi učiteljev z juga Italije, kjer niso poznali

občutljive problematike, vezane s poučevanjem tujerodnega prebivalstva na obmejnem območju.

Četudi je v obeh analiziranih poročilih za šolsko leto 1939/40 čutiti nezadovoljstvo šolskih nadzornikov nad situacijo, pa statistični podatki iz tabele 5.9 kažejo, da so se razmere le nekoliko izboljšale v primerjavi s preteklimi leti. Če vzamemo na primer podatke iz šolskega leta 1936/37, opazimo, da je poraslo število učiteljev kader povečal in da se je spremenilo razmerje stalni – začasni učitelji v prid prvih. Tedaj je bilo stalnih 140, v tekočem letu 198 (tj. 81,5 %), število začasnih pa je s 87 padlo na 45 (18,5 %).

Tabela 5.9: Stalno in začasno zaposleni učitelji po okrajih v šolskem letu 1939/40

Šolski okraj	Število delovnih mest	Redno zaposleni moški	Redno zaposlene ženske	Skupaj	Zčasni učitelji	Zčasne učiteljice	Skupaj
Kanal ob Soči	53	6	38	44	3	6	9
Kobarid	54	16	33	49	3	2	5
Cerkno	32	9	10	19	3	10	13
Idrija	48	11	28	39	5	4	9
Tolmin	56	9	38	47	2	7	9
Skupaj	243	51	147	198	16	29	45

Vir: ASGO 4, 2.

Tudi v šolskem letu 1940/41 je šolski nadzornik ostajal zaskrbljen zaradi »kakovosti učiteljskega kadra«. Še vedno so prevladovali učitelji in učiteljice iz južnih delov Italije, preveč pa je bilo tudi mladih brez delovnih izkušenj (ASGO 16, 4–5). To dokazuje tudi tabela 5.10, v kateri je prikazana starostna struktura učiteljev. Največ, kar 162 od 243 učiteljev v okrožju, jih je bilo starih manj kot 30 let, kar predstavlja 66,7 % vseh zaposlenih. Šestdeset jih je bilo starih med 31 in 40 let (24,7 %), 16 od 41 do 50 let (6,6 %), štirje med 51 in 60 let (1,6 %), samo en učitelj v celotnem tolminskem šolskem okrožju pa je imel več kot 60 let (0,4 %).

Tabela 5.10: Starostna struktura učiteljev po okrajih v šolskem letu 1940/41

Šolski okraj	Do 30 let	Do 40 let	Do 50 let	Do 60 let	Nad 60 let
Kanal ob Soči	31	14	5	3	-
Kobarid	39	15	4	-	-
Cerkno	25	7	-	-	-
Idrija	30	14	3	-	1
Tolmin	37	14	4	1	-
Skupaj	162	60	16	4	1

Vir: ASGO 12, 1.

Najmlajši kader so imeli v cerkniškem šolskem okraju, kjer je bilo od skupno 32 učiteljev 25 starih 30 let ali manj, kar je predstavljalo dobrih 78 % vseh učiteljev na Cerkljanskem. Niti eden ni bil starejši od 40 let. Poleg tega tabela 5.11 prikazuje, da se je v primerjavi s preteklim letom znova povečalo število začasnih učiteljev na račun stalnih. Vseh zaposlenih je bilo namreč tako v šolskem letu 1939/40 kot 1940/41 243, vendar se je število začasnih povečalo s 45 na 60 in jih je bilo 24,7 %, število rednih pa se je s 198 zmanjšalo na 183 (75,3 %).

Tabela 5.11: Stalno in začasno zaposleni učitelji po okrajih v šolskem letu 1940/41

Šolski okraj	Število delovnih mest	Redno zaposleni	Začasno zaposleni
Kanal ob Soči	53	45	8
Kobarid	54	40	14
Cerkno	32	18	14
Idrija	48	38	10
Tolmin	56	42	14
Skupaj	243	183	60

Vir: ASGO 16, 4.

Veliko kritike je bilo tudi na račun dnevne organizacije dela. »Preveč učiteljev še vedno poučuje na približno, brez nekega predhodno pripravljene delovnega načrta.« To je bil tudi glavni razlog, da so oblasti uvedle obvezni dnevnik, kamor je moral učitelj redno zapisovati program in svojo pripravo na pouk v razredu (ASGO 16, 6).

Šolski nadzornik je v tem poročilu prikazal tudi drugo plat medalje. Sam je verjel, da so za malomaren odnos nekaterih učiteljev do svojega dela krive tudi razmere, v katerih so bili prisiljeni živeti številni učitelji. Eden izmed razlogov je bil po njegovem mnenju preobremenjenost. V šolskem letu 1940/41 se je namreč še vedno dogajalo, da je bil zaradi pomanjkanja kadra za vseh pet razredov osnovne šole zadolžen en sam učitelj, ki se zaradi preobilice dela na pouk ni uspel ustrezno pripraviti, otrokom se ni mogel posvečati, tako kot bi se moral, poleg tega je bilo treba urnik deliti na dopoldanskega in popoldanskega itd. Posledica vsega tega pa ni bila samo izčrpanost učitelja, pač pa tudi slabši rezultati šolarjev ob koncu leta. Kot drugi razlog je nadzornik navedel ponekod apatično, drugod sovražno okolje, »kajti tukaj gor je šola resnično prava bitka«. Poleg tega številni učitelji »živijo v okrnjenih bivališčih in zelo daleč od svojih družin. Večina je mesece in mesece izpostavljena snegu, brez drugih intelektualnih stikov, in glede na skromno plačo, ki je je komaj dovolj za osnovne življenjske potrebščine, se pogosto znajdejo tudi v materialni stiski« (ASGO 16, 5–7). Šolski nadzornik je posebej pohvalil učitelje zaradi postopanja v novonastalih vojnih razmerah. Ko je meseca aprilu prišlo do vojne z Jugoslavijo in so morali številni prebivalci zapustiti svoje domove, je šola po besedah nadzornika še naprej delovala, kolikor se je le dalo normalno, in »/.../ šele ko razmere resnično niso bile več varne, so učitelji zadnji zapustili kraj in se prvi vrnili, ko je bilo dovoljeno« (ASGO 16, 8).

V poročilu za šolsko leto 1941/42 je nadzornik učitelje razporedil v dve skupini, in sicer na starejše, ki so izkazovali predanost svojemu poklicu in se zavzemali za čim boljše rezultate, in na mlajše, ki so bili manj stabilni, utrujeni, nezaupljivi in nestrpni. Ti so velikokrat izostajali z dela in se zatekali v večja mesta ali k svojim družinam, kot opravičilo za to pa navajali zdravstvene razloge. To je bil eden od razlogov za porast števila nadomestnega kadra. Prav tako so oblasti morale najti zamenjavo za 22 učiteljev, ki so bili tistega leta vpoklicani v vojsko. Da bi zapolnili še vsa ostala prazna delovna mesta bi morali dodatno zaposliti še vsaj 84 učiteljev. Nekateri izmed njih so izkazali dobro voljo, ustrezno predznanje in izkušnje (to so bili predvsem tisti, ki so v preteklosti že delovali na tem območju). Nadalje so bili navedeni tisti brez izkušenj, ki pa so bili voljni učenja in bi po besedah nadzornika z ustreznim mentorstvom lahko postali odlični učitelji. Niso pa manjkali niti taki, ki so bili vse prej kot pripravljeni na prevzem dodeljene naloge, in posledično so bili tudi rezultati dela izjemno slabi. Šolski vodja tolminskega šolskega okrožja je pozitivno ocenil 89 nadomestnih in začasnih učiteljev od 114, ki so tistega leta delovali na območju, 25 pa jih po njegovem mnenju ni bilo ustreznih (ASGO 14, 1–2).

V nobenem izmed analiziranih poročil ni zaslediti kakršnihkoli podatkov o slovenskih učiteljih, ki so se šolali na tolminskem ali goriškem učiteljišču.

5.1.3 Mladinske fašistične organizacije

Po novih fašističnih zakonih so bili otroci ob vpisu v osnovno šolo avtomatično včlanjeni tudi v mladinske fašistične organizacije. Dečki med šestim in štirinajstim letom so bili »*Balilla*«, deklice pa »*Piccole Italiane*«. S tem ukrepom so učitelji nemoteno nadaljevali in dopolnjevali indoktrinacijo, ki so je bili učenci deležni že v času šolskega pouka. Oblasti so na ta način dosegle, da so bili slovenski (in hrvaški) otroci več časa v stiku z italijanščino in s fašizmom in manj v domačem okolju, kjer se je kljub vsemu še naprej ohranjala narodna tradicija.

Statističnih podatkov glede članstva v mladinskih fašističnih organizacijah v šolskem letu 1936/37 v poročilu ni, če pa verjamemo besedam šolskega nadzornika, je število članov mladinskih fašističnih organizacij naraščalo iz dneva v dan (ASGO 5, 4).

Na podlagi podatkov iz tabele 5.12 za šolsko leto 1937/38 ugotovimo, da je bilo v G. I. L. včlanjenih dobrih 72 % vseh osnovnošolcev. Najvišji odstotek včlanjenih je bil v kobarškem in idrijskem okraju, kjer je bilo v mladinske fašistične organizacije vpisanih 74,6 % vseh šolarjev. Najmanj uspešni s propagando so bili učitelji v cerkniškem okraju, kjer je bilo včlanjenih 68,1 % otrok.

Tabela 5.12: Delež otrok včlanjenih v G. I. L. po okraju v šolskem letu 1937/38

Šolski okraj	Odstotek
Kanal ob Soči	73,5
Kobarid	74,6
Cerkno	68,1
Idrija	74,6
Tolmin	70,6
Skupaj	72,3

Vir: ASGO 2, 6.

Po mnenju nadzornika so učitelji v šolskem letu 1938/39 s prepričljivo propagando že začeli dosežati ustrezno število mladih članov. V mladinske fašistične organizacije je bilo včlanjenih 6588 otrok, leto kasneje, 1939/40, pa se je število povzpelo na 6649, kar je predstavljalo 86,4 % vseh učencev v tolminskem šolskem okrožju (ASGO 4, 13). Iz tabele 5.13 lahko razberemo, da je bilo največ otrok članov G. I. L. v kanalskem okraju, in sicer 1636, najmanj pa še vedno v cerkniškem, 872. Upoštevati pa je treba, da je bil kanalski okraj največji, cerkniški pa najmanjši v okrožju.

Tabela 5.13: Število članov G. I. L. po okraju v šolskem letu 1939/40

Šolski okraj	Število izdanih članskih izkaznic
Kanal ob Soči	1.636
Idrija	1.350
Cerkno	827
Tolmin	1.358
Kobarid	1.478
Skupaj	6.649

Vir: ASGO 15, 13.

Stroške članstva v organizaciji in nakup uniform so morali kriti starši, zato je šolski nadzornik v poročilu večkrat poudaril, da je z rezultati zadovoljen, saj je bilo po njegovem mnenju na tem obmejnem območju treba ceniti že vsak najmanjši prispevek. »Številni otroci so plačali prispevek za članstvo, zaradi česar so se morali odreči celo osnovnim življenjskim potrebščinam« (ASGO 15, 13).

V šolskem letu 1940/41 je nadzornik poročal o popolnem sodelovanju šole in G. I. L., kar potrjujejo statistični podatki iz tabele 5.14. V treh letih je članstvo v mladinskih fašističnih organizacijah v celotnem tolminskem okrožju naraslo s povprečnih 72,3 % v šolskem letu 1937/38 na dobrih 97,1 %. Devetindevetdesetodstotni delež so dosegli v tolminskem, kobariškem in kanalskem okraju, samo idrijski šolski okraj je z 92 % nekoliko zaostajal.

Tabela 5.14: Odstotek članov G. I. L. po okraju v šolskem letu 1940/41

Šolski okraj	Odstotek otrok, včlanjenih v G. I. L
Kanal ob Soči	98,54
Idrija	92
Cerkno	97
Tolmin	99
Kobarid	99
Skupaj	97,1

Vir: ASGO 16, 13.

V nobenem izmed poglavij, kjer so šolski nadzorniki zapisovali ugotovitve o članstvu v mladinskih fašističnih organizacijah, ne zasledimo zapisov o otroškem doživljanju dogajanja, morebitnem navdušenju ali kakršnihkoli uporih, pač pa so večinoma navedeni samo suhoparni podatki glede naraščanja članstva.

5.1.3.1 Socialna pomoč

Fašistične organizacije so na območju, ki je bilo večinoma poseljeno s slovenskim prebivalstvom, delile socialno pomoč. To so bila oblačila, hrana in topli obroki za revne družine in brezposelne. Socialno najbolj ogrožene in bolne otroke so pošiljali v kolonije, dajali so jim hrano v šolskih kuhinjah, ob prazniku »*Befana fascista*«, ²¹ ki je zamenjal svetega Miklavža, pa tudi darila (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 69).

V šolskem letu 1936/37 je šolski nadzornik zapisal, da so bili otroci državnih šol v slabšem položaju kot tisti, ki so obiskovali šole pod okriljem organizacije O. N. A. I. R., ki je svojim učencem vsako leto znova priskrbela brezplačne šolske potrebščine. Prav tako si številni šolarji niso mogli privoščiti nakupa uniform mladinskih fašističnih organizacij, zato je bila država s strani šolskih oblasti večkrat pozvana, naj bo ona tista, ki poskrbi zanje. »Koliko več duš bi osvojili tako. Je že res, da pomagamo z Befano in deljenjem brezplačnih obrokov, vendar si želimo uniform« (ASGO 5, 4–5). Podobnega mnenja je bil tudi pokrajinski namestnik Remigio Ballori, ki je v poročilu za šolsko leto 1937/38 zapisal, da je eden izmed

²¹ Obdarovanje otrok, ki je potekalo vsako leto 6. januarja.

pomembnejših načinov za pridobivanje novih podpornikov med slovenskim ljudstvom tega območja tudi deljenje sredstev, s katerimi bi izboljševali življenjske razmere socialno ogroženega prebivalstva (ASGO 2, 2). V prihodnjih nekaj letih se je država res angažirala, kar potrjujejo statistični podatki iz poročila za šolsko leto 1939/40. V okviru mladinskih fašističnih organizacij so oblasti organizirale socialno podporo za najrevnejše družine. Nudili so jim brezplačne obroke, knjige, pisarniški material, oblačila, otroke so pošiljali v poletne kolonije itd. (ASGO 15, 13). Tabela 5.15 razkriva, da so v enem letu priskrbeli brezplačno šolsko kosilo za 1381 otrok, 1686 učencev so obdarili v okviru Befane in razdelili 4650 brezplačnih učbenikov.

Tabela 5.15: Socialna pomoč za otroke v šolskem letu 1939/40

Šolski okraj	Šolska prehrana	Befana fascista	Učbeniki
Kanal ob Soči	381	536	1.844
Kobarid	250	350	1.002
Cerkno	250	200	500
Idrija	400	200	400
Tolmin	100	400	904
Skupaj	1.381	1.686	4.650

Vir: ASGO 15, 14.

V šolskem letu 1940/41 je nadzornik posebej izpostavil, da je brezplačne šolske učbenike za osnovnošolce celotne pokrajine priskrbel sam Mussolini. »Dobrodušno dučejevo dejanje so otroci in starši Julijske krajine sprejeli z ganjenostjo in s hvaležnostjo, ... cenili so njegovo vrednost in pomen.« Vsa ostala socialna pomoč v obliki hrane in šolskega materiala je potekala v okviru G. I. L. tako kot preteklo leto (ASGO 16, 14).

5.1.4 Slovenska narodna zavest in cerkvena propaganda

Po mnenju pokrajinskega namestnika Remigia Ballorija slovensko prebivalstvo ni bilo niti zlobno niti vnaprej proti Italijanom, »če le ni bilo pod vplivom tistih, ki so proti nam«. V njegovem poročilu so Slovenci predstavljeni kot »nevedni, ne pa tudi neumni ljudje /.../, večinoma zadržani in zaprti, nič kaj preveč nagnjeni k nenadnim eksplozijam navdušenja /.../.

disciplinirani in mirni, predvsem pa pripravljeni ubogati pravilne ukaze in ukrepe«. »Osvojiti to prebivalstvo je problem«, zato je moral biti učitelj »vzgojitelj v najbolj celostnem pomenu besede, asistent manjšine ter promotor kulturnih dejavnosti in fašistične države« (ASGO 2, 1–3). Šolska poročila nadzornikov razkrivajo, da so se italijanski šolniki dobro zavedali, da je bila politična ideja, ki so jo slovenski starši predali naslednji generaciji že v zgodnjem otroštvu, drugačna od tiste, ki so se jo po novem učili v šolah, in da je zato obstajala velika verjetnost, da bodo otroci pri pouku čutili moralno nelagodje.

Problem pa ni predstavljal samo domači krog ljudi, ampak so napredovanje italijanske misli med prebivalstvom na meji ovirali tudi slovenski duhovniki, ki so v cerkvah še vedno poučevali verouk v slovenščini, kar se ni skladalo s poučevanjem italijanskega nauka v šoli. Pokrajinski namestnik je takšno delovanje označil za pravo propagando, ki nikakor »ni delovala v prid rimski civilizaciji in kulturi« (ASGO 2, 1).

5.1.4.1 Učni uspeh tolminskih šolarjev

Edini podatek, ki ga analizirano poročilo za šolsko leto 1936/37 vsebuje o osnovnošolcih v tolminskem šolskem okraju, je ta, da so pouk obiskovali 9204 učenci (ASGO 5, 6). Šola je po novem v posebnih dnevnikih vodila in sproti obnavljala evidenco šoloobveznih otrok in ukrepala proti morebitnim kršiteljem, ki svojih otrok niso pošiljali v šolo (ASGO 5, 2).

Na podatke o učnem uspehu otrok prvič naletimo v poročilu pokrajinskega namestnika Remigia Ballorija za leto 1937/38. Kot prikazuje tabela 5.16, je bilo vseh osnovnošolcev skupaj 8692, od tega jih je v višji razred napredovala samo dobra polovica.²² Razlog za to tiči v dejstvu, da je velika večina slovenskih otrok vstopila v prvi razred brez kakršnegakoli znanja italijanščine. Učitelji so zato morali otroke zadrževati v prvem razredu, dokler se učnega jezika niso naučili do te mere, da so lahko vsaj delno sledili pouku (ASG 2, 4). Sicer pa so bili najuspešnejši otroci tolminskega šolskega okraja z 59,04 %, najslabše pa je bilo v idrijskem okraju, kjer je v povprečju samo 50,79 % vseh v osnovno šolo vpisanih otrok uspelo izdelati razred.

²² Ta odstotek ni povsem primerljiv s tistimi iz drugih šolskih let, kajti samo v tem primeru je navedeno število vseh v osnovno šolo vpisanih otrok in ne število tistih, ki so bili prisotni na preizkusu znanja.

Tabela 5.16: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1937/38

Šolski okraj	Vpisani	Uspešni	Odstotek
Kanal ob Soči	2.034	1.156	56,83
Kobarid	1.995	1.069	53,58
Cerkno	1.036	576	55,6
Idrija	1.642	834	50,79
Tolmin	1.985	1.172	59,04
Skupaj	8.692	4.807	55,3

Vir: ASGO 2, 4.

Ballori pa je bil kljub vsemu zadovoljen z rezultati, saj je menil, da »ni bilo koristno učence siliti, da zaključijo osnovno šolo v zgolj petih letih«, če so imeli učitelji možnost otroka tam zadrževati do dopolnjenega 14. leta starosti. S tem so mu sicer onemogočili nadaljnje triletno izobraževanje v dopolnilni šoli, na nižjem učiteljskišču, nižjem tehničnem zavodu ali gimnaziji, kjer bi v normalnih razmerah nadaljeval šolanje po zaključeni obvezni petletni osnovni šoli, vendar se je učiteljem zdelo smiselno, da razporedijo intenzivnost didaktičnega dela med vseh obveznih osem let šolanja. Učenje so tako lahko prilagodili sposobnostim posameznika, kar je omogočalo dolgoročneje in boljše rezultate (ASGO 2, 5). Tabela 5.17 dokazuje, da so najslabši rezultat dosegli prvošolci (49,26 %), najboljši pa so bili učenci petih razredov (59,95 %).

Tabela 5.17: Učni uspeh otrok v šolskem letu 1937/38 glede na razred

Razred	Prisotni	Uspešni
I.	88,1 %	49,26 %
II.	95,7 %	59,82 %
III.	90,7 %	56,54 %
IV.	89,17 %	53,48 %
V.	82,31 %	59,95 %
Skupaj	89,81 %	55,30 %

Vir: ASGO 2, 4.

Kar se obiskanosti šolskega pouka tiče, opazimo, da je bila prisotnost najvišja v drugem razredu, in sicer je prisostvovalo pouku povprečno 95,7 % otrok, najnižja pa v petem razredu

z 82,31 %. Krivdo za to nekoliko večjo odsotnost so oblasti pripisovale sodelovanju starejših otrok pri domačih kmetijskih opravilih.

Leto kasneje, v šolskem letu 1938/39, se je obiskanost pouka dvignila s slabih 90 % na 94 % (ASGO 3, 2). Če bi računali uspešnost slovenskih učencev glede na število vseh vpisanih otrok, tako kot je bilo to storjeno v šolskem letu 1937/38, bi delež uspešnih znašal 58,6 %, če pa bi upoštevali samo otroke, ki so pouk dejansko obiskovali, bi se odstotek dvignil na slabih 62 % (glej tabelo 5.18).

Tabela 5.18: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1938/39

Šolski okraj	Vpisani	Prisotni	Uspešni	Odstotek glede na prisotnost
Kanal ob Soči	2.093	1.947	1.185	60,86
Kobarid	1.923	1.742	1.174	67,39
Cerkno	1.047	1.047	637	60,84
Idrija	1.609	1.609	853	53,01
Tolmin	1.591	1.481	994	67,11
Skupaj	8.263	7.826	4.843	61,88

Vir: ASGO 3, 2.

Nadzornik je znova izpostavil uspešnost tolminskega (67,11 %) in po novem tudi kobariškega okraja (67,39 %), ki sta na tem območju izstopala po številu učencev, ki so napredovali v višji razred. Najmanjši odstotek so imeli v idrijskem šolskem okraju, kjer je bilo konec leta uspešnih samo 53,01 % osnovnošolcev.

Tabela 5.19 prikazuje, da se je tudi v šolskem letu 1938/39 nadaljeval trend ponavljanja predvsem prvega razreda osnovne šole. Kar 45,81 % vseh prvošolcev ni napredovalo v drugi razred. Kot pričakovano, so bili najuspešnejši otroci petih razredov z 68,47 %.

Tabela 5.19: Učni uspeh otrok v šolskem letu 1938/39 glede na razred

Razred	Vpisani	Prisotni	Uspešni	Odstotek glede na prisotnost
I.	2.292	2.146	1.163	54,19
II.	1.808	1.751	1.114	63,62
III.	1.655	1.543	928	60,14
IV.	1.400	1.298	843	64,95
V.	1.108	1.088	745	68,47
Skupaj	8.263	7.826	4.843	61,88

Vir: ASGO 3, 2.

Še vedno se je torej pogosto dogajalo, da prvošolci italijanskega jezika niso razumeli, zato so morali učitelji večkrat uporabljati slovenske besede kot nadomestke italijanskim, saj se v nasprotnem primeru že tako težaven pouk sploh ne bi mogel odvijati. Takšni dogodki so večkrat pripeljali do pritožb, češ da učitelji med poukom govorijo slovensko, »vendar ljudje niso razumeli, da je bil to nujno potreben element pri poučevanju italijanščine«, je bil odločen nadzornik Angelo Bassani (ASGO 3, 5).

Sicer pa arhivsko gradivo razkriva, da so bili na primer učenci v kobariškem okraju marljivi in disciplinirani, sodelovali so tako v šoli kot v mladinskih organizacijah, upoštevali so tedenski urnik in fašistične sobote²³ idr., zato je bil po mnenju nadzornika tudi napredek dober ne glede na število otrok, ki razreda niso izdelali. »Ponavljanja so bila ne samo normalna, ampak tako rekoč nujno potrebna stvar še posebej v prvih razredih, kjer je bilo učenje italijanščine še vedno glavna didaktična aktivnost učitelja. V istem poročilu je zapisano tudi, da se je način, ki ga je učitelj uporabljal za poučevanje, razlikoval glede na okolje, sposobnosti in izkušnje učenca ter učiteljevega poznavanja krajevnega jezika. Tudi v Tolminu ni bilo primerov večjih malomarnosti ali preslabih rezultatov, a inšpektor je bil prepričan, da »bi lahko bilo bolje, če bi se še zlasti najmlajši učitelji nekoliko bolj poglobili v problematiko učnega jezika«. Po njegovem mnenju tamkajšnji kader ni uspel najti pravega pristopa za uspešno poučevanje. Na Idrijskem in Cerkljanskem so bili izvedeni vsi predpisani programi, ki jih je določilo ministrstvo, seveda v omejeni obliki, saj so bili na vseh šolah tega območja

²³ Fašistične sobote so bile namenjene predvsem zborovanjem učencev, dijakov in študentov v okviru mladinskih fašističnih organizacij, ki so zajemala politične, kulturne, športne in druge aktivnosti.

še vedno učenci, ki so govorili slovensko in niso bili pripravljene na šolanje v italijanskem jeziku. Izjema je bila Idrija, ki je kot glavni kraj šolskega okraja imela vrtec (ASGO 3, 3–6).

Poročilo za šolsko leto 1939/40 je nadzornik začel z mnenjem, da je bilo večina učiteljev v tolminskem šolskem okrožju premalo samokritičnih. Zanimarjali so problematiko in nadaljevali z neučinkovitimi mehanskimi procedurami poučevanja. Opaziti je bilo, da so številni vrgli obupali in niso več ciljali na kreativnost ali spontanost učencev, pač pa na pasivno učenje tistega, kar se je imelo za zadosten minimum pri vsakem predmetu. Zadovoljili so se s premajhnim napredkom, predvsem kar se tiče italijanščine, in to se je odražalo tudi na učencih, ki so največkrat znali samo ponavljati učiteljeve besede, ne pa tudi izraziti svojega mnenja. Šolski nadzornik je bil prepričan, da bi se lahko učitelji bolj trudili glede na to, da je šlo za območje, ki je bilo večinoma poseljeno s tujerodnim prebivalstvom. »Sicer pa še vedno ni šlo za tako zelo velik problem, kot ga skušajo prikazati nekateri, oz. bi bila zadeva takoj rešljiva, če bi učitelji znali sebi v prid izkoristiti dejstvo, da so nekateri otroci v osnovno šolo vseeno prišli z znanjem italijanskega jezika, ki so ga pridobili v vrtcih.«

Da ne bi vse krivde za slabe rezultate naprtili izključno učiteljskemu kadru, pa so v poročilu navedeni še nekateri zunanji dejavniki, ki so vplivali na dosežke. Enega izmed glavnih problemov je predstavljalo pomanjkanje učiteljev in posledična preobremenjenost nekaterih (»pet razredov na enega učitelja je bilo preveč v vseh pogledih«). Šolski nadzornik Tonelli je to poimenoval kar »pedagoški spodrseljaj, ki sploh ne bi več smel obstajati«. Takšen učitelj namreč ni utegnil pripraviti natančnega vsakodnevnega učnega načrta in se ustrezno pripraviti na predavanje vseh predmetov v vseh razredih, prav tako pa se najbrž ni utegnil posvetiti posameznim učencem na način, kot bi se sicer lahko, če ne bi skrbel za tako velike skupine otrok. Med druge dejavnike, ki so vplivali na slab uspeh, spada še uvedba dvoizemskega pouka (popoldanski obisk je bil slab) ter naknadne odsotnosti učiteljev bodisi zaradi vpoklica v vojsko bodisi zaradi družinskih ali zdravstvenih razlogov, nosečnosti itd. (ASGO 4, 4–5; ASGO 15, 4–5).

Tabela 5.20: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1939/40

Šolski okraj	Vpisani	Prisotni	Uspešni	Odstotek glede na prisotnost
Kanal ob Soči	1.875	1.782	1.161	65,15
Kobarid	1.701	1.696	1.343	79,19
Cerkno	987	984	614	62,4
Idrija	1.642	1.642	970	59,07
Tolmin	1.592	1.585	1.149	72,49
Skupaj	7.797	7.689	5.237	68,11

Vir: ASGO 15, 5.

Tabela 5.20 prikazuje, da so bili najuspešnejši učenci iz šol kobariškega šolskega okraja, kjer je bila uspešnost 79,19 %, najmanj uspešni pa v idrijskem z 59,07 %. V povprečju je 68,11 % otrok, ki so tekom leta obiskovali pouk na tem območju, napredovalo v višji razred. Če bi upoštevali vse šoloobvezne otroke, bi se ta delež znižal na 67,17 %. Nizek odstotek je inšpektor še vedno razlagal s problematiko slovenskih otrok predvsem v prvih razredih, kjer je tako kot pretekla leta neznanje italijanščine oviralo normalno apliciranje učnega načrta.

Na podlagi učiteljevih in ravnateljevih poročil je inšpektor obiskanost šolskega pouka označil za normalno. V šolskem letu 1939/40 je bilo zaradi mrzle zime in obilnega sneženja, ki je blokiralo številne ceste v višje ležečem svetu, kar nekaj učencev dlje časa odsotnih. Sicer pa so učitelji imeli točna navodila o obnašanju v primeru odsotnosti, tj. morali so se osebno pozanimati pri družinah oz. doseči, da so otroci znova prišli k pouku. Večinoma je bilo za odsotnost tako kot pretekla leta krivo sezonsko domače delo na polju, vendar je bilo kljub vsemu treba ukrepati s prisilnimi ukrepi samo v izjemnih primerih (ASGO 4, 6).

V šolskem letu 1940/41 so se šolskemu nadzorniku Federicu Tonelliju nekatere šole tolminskega okrožja že zdele povsem podobne tistim iz mest z italijansko govorečim prebivalstvom. Pohvaljene so bile predvsem tiste v Tolminu, Mostu na Soči, Kobaridu, Kanalu ob Soči, Anhovem, Idriji, Cerknem in še številne druge, tudi tiste bolj oddaljene od centrov (ASGO 16, 7–8).

V primerjavi s prejšnjim šolskim letom se delež uspešnosti učencev ni veliko spreminjal. Iz tabele 5.21 lahko razberemo, da so bili v šolskem letu 1940/41 najuspešnejši učenci iz cerkniškega okraja (83,65 %), najmanj uspešni pa še vedno v idrijskem (65,94 %). Povprečna uspešnost otrok, ki so obiskovali osnovno šolo in bili prisotni na preizkusu znanja, je bila 67,84 %. Če upoštevamo vse v osnovno šolo vpisane otroke, bi se odstotek zmanjšal na 64,36 %, kajti tistega leta je bilo odsotnih veliko več otrok kot pretekla leta (108 odsotnih v šolskem letu 1939/40, 381 pa v šolskem letu 1940/41). Predvidevam, da so na to vplivale vojne razmere.

Tabela 5.21: Učni uspeh otrok po okraju v šolskem letu 1940/41

Šolski okraj	Vpisani	Prisotni	Uspešni	Odstotek glede na prisotnost
Kanal ob Soči	1.774	1.732	1.077	62,18
Kobarid	1.633	1.623	1.199	73,88
Cerkno	1.037	783	655	83,65
Idrija	1.476	1.412	804	56,94
Tolmin	1.516	1.505	1.051	69,83
Skupaj	7.436	7.055	4.786	67,84

Vir: ASGO 16, 9.

V primerjavi z drugimi šolskimi okrožji je bilo povprečje še vedno nizko, vendar je nadzornik situacijo tako kot prejšnja leta opravičeval z dejstvom, da je večina otrok z območja v osnovno šolo prihajala brez znanja italijanščine in posledično težko sledila pouku, zato so jih učitelji dlje časa zadrževali v prvih razredih (ASGO 16, 9). Po 20 letih od italijanske okupacije slovenskega etničnega ozemlja so torej slovenski otroci še vedno vstopali v prvi razred brez poznavanja italijanskega jezika.

Naj še omenim, da je v poročilu za šolsko leto 1940/41 čutiti vpliv vstopa Italije v vojno. Šolski nadzornik razlaga, da so učitelji otroke sproti obveščali o vojnih razmerah, prav tako pa so jih tedensko seznanjali z najnovejšimi vojaškimi in političnimi dogodki. »Vsi učenci, tudi tisti iz najnižjih razredov, vedo, da odgovornost za vojno izhaja iz slepega egoizma Velike Britanije in Francije, in mi se borimo za vzpostavitev večje pravičnosti za vse prebivalstvo sveta ...« Nadzornik je bil prepričan, da so učitelji s takšnim delovanjem

pripomogli tudi k vzbujanju zanimanja šolarjev za predmete, kot sta zgodovina in geografija (ASGO 16, 8).

Tudi v šolskem letu 1941/42 so ob vstopu v prvi razred osnovne šole poznali učni jezik samo tisti otroci, ki so predhodno obiskovali italijanski vrtec. Iz poročila razberemo nadzornikovo razočaranje, da so bili slovenski otroci očitno podvrženi italijanščini izključno v času pouka, doma pa so mislili in govorili v slovenščini. »Slovenske družine so sproti izničevale že tako zelo težko delo italijanskih učiteljev ...« V domačem okolju so namreč vztrajno vzdrževale slovensko tradicijo in s tem močno ovirale proces indoktrinacije najmlajših. »Čeprav so slovenski starši otroke redno pošiljali v našo šolo, jih njihov učni uspeh ni zanimal« (ASGO 14, 2–3).

V šolskem letu 1941/42 je bilo v osnovne šole tolminskega šolskega okrožja vpisanih 7530 otrok, od tega je razred uspešno opravilo 4953 učencev, kar predstavlja 65,78 % (ASGO 14, 5). Za razliko od prejšnjih let je bilo učnemu uspehu osnovnošolcev v poročilu namenjenih samo zgoraj navedenih nekaj besed. Mogoče bi lahko razlog za to pripisali dejstvu, da je vojno stanje še močneje vplivalo na normalen potek pouka kot leto poprej. Iz zadnjega poglavja poročila z naslovom »Šola v tem vojnem letu« razberemo, da so bile številne šolske dejavnosti skoraj bolj kot samemu procesu učenja podrejene vojnemu dogajanju. Šolski nadzornik je na sedmih straneh obrazložil novo, dvojno aktivnost šole. Učitelji so morali po eni strani dan za dnem šolarjem pojasnjevati razloge za vstop v vojno, jih redno obveščali o vojnem poteku in morebitnem uspehu italijanske vojske, povečevali so herojske lastnosti italijanskega naroda, vcepljali zaupanje v zmago ipd. Druga naloga pa je bila prepričevati otroke, naj z družinami po svojih močeh pomagajo italijanskim vojakom tako, da zbirajo volno, bombažna in volnena oblačila ter razne materiale, kot so na primer steklo, guma, usnje, kovine itd. Šolarji naj bi doprinesli k izboljšanju vsakdanjika vojakov s podarjanjem cigaret, vžigalic, razglednic, papirja za pisma, svinčnikov in tudi britvic, glavnikov, zobnih ščetk, vina, pomaranč, piškotov, bombonov itd. Takšne in drugačne akcije, ki so jih organizirale šole, so bile po besedah šolskega nadzornika povsod zelo uspešne (ASGO 14, 36–41).

Med poletnimi počitnicami leta 1942 so se razmere na tem vojnem območju močno zaostriale in incidenti, ki so jih povzročali uporniki, so postajali vse pogostejši. To je bil eden izmed glavnih razlogov, da v občini Cerčno v novem šolskem letu 1942/43 nista odprli svojih vrat osnovni šoli Travnik in Lazec, v Idriji pa osnovni šoli Krnica in Robidnica. Nekatere šole so

uradno odprli, v resnici pa niso delovale, saj bi bili tako učitelji kot učenci tam življenjsko ogroženi. V to kategorijo so uvrstili na primer osnovni šoli Gore in Vojsko v Idriji ter osnovni šoli Zadlog in Čekovnik pri Črnem Vrhu. Poleg naštetih sta bili v takšni situaciji še dve osnovni šoli v Grahovem ob Bači.

5.2 Goriško šolsko okrožje

Goriško šolsko okrožje je bilo razdeljeno na deset šolskih okrajev (ASGO 1, 1):

- goriški šolski okraj I (Gorica I),
- goriški šolski okraj II (Gorica II),
- goriški šolski okraj III (Gorica III),
- ajdovski šolski okraj (Ajdovščina),
- komenski šolski okraj (Komen),
- krminski šolski okraj (Krmin),
- gradiški šolski okraj (Gradišče),
- mirenski šolski okraj (Miren),
- šempaški šolski okraj (Šempas),
- vipavski šolski okraj (Vipava).

Z izjemo osrednje Gorice, nekaterih občin v krminskem šolskem okraju (zlasti Krmin in Dolenje) in večjega dela Gradiške, kjer so bili večinoma poseljeni Italijani, je drugod prevladovalo slovensko prebivalstvo.

5.2.1 Materialni pogoji za učenje

5.2.1.1 Šolska poslopja

Šolsko poročilo za leto 1936/37 navaja, da je v celotnem goriškem šolskem okrožju delovalo 574 osnovnih šol. Od tega je bilo 552 državnih, 15 nedržavnih²⁴ in sedem podeželskih šol, za katere je tako kot v tolminskem okrožju tudi na Goriškem skrbela organizacija O. N. A. I. R.

²⁴ Sedem osnovnih šol je bilo v oskrbi goriških uršulink, osem pa v oskrbi notredamskih nun v Gorici.

Kljub temu da je bilo po mnenju šolskega nadzornika Alfreda Naldinija na prvi pogled šol veliko, so obstajala območja, kjer je bilo enostavno premalo prostora, da bi se pouk lahko normalno odvijal. Ponekod so bile za to krive premajhne in povsem neustrezne učilnice, drugod je bilo število otrok preveliko. To težavo, ki se je pojavljala na kar 61 šolah, so, podobno kot v tolminskem šolskem okrožju, tudi v goriškem skušali rešiti z uvedbo izmeničnega pouka, kar je pomenilo, da je moral del učencev obiskovati pouk v dopoldanskih, drugi pa v popoldanskih urah (ASGO 6, 1).

Zaradi slabega vzdrževanja so bile nekatere šole večkrat prijavljene oblastem, zato so se v šolskem letu 1937/38 številne občine angažirale in popravile (ali pa vsaj očistile) vsaj tistih nekaj najbolj problematičnih zgradb. Bolj kot ohranjanje starih se je začela pojavljati tendenca gradnje novih objektov. Število podeželskih in nedržavnih šol je sicer ostalo nespremenjeno, vendar je bilo v zelo kratkem času ustanovljenih 12 novih državnih šol, kar pomeni, da je na Goriškem v šolskem letu 1938/39 delovalo skupaj 587 osnovnih šol. Že v prvih dveh mesecih novega šolskega leta pa sta bili ustanovljeni še dodatni osnovni šoli v Zaloščah (občina Dornberk) in Škrljevem (občina Dolenje) (ASGO 1, 7).

V novem šolskem letu je bilo nekaj več storjenega tudi na področju vzdrževanja. Zaslugo za to naj bi imela posebna okrožnica notranjega ministrstva, ki je pozivala občine, naj za šolske objekte ustrezno skrbijo. Sicer pa je po besedah šolskega nadzornika splošno stanje ostalo nespremenjeno. Ponekod so bile stavbe nove, lepe in urejene, drugod objekti niso ustrezali predpisanim standardom, veliko zgradb pa je še vedno primanjkovalo. Iz zapisov, ki so jih šolski vodje pošiljali nadzorniku, razberemo, da medtem ko sta bili na primer v šolskem okraju Gorica III dve stavbi povsem neprimerni za delovanje, so v gradiškem šolskem okraju potrebovali še vsaj tri nova poslopja ter prenovo oziroma razširitev šestih že obstoječih šol. V šolskem okraju Gorica II so se močno zavzemali za odprtje nove šole v Podsabotinu, na Vipavskem pa v Slapu, Gozdu, Colu itd. Nič kaj rožnato ni bilo niti v krminskem okraju, kjer so po mnenju nadzornika za stavbe skrbeli zelo slabo – v Mirniku in Kožbani je bilo treba nujno urediti pločnik pred šolo, poleg tega je v Kožbani puščala streha in je voda ob večjih nalivih zalivala učilnice. V Dolenjem in Medani sta propadali pročelji šol. So pa tistega leta ukrepali v Grgarju, kjer je bil vrtec iz pritličja šole preseljen v samostojno stavbo in so tako grgarski osnovnošolci pridobili dodaten prostor (ASGO 9, 1–3).

Niti šolsko leto 1939/40 ni prineslo večjih sprememb. Zgrajen ni bil noben nov objekt, obstoječe stavbe pa so kvarili čas in razmere (predvsem burja). V tolminskem šolskem okrožju so skupno uporabljali 98 šolskih poslopij, zgrajenih v času od 1860 do 1922, 41 zgradb pa je bilo povsem novih, saj so izhajale iz obdobja vzpona fašizma na oblast, tj. od leta 1922 do leta 1939. Manko desetih šolskih objektov so občine skušale kompenzirati z najemanjem zasebnih hiš, kjer pa v veliki večini prostori niso bili primerni za pouk. Najnujnejša popravila so bila po poročanju šolskega nadzornika na večini šol sicer opravljena, so pa številna druga dela še vedno ostala samo v obliki obljub. Le v 18 šolah je bilo na primer poskrbljeno za stranišča s tekočo vodo, na 121 so stranišča sicer bila, vendar brez vode, drugod, če so sanitarije sploh obstajale, so bile improvizirane v povsem neustreznih prostorih (ASGO 10, 2; ASGO 11, 6).

Zaradi vedno bolj kritičnega stanja je nadzornik določil, da mu bodo morali šolski vodje po novem poročati o vseh opravljenih delih, saj je želel preprečiti, da bi se otroci naenkrat znašli v neustreznih higienskih razmerah oziroma da bi pouk potekal v prostorih, ki bi bili zanje ali učitelje tako ali drugače ogrožajoči (ASGO 11, 6).

Veliko občin ni bilo sposobnih finančno izpolniti zahtev, brez ukrepov pa so bile številne stavbe obsojene na propad. Za izvedbo nujne obnove šole v Zagradu je moral nadzornik neposlušnost občine Gradišče prijaviti celo državnim oblastem. Vedno večji problem pa je začelo predstavljati tudi 38 manjkajočih učilnic: v Gorici, Temnici, Dornberku, Šempasu, Grgarju in Colu je manjkala po vsaj ena učilnica, v Vipavskem Križu, Dobrovem, Mirnu, Vipavi in Podnanosu so potrebovali po dve, v Zagraju in Opatjem selu po tri, v Renčah in Ajdovščini po štiri, v Šmartnem celo šest itd. Razen redkih izjem so bile v najboljšem stanju šole v treh goriških in mirnskem šolskem okraju, kjer je bila večina šol zgrajena šele po prvi svetovni vojni. V ajdovskem okraju je veliko težav povzročala burja, ki je, kljub številnim ukrepom, stanje zgradb iz dneva v dan slabšala. Ponekod na območju je bilo treba poskrbeti še za nedelujoče peči, popraviti je bilo treba neuporabna stranišča in umivalnike ter priskrbeti elektriko, kjer je še ni bilo, itd. Nove šole so po mnenju nadzornika najbolj potrebovali v vipavskem, komenskem in krminskem okraju, vendar pa je bila prostorska stiska problem tudi v vseh drugih okrajih (ASGO 11, 6–9).

Tudi v šolskem letu 1940/41 je položaj ostal podoben kot v prejšnjih letih. Po novem pa je vojno stanje poleg finančnih sredstev še dodatno oteževalo kakršnokoli popraviljanje ali

širjenje obstoječih šolskih objektov. Tistega leta je bilo 209 poslopij v lasti občine, 86 jih je bilo najetih, kar »se sprva sliši dobro in udobno«, je zapisal nadzornik, vendar je podrobnejši pregled situacije pokazal, da je bilo razen v manjšem številu občin, na primer v Gorici, Vipavi, Podnanosu, Ajdovščini, Krminu in Koprivnem, kjer je bilo za stavbe sproti kolikor toliko ustrezno poskrbljeno, stanje drugod »klavrno«. Občine nikakor niso zmogle izvajati sprotnega nujno potrebnega vzdrževanja objektov, zato so številni začeli propadati. V Šmartnem, Komnu in Dobrovem je bilo stanje že tako slabo, da je obiskovanje pouka postalo nevarno za otroke in učitelje (ASGO 13, 5).

Splošno stanje šolskih poslopij je bilo v poročilu za šolsko leto 1941/42 ocenjeno z oceno zadostno. Najbolj neustrezne so po besedah nadzornika še naprej ostajale tiste šole, so jih improvizirali v zasebnih hišah. Tudi sicer so bile podane številne pritožbe na račun slabega vzdrževanja delujočih objektov, ki so iz dneva v dan vedno bolj propadali. Nekoliko bolj dosledni so bili v Gorici, Ajdovščini, Vipavi in Podnanosu, drugod so bile občine neposlušne oziroma so svojo neodzivnost oblastem opravičevale, češ da niso imele finančnih sredstev niti za najnujnejše popravke (ASGO 14, 5–6).

5.2.1.2 Oprema učilnic in učni pripomočki

»Na področju šolske opreme in učnih pripomočkov je še veliko dela«, je menil nadzornik Alfredo Naldini v šolskem letu 1936/37, »vendar je žal vse odvisno od finančnih sredstev, ki jih imajo občine na razpolago« (ASGO 6, 3). Tabela 5.22 prikazuje, kako je bilo tega leta v končnem poročilu opredeljeno stanje opreme učilnic z ocenami »ustrezna«, »delno ustrezna«, »neustrezna« oziroma »manjkajoča«.

Tabela 5.22: Notranja oprema v šolskem letu 1936/37

Oprema	Ustrezna	Delno ustrezna	Neustrezna	Manjkajoča
Kateder	695	87	3	23
Šolske klopi	16.386	2.991	3.922	5.662
Tabla	680	78	62	19
Omare	762	62	2	39

Vir: Lastna tabela, narejena na podlagi pridobljenih podatkov (v ASGO 6, 2).

Šolska oprema je bila torej precej slaba, ponekod je manjkal celo tako osnovni inventar, kot so na primer tabla ali šolske klopi. Zaradi manjkajočih 5662 klopi so morali na nekaterih šolah uvesti dvoizmenski pouk, če so želeli vsem otrokom omogočiti, da sedijo vsak na svojem sedežu in tako normalno sledijo pouku.

V šolskem letu 1937/38 razen nekaterih pobeljenih učilnic ter nekaj popravljenih in pobarvanih klopi ni bilo veliko narejenega. Kjer niso ukrepali bodisi zaradi finančne stiske bodisi zaradi površnosti in pomanjkanja skrbi glede problematike, je pouk še naprej potekal v umazanih prostorih s starim pohištvom v slabem stanju (ASGO 7, 1–2). Delno izboljšanje je bilo omenjeno v poročilu za šolsko leto 1938/39, ko so objektom po mnenju nadzornika končno namenili nekaj več pozornosti in se nekoliko bolj potrudili za njihovo vzdrževanje, čeprav je šlo v resnici večinoma samo za tiste najnujnejše popravke, tj. popravljeno in/ali pobarvano pohištvo. Sicer pa se je oprema od kraja do kraja močno razlikovala. Ponekod je bila zadostna in povsem ustrezna (to velja predvsem za šolske okraje Gorica I, Gorica II, Gorica III in Ajdovščina), drugod zadostna, a ne povsem ustrezna (na primer v komenskem, krminskem, gradiškem in mirnskem okraju) (ASGO 9, 1–3).

V šolskem letu 1939/40 je po mnenju nadzornika oprema, splošno gledano, ustrezala potrebam šolarjev. Nekatero občine (na primer Ajdovščina, Vipava) so veliko denarja odštele za prenovo stare opreme – omare, klopi in drugi kosi pohištva so bili v večjem delu popravljene in pobarvani. Občina Krmin se je zavezala, da bo letno pridobivala določeno število novih klopi in tako v nekaj letih postopoma zamenjala vso dotrajano opremo. Občine so veliko odštele tudi za ogrevanje, z izjemo Šmartnega in Zagrada, kjer pozimi niso pravočasno priskrbeli zadostnih količin drv za kurjavo (ASGO 10, 6–9; ASGO 11, 4).

Podatkov o notranji opreми objektov v poročilu za šolsko leto 1940/41 ni. Dokumenti iz leta 1941/42 pa razkrivajo, da so bile občine zaradi vojnega stanja slabše odzivne pri izpolnjevanju ukazov kot pretekla leta. Oprema in didaktični material sta se počasi starala, novih nakupov niso opravljali, seveda pa se je stanje med posameznimi okraji še vedno razlikovalo. V šolskem okraju Gorica I je manjkala zgolj kakšna omara ali zemljevid, ostala oprema je bila ustrezna in zadostna, podobno kot v šolskih okrajih Gorica II, Gorica III, Šempas in Vipava. V Ajdovščini je bilo opreme sicer dovolj, vendar je bila večinoma v zelo slabem stanju in bi morala biti zamenjana, a občina ni imela denarja za obnovo. Podobno je bilo tudi v komenskem šolskem okraju, kjer je poleg dotrajane opreme primanjkoval tudi

didaktični material. V krminskem in gradiškem šolskem okraju oprema ni bila v najboljšem stanju, vendar je bilo vsaj količinsko dovolj. Mirnsko območje je bilo dokaj dobro opremljeno z izjemo občine Renče, kjer je bil didaktični material pomanjkljiv, v razpadajočem stanju in nujno potreben zamenjave (ASGO 14, 6–9).

5.2.1.3 Šolske knjižnice

»Knjiga bi morala biti sredstvo miroljubnega prodora jezika in italijanske misli med tujerodno populacijo«, je bil prepričan šolski nadzornik, zato je bila po njegovem mnenju skrb za knjižnice ena izmed ključnih nalog šol in občin. Kljub temu prepričanju pa sem na popis knjižnega materiala na Goriškem naletela samo v dveh končnih poročilih (ASGO 16, 12).

V šolskem letu 1938/39 po mnenju nadzornika večina knjižnic ni bila ustreznih. Nabava novega gradiva je namreč zahtevala denar, ki pa ga ne občine ne šolarji, zlasti tistih iz ruralnih območij, niso imeli. Šele z nekaterimi pobudami šolskih vodij in učiteljev so v šolskih okrajih Gorica I, Gorica II in Gradišče dosegli, da je število knjig počasi začelo naraščati. Šolski okraj Gorica III je imel na primer sedem šolskih knjižnic s 500 knjigami in dve posebni knjižnici, ki sta bili namenjeni izključno učiteljem. V vipavskem okraju je bilo 12 šolskih knjižnic s 500 knjigami in ena učiteljska knjižnica z 265 knjigami, v mirnskem 17 manjših šolskih knjižnic brez kakršnekoli dodatne literature za učitelje. Za razliko od ajdovskega, kjer so z dobičkom iz šolskega leta 1937/38 uspeli nabaviti 52 novih knjig, pa v komnskem in krminskem šolskem okraju ni bilo veliko narejeno v smeri izboljšanja. Najslabše je bilo v šempaškem šolskem okraju, kjer knjig skorajda niso imeli. Tamkajšnje vodstvo se je obrnilo na Federacijo državnih knjižnic, ki je na koncu le priskrbelo nekaj novega gradiva (ASGO 9, 3–5).

Nekaj podatkov o goriških šolskih knjižnicah najdemo še v poročilu za šolsko leto 1941/42. Tistega leta jih je šolski nadzornik ocenil kot »diskretne«. Predvsem tiste bolj osrednje knjižnice so bile z zavzemanjem učiteljev in majhnim finančnim doprinosom šolarjev nekoliko posodobljene. Bolj kot so bile knjižnice zunaj središč, bolj očitna je bila njihova stagnacija. Tam so namreč uničene, neuporabne knjige, ki bi jih bilo za odvreči, po številu močno presegale novonabavljene (ASGO 14, 14–15).

V tabeli 5.23 najdemo nadzornikov popis stanja šolskih knjižnic (knjižnice, namenjene učiteljem, niso upoštevane). Podatki kažejo, da so bili z gradivom najslabše založeni goriški prvošolci. Število knjig se je večalo sorazmerno z vsakim višjim razredom. Medtem ko so imeli prvi razredi na razpolago skupno 104 knjige, so jih imeli peti 1512. Vendar je bilo stanje boljše kot v tolminskem šolskem okraju, kjer knjig za prve razrede sploh niso imeli.

Tabela 5.23: Popis knjižničnega materiala po razredih

	1. razred	2. razred	3. razred	4. razred	5. razred	Skupaj
Število razredov	172	171	168	174	160	845
Število učencev	3.601	3.049	3.277	2.904	2.690	15.521
Število knjižnic²⁵	8	40	47	69	71	235
Skupno število knjig	104	796	1.092	1.252	1.512	4.783

Vir: ASGO 14, 15.

Kar se učiteljskih knjižnic tiče, so imeli v šolskem letu 1941/42 eno s 116 knjigami v šolskem okraju Gorica I, vendar je bila ta zaradi slabega stanja gradiva bolj malo obiskana. Po besedah nadzornika so učitelji tam raje sami kupovali knjige in revije. Medtem ko v okraju Gorica II ni bilo novih pridobitev, so imeli v okraju Gorica III tri učiteljske knjižnice s skoraj 100 deli. V ajdovskem okraju so imeli eno učiteljsko knjižnico s 544 deli, vendar bi tudi ta morala biti posodobljena. Prav tako so imeli učiteljsko knjižnico z 250 knjigami tudi v komenskem okraju; po navedbah iz poročila so jo večinoma uporabljali nadomestni učitelji. V krminskem okraju je delovala ena tovrstna knjižnica, ki je obsegala več kot 1000 del, vendar pa ni bila več v uporabi, tako kot ni več delovala tista v Šempasu. Na Vipavskem so imeli za učitelje namenjenih 245 knjig (ASGO 14, 16–19).

²⁵ Knjižnice s knjigami, ki so primerne za posamezen razred.

5.2.4 Delovanje goriških vrtcev

Kot smo ugotovili že v poglavju o razmerah v tolminskem šolskem okraju, so bili vrtci pomembni predvsem zato, ker so veliko pripomogli k pripravi otrok na osnovno šolo. Poleg varstva so namreč nudili tudi učenje italijanščine, ki je bila tedaj edini učni jezik v primorskih osnovnih šolah. Na Goriškem je v šolskem letu 1936/37 delovalo 52 otroških vrtcev – 42 jih je bilo pod organizacijo O. N. A. I. R., za pet je skrbela občina Gorica, preostalih pet pa je bilo pod okriljem neke tretje, v poročilu nedefinirane oskrbe. Čeprav se je šolski nadzornik neprestano zavzemal za nove vrtce, pri tem ni bil preveč uspešen (ASGO 6, 3). O novem odprtju so poročali šele v šolskem letu 1938/39, ko je po novem imelo otroške vrtce 53 krajev na Goriškem. Še vedno pa vrtca ni imelo 93 krajev, kar je pomenilo, da se je večina tamkajšnjih otrok z italijanskim jezikom prvič srečala šele ob vstopu v osnovno šolo (ASG 9, 19). O nekoliko boljšem stanju je poročal nadzornik v šolskem letu 1939/40, ko je število vrtcev naraslo na 59, torej sedem več kot preteklo šolsko leto. O. N. A. I. R. je še vedno skrbel za večino, to je 47 vrtcev, sedem jih je spadalo pod goriško občino, pet pa jih je bilo še naprej pod drugimi oskrbniki (večinoma so bile to verske ustanove). Kljub korakom v pravo smer pa je nadzornik vztrajal, da je bilo število vrtcev še vedno premajhno v primerjavi s 149 osnovnimi šolami in da bi *»moralo imeti problematično goriško okolje s številčnim tujerodnim prebivalstvom prednost pred vsemi ostalimi območji v Italiji«* (ASGO 11, 14–15).

V šolskem letu 1940/41 je organizacija O. N. A. I. R. odprla še en vrtec in bila med drugim s strani šolskega nadzornika označena za odločno oskrbnico. Vse ustanove pod njenim okriljem so bile moderno opremljene, didaktičnega materiala je bilo v izobilju, čistoča tako prostorov kot otrok je bila zgledna, poskrbljeno je bilo za razredne uniforme (t. i. *»grembiulino«*). Od preostalih so bili dokaj dobro ocenjeni še štirje vrtci, povsem negativno pa je bil označen občinski vrtec v Krminu, kjer je za 100 otrok skrbela ena učiteljica z eno pomočnico. Sicer pa je bilo tistega leta v 60 goriških vrtcih skupno vpisanih 1851 otrok, učiteljice pa so imele brez izjeme diplomo in dodatno potrdilo o opravljenem usposabljanju za svoje delo (ASGO 13, 7–8).

Leto kasneje, v šolskem letu 1941/42, je pod O. N. A. I. R. delovalo 67 vrtcev, pod goriško občino sedem, pod krminsko dva, nune pa so skrbele za dva vrtca v Gorici in enega v Koprivnem, vsega skupaj je bilo torej 79 vrtcev. Nekateri izmed njih so že bili vključeni v t. i.

eksperiment, imenovan »*scuola materna*«, tj. z zakonom predvidena obvezna predšolska vzgoja (ASGO 14, 31).

5.2.2 Učiteljski kader

V začetku šolskega leta 1936/37 je po podatkih, ki jih je navedel šolski nadzornik Naldini (v ASGO 6, 1–3), na Goriškem delovalo 567 učiteljev, vsak pa je povprečno poučeval 35 otrok, kar je bilo po njegovem mnenju za to območje, kjer je z izjemo Gorice, centralne Gradiške in Krmina prevladovala tujejezična populacija, dokaj ustrezno, »lahko pa bi bilo to povprečje še nekoliko nižje«. Otroci, ki so doma govorili slovensko, so bili namreč zelo slabo pripravljeni za učenje po zakonsko določenih obveznih šolskih programih v italijanskem jeziku, zato so jim morali učitelji posvečati več pozornosti kot ostalim, ki so pouku lahko sledili samostojno. Pomembno je bilo, da učitelj povprečno ni poučeval preveč otrok hkrati, saj se je na ta način lahko bolj posvetil vsakemu posamezniku. Občine so se odzvale na številne pozive in zaposlile še dodatnih osem učiteljev, kar je med drugim povzročilo tudi, da se je število goriških šol, kjer so imeli dvoizmenski pouk, leta 1937/38 z 61 zmanjšalo na 53 šol (ASGO 7, 1).

V šolskem letu 1938/39 so poročali o 564 učiteljih, zaposlenih v državnih šolah, od tega je bilo 137 moških (24,3 %) in 427 žensk (75,7 %). Tako kot v tolminskem šolskem okrožju je torej tudi goriški učiteljski kader sestavljalo več kot tri četrtine žensk. Od tega jih je imelo stalno delovno mesto 544, tj. 96,5 %, 20 je bilo nadomestnih (3,5 %). Če se slednjim prišteje še 17 učiteljev podeželskih in drugih osnovnih šol v okrožju, pomeni to 581 učiteljev za 17.182 otrok, kar je bilo povprečno 29 otrok na učitelja. Število je po ocenah šolskega nadzornika ustrezalo potrebam problematičnega obmejnega območja, kjer so otroci za doseganje dobrih rezultatov potrebovali veliko pozornosti (ASGO 9, 7). Če podatke primerjamo s tistimi iz tolminskega šolskega okrožja, ugotovimo, da medtem ko je bilo na Goriškem povprečje 29 otrok na učitelja, je istega leta na Tolminskem učitelj v povprečju poučeval 34 otrok.

V končnem poročilu je čutiti neko splošno zadovoljstvo nadzornika v zvezi z učiteljskim kadrom, češ da je ta uspešno opravljaj poslanstvo in izpolnjeval zadane naloge. Ukrepati je bilo treba samo v nekaterih izjemnih primerih, posledica neprimerne ravnanja pa sta bili

dve selitvi, enemu učitelju pa se je delovno razmerje prekinilo zaradi vpletenosti v kazenski postopek. Šolski nadzornik je začel opozarjati na veliko razliko med različnimi generacijami učiteljev. Medtem ko so bili starejši uspešni pri svojem delu, je bilo veliko mladih ocenjenih z nezadostnimi ocenami tako zaradi slabega predznanja, ki so ga pridobili na učiteljišču, kot zaradi pomanjkanja izkušenj. To je prišlo še posebej do izraza na območjih, kjer so se morali učitelji vsakodnevno soočati s slovenskimi otroki, ki zaradi neznanja italijanskega jezika niso mogli sodelovati pri pouku tako, kot bi morali. Šolski nadzornik je neprestano poudarjal, kako pomembno je, da na obmejnih območjih deluje samo najboljši kader, če se želijo doseči dolgoročni rezultati. Sicer pa so bili slovenski učenci označeni kot dokaj disciplinirani. Posamezne težave so učitelji razreševali sproti brez potrebe po kakršnihkoli intervencijah osebja na višjih položajih. »Do večjih incidentov je prišlo le izjemoma ...« (ASGO 9, 5–8). Kot eden izmed primerov je zabeležena učiteljica iz Velikih Žabelj, ki je imela veliko težav ne samo z neposlušnostjo otrok v razredu, pač pa tudi s splošnim sprejetjem med tamkajšnjo populacijo. V poročilu je še bilo navedeno, da je bilo za ajdovski šolski okraj splošno znano, da so otroci govorili italijansko samo v šoli, zunaj nje pa ne samo da so govorili slovensko, celo učili so se slovenske slovnice »in to je bilo nemogoče preprečiti«, je zapisal šolski nadzornik (v ASGO 9, 6).

Na podlagi tabele 5.24 ugotovimo, da so učiteljice v šolskem letu 1939/40 še vedno predstavljale skoraj tri četrtine celotnega kadra. Zaposleni so bili večinoma mladi. Prevladovala je starostna skupina od 31 do 40 let (39,5 %), sledili so učitelji, stari od 41 do 50 let (25,6 %), na tretjem mestu so bili učitelji, mlajši od 30 let (25,3 %). Samo 53 učiteljev oziroma 9,6 % je bilo starejših od 50 let.

Tabela 5.24: Starostna struktura stalnega učiteljskega kadra v šolskem letu 1939/40

Starost	Učitelji	Učiteljice	Skupaj
Od 20 do 30 let	43	97	140
Od 31 do 40 let	41	178	219
Od 41 do 50 let	44	98	142
Od 51 do 60 let	14	34	48
Več kot 60 let	1	4	5

Vir: ASGO 11, 15.

V šolskem letu 1939/40 je na Goriškem delovalo 566 državnih učiteljev, vendar v tabeli 5.23 ni zajetih 12 začasnih učiteljev. Petsto štiriinpetdeset učiteljev je bilo torej stalno zaposlenih, kar predstavlja kar 97,9 % celotnega kadra. Istega leta je bilo na primer v tolminskem šolskem okrožju 81,5 % stalnih učiteljev, 18,5 % pa začasnih, kar je 16,4 % več začasnih učiteljev kot v goriškem. Če k navedenim goriškim državnim učiteljem prištejemo še tiste iz podeželskih in zasebnih šol, dobimo 589 učiteljev za 16.823 učencev, kar je pomenilo povprečno 29 otrok na enega učitelja. Še vedno je bilo pomembno, da je imel učitelj čim manj otrok, saj se jim je tako lahko poglobljeno posvečal, posledično pa so bili tudi rezultati boljši. Tudi tokrat je bil kader po nadzornikovem mnenju zgleden in samo izjemoma so bili proti posameznikom uvedeni disciplinski postopki (na primer nekajdnevno neizplačano delo ali premestitev učiteljice z ene šole na drugo) (ASGO 10, 1).

V šolskem letu 1940/41 je bilo vseh učiteljev 567, od tega 145 redno in šest začasno zaposlenih moških ter 405 redno in 11 začasno zaposlenih žensk, kar pomeni, da se je število moških v primerjavi s prejšnjim letom povečalo za slab odstotek. Rednih učiteljev je bilo 550 (97 %), 17 je bilo začasnih (3 %), in čeprav je število začasnih nekoliko naraslo, je bil po mnenju šolskega nadzornika to še vedno odličen dosežek (ASGO 13, 8). Če zapisano primerjamo s podatki tolminskega šolskega okraja, ugotovimo, da je bilo v istem šolskem letu tam 75,3 % rednih in 24,7 % začasnih učiteljev.

Še naprej pa je bila po besedah nadzornika opazna razlika v delu med mladimi in bolj izkušenimi učitelji. Tabela 5.25 razkriva, da je bila najštevilčnejša skupina učiteljev tista med 30. in 40. letom starosti (206 učiteljev in učiteljic oziroma 36,33 %), takoj za njo pa tista do 30 let (26,98 %).

Tabela 5.25: Starostna struktura učiteljev v šolskem letu 1940/41

Starost	Število učiteljev
Do 30 let	153
Do 40 let	206
Do 50 let	145
Do 60 let	52
Nad 60 let	11

Vir: ASGO 13, 9.

V starostni skupini do 40 let se je torej nahajalo 63,3 % goriških učiteljev, vendar pa je bila problematika mladega kadra v tolminskem šolskem okrožju, kjer je bilo tistega leta 66,7 % učiteljev, mlajših od 30 let, še veliko večja.

V šolskem poročilu za leto 1940/41 je šolski nadzornik prvič izpostavil težave, ki jih je povzročalo vpoklicevanje učiteljev v vojsko. Tekom leta je bilo namreč treba nadomestiti vsaj 80 takih delovnih mest. Nekateri novi učitelji, ki so prihajali, so v preteklosti že poučevali kot začasni, večinoma pa je kljub temu šlo za novince. Ker je bila uspešnost šole tistega leta podpovprečna v primerjavi s prejšnjimi leti, je šolski nadzornik prav to dejstvo označil za glavnega krivca nazadovanja. Neizkušeni učiteljem je bilo po njegovem mnenju sicer treba priznati dobro voljo, zagnanost in trud, vendar na takšnem območju, kjer je bilo večinsko prebivalstvo slovenskega rodu, to ni zadostovalo. Pri ocenjevanju so štirje dobili oceno zadostno, ostali dobro z izjemo štirih, ki so bili odlični. Poleg tega je bilo treba nadomestiti tudi številne učitelje, ki so bili zaradi takšnih ali drugačnih razlogov odpuščeni (vsaj 259 tekom leta), kar ne samo da je še bolj drastično spreminjalo strukturo učiteljskega kadra, ampak je postajal vedno bolj problematičen tudi urnik, saj je pouk vedno pogosteje in v skrajšani različici potekal popoldne, kar je bilo za to obmejno območje povsem neprimerno in odsvetovano s strani oblasti. Kadrovska problematika je začela postajati pravi fenomen, ki je samo še dodatno slabšal že tako ne preveč ugodno stanje v šolah. Poleg tega so učitelji postajali vedno bolj nestrpni zaradi razmer, v katerih so bili prisiljeni živeti v času opravljanja svojega poklica. Številni so zahtevali selitev v druge kraje, še večja težava pa je postajala tudi vedno večja želja marsikaterega po dokončni odpustitvi z delovnega mesta. To so po mnenju šolskega nadzornika storili »zaradi duševnega ali materialnega nelagodja, saj so velikokrat poučevali v oddaljenih, hribovskih krajih, stran od udobnosti centra mesta in svojih družin ...«. Svoja dejanja so takšni učitelji opravičevali z zdravniškimi potrdili o boleznih, zato nadzornik zoper njih ni mogel ukrepati (ASGO 13, 3–4).

Na podobno raznoliko kadrovsko strukturo naletimo tudi v šolskem letu 1941/42. Poučevali so starejši učitelji, bogati z izkušnjami in uspešni pri opravljanju svojega dela, še številčnejši pa so bili mladi, ki v večini primerov niso imeli nobenih predpogojev za uspešno poučevanje na tako občutljivem območju, kot je bilo goriško okrožje. Kader se je še naprej spreminjal zaradi nenehnih dodatnih vpoklicev v vojsko, nadaljevalo pa se je tudi nezadovoljstvo bodisi zaradi materialnih razmer bodisi zaradi oddaljenosti od družin, zato so bili manjkajoči učitelji

na dnevnem redu. Na podlagi letnih poročil ugotovimo, da proti njim ni mogel nihče kaj dosti ukrepati, saj so učitelji izostanke opravičevali z zdravniškimi potrdili (ASGO 14, 1).

Na Goriškem je bilo treba tistega leta samo zaradi vpoklica v vojsko nadomestiti vsaj 78 učiteljev, poleg tega pa so za zapolnitev praznih delovnih mest pripeljali še dodatnih 37 začasnih učiteljev. Nadomestni učitelji, ki so vedno bolj zamenjevali stalne, so se prav tako medsebojno razlikovali. Nekateri so na tem območju v preteklosti že poučevali in jim zato tovrstno delo ni bilo tuje. Drugi so bili brez kakršnihkoli delovnih izkušenj, vendar pridni in željni uspehov. Ni pa bilo zanemarljivo niti število tistih učiteljev, ki so bili nepripravljeni in povsem neustrezni za opravljanje tega poklica. Šolski vodja goriškega okrožja je od 206 nadomestnih in začasnih učiteljev pozitivno ocenil 201, pet pa jih po njegovem mnenju ni bilo ustreznih (ASGO 14, 1–2).

5.2.2.1 Učiteljske obšolske obveznosti

Učitelji so bili poleg redne službe v šoli zadolženi še za številne druge dejavnosti. Veliko jih je delalo za fašistično stranko ali druge politične organizacije – nekateri so bili župani, drugi conski inšpektorji, tretji sekretarji stranke. V okviru mladinskih fašističnih organizacij so se med drugim ob fašističnih sobotah posvečali prirejanju športnih aktivnosti in predstav za šolarje, demonstracijam itd. (ASGO 6, 3). Občinski odbori mladinskih fašističnih organizacij so uvedli tudi številne dopolnilne in večerne tečaje, za katere so prav tako morali skrbeti učitelji. Tovrstni tečaji so bili po besedah šolskega nadzornika Alfreda Naldinija (v ASGO 6, 3) organizirani predvsem z namenom, da bi bili otroci na območjih, kjer se je govorilo slovensko, podvrženi učenju italijanskega jezika tudi po zaključenem obveznem osnovnem šolanju.

Medtem ko v nobenem izmed poročil tolminskega šolskega okrožja ni bilo omenjeno delovanje kakršnihkoli jezikovnih ali drugih posebnih tečajev, pa je na Goriškem v šolskem letu 1936/37 delovalo 55 večernih tečajev (ASGO 6, 3). Že leto kasneje je poleg devetih tečajev FAINA²⁶ samo organizacija O. N. A. I. R. pokrivala svojih 58. Šolski nadzornik je

²⁶ T. i. tečaje FAINA so lahko obiskovali otroci po zaključenem osnovnem šolanju. Pokrajinski namestnik Remigio Ballori v svojem poročilu razlaga, da ti tečaji prispevajo k dvigu splošnega znanja in kulture tamkajšnjega kmečkega prebivalstva ter širjenju italijanstva (ASGO 1, 9).

zapisal, da so bile italijanske oblasti z rezultati zadovoljne (ASGO 1, 3). Iz poročil prihodnjih let razberemo, da se je število tečajev iz leta v leto spreminjalo, in sicer od 44 večernih deloma dopolnilnih deloma splošno-kulturnih večernih tečajev pod O. N. A. I. R. ter 15 tečajev FAINA v letu 1938/39 do 50 večernih tečajev pod okriljem O. N. A. I. R. in deset FAINA, ki so leta 1939/40 ponujali predvsem priprave s področja kmetijstva. Tovrstno udejstvovanje je po mnenju šolskega nadzornika dvigovalo kulturo pretežno kmečke slovenske populacije in širilo italijanskost (ASGO 1, 9; ASGO 10, 5). V poročilu za šolski leti 1940/41 in 1941/42 ne zasledimo podatkov o delovanju kakršnihkoli tečajev.

5.2.3 Mladinske fašistične in druge organizacije

Čeprav je bilo v primerjavi s tolminskimi poročili v goriških veliko manj govora o mladinskih fašističnih organizacijah, so šolski nadzorniki v poročilih nakazali, da so bili učitelji pri včlanjevanju otrok zelo uspešni. »Uspešnost se je kazala prav v tem, da je bilo vedno več včlanjenih tudi otrok iz revnih družin« (ASGO 1, 4). Četudi je bila članarina poravnana samo deloma ali v obrokih, so bile oblasti »ponosne na izkazano dobro voljo s strani revnega slovenskega kmečkega prebivalstva«.

Tabela 5.26 razkriva, da je bilo v šolskem letu 1937/38 največ otrok vpisanih v mladinske fašistične organizacije v vseh treh goriških šolskih okrajih, in sicer od 97 % do 100 % vseh osnovnošolcev, dobri pa so bili po mnenju nadzornika tudi rezultati v mirnskem (82–90 %), gradiškem (86–88 %) in krminskem šolskem okraju (85–88 %). Najslabše so slovenski prebivalci sodelovali na Vipavskem (62–77 %).

Tabela 5.26: Včlanjenost otrok v G. I. L. po okraju v šolskem letu 1937/38

Šolski okraj	Odstotek
Gorica I, II, III	Od 97 do 100
Ajdovščina	Od 80 do 84
Komen	Od 80 do 87
Krmin	Od 85 do 88
Gradiška	Od 86 do 88
Miren	Od 82 do 90
Šempas	Od 82 do 83
Vipava	Od 62 do 77

Vir: ASGO 1, 4.

Nižji delež članstva v nekaterih krajih je šolski nadzornik opravičeval predvsem s slabimi ekonomskimi razmerami. Ob tem je opozoril tudi na dejstvo, da je bil že nakup šolskih knjig za družine na številnih hribovskih območjih otežen, zato je večkrat priporočal, naj država omogoči brezplačno razdelitev vsaj nekaterih osnovnih učnih pripomočkov, saj bi samo tako lahko preprečili, da bi učenci obiskovali pouk brez ustreznih knjig celo šolsko leto (ASGO 7, 3).

V poročilih za šolska leta 1939/40, 1940/41 in 1941/42 ni bilo veliko govora o mladinskih fašističnih organizacijah. Navedeno je bilo samo, da se je število vpisov iz leta v leto večalo in da je bilo sodelovanje med šolo in fašističnimi mladinskimi organizacijami zelo tesno.

Medtem ko je bilo v poročilih tolminskega okrožja veliko zapisanega glede finančne pomoči, ki so jo mladinske fašistične organizacije nudile otrokom tistih najrevnejših družin, pa zapisov o socialni pomoči na Goriškem ni bilo zaslediti v nobenem izmed poročil. Nadzorniki večinoma omenjajo samo organizacijo Dante Alighieri, ki je enkrat letno dala na razpolago določeno število štipendij po 100 lir za tiste otroke, ki so pri italijanščini dosegali izjemno dobre rezultate. V primerjavi z ostalimi okrožji »so dajali prednost predvsem območju Gorice«, je zapisal šolski nadzornik (ASGO 6, 4).

5.2.4 Učni uspeh goriških učencev

Na področju šolstva so oblasti na Goriškem razlikovale med naslednjimi območji (ASGO 1, 1–2):

- območje brez posebnih učnih težav, kjer so učenci že v domačem okolju govorili italijanski jezik oz. furlanski dialekt.²⁷ To je veljalo zlasti za center Gorice in večji del furlanskega območja (natančneje večji del Gradiške ter občini Dolenje in Krmin v krminskem šolskem okraju);
- posebnost drugega območja je bila, da so učenci govorili italijansko izključno v času šolskega pouka. V osnovno šolo so sicer vstopili z določenim predznanjem, ki so ga pridobili v vrtcih, vendar pa je bila nadgradnja naučenega otežena predvsem zato, ker so se ti otroci zunaj šol, v družini in na cestah, pogovarjali slovensko;
- na tretjem območju so učenci vstopili v osnovno šolo brez kakršnegakoli znanja italijanščine. Učitelji so jih le s težavo in z veliko potrpljenja vpeljali v osnove zanje tujega jezika, zato je bil napredek počasen in rezultati ob koncu šolskega leta pogosto nezadostni, zaradi česar so otroci tudi po večkrat ponavljali razred.

Šolska obveznost je bila v šolskem letu 1936/37 za razliko od prejšnjih let skrbno preverjana. Za vse otroke, stare od šest do štirinajst let, so oblasti natisnile posebne izkaznice, ki so bile nato poslane v evidenco vodstvu okrožij. Poročilo šolskega nadzornika ob koncu leta razkriva, da prvi takšen nadzor ni pokazal nobenih posebnosti – obiskanost pouka je bila normalna. Samo nekaj primerov je bilo takih, da starši otroka niso poslali v šolo, in je bilo zato treba poleg opozorila podati še pritožbo sodniku. Po navadi je bil razlog za izostanek delo: iskanje ostankov železa predvsem na delu Krasa in Banjšicah ter sezonsko delo na polju, ki so se mu posvečali predvsem nekoliko starejši otroci (ASGO 6, 4–5).

Leta 1936/37 je od 20.151 vpisanih otrok v višji razred napredovalo 12.103 otrok, kar pomeni, da je bilo uspešnih samo 60 % osnovnošolcev celotnega goriškega okrožja. Glavni razlog za tako nizko povprečje je bil enak kakor v tolminskem šolskem okrožju, in sicer neznanje učnega jezika prvošolcev. Razen tistih slovenskih otrok, ki so se italijanskega jezika naučili v vrtcu, so drugi v osnovno šolo večinoma vstopili brez kakršnegakoli predznanja italijanščine, zato so bila zanje značilna zlasti ponavljanja prvih razredov, in sicer toliko časa, dokler učenec ni poznal vsaj toliko osnov jezika, da je lahko normalno sledil pouku. Kot drugi

²⁷ Furlanščino so Italijani imeli za enega izmed italijanskih dialektov.

razlog za »neuspešnost otrok« pa je šolski nadzornik navedel tudi dejstvo, da so v nekaterih krajih na Goriškem obstajale samo petletne osnovne, ne pa tudi nadaljevalne šole. Ker je bilo zakonsko določeno, da se morajo otroci šolati do 14. leta starosti, so jih učitelji nalašč zadrževali v istem razredu, saj je bila norma osmih let le tako izpolnjena (ASGO 6, 5).

V šolskem letu 1937/38 je bil po mnenju šolskega nadzornika napredek zelo počasen (ASGO 1, 2). Podatki iz tabele 5.27 prikazujejo, da se povprečje v primerjavi s preteklim letom skorajda ni izboljšalo (uspešnih je bilo še vedno samo slabih 61 % vseh šoloobveznih otrok). Z 79,2 % je nekoliko izstopal okraj Gorica II. Šolski okraj Gorica I, ki se je po uspešnosti nahajal na drugem mestu, je za prvim zaostajal za več kot osem odstotkov (70,65 %), daleč najslabši rezultati pa so bili v šempasškem okraju, kjer je povprečno samo 35,81 % vseh vpisanih otrok uspešno napredovalo v višji razred. Istega leta je v tolminskem šolskem okrožju v višji razred napredovalo 55,3 % vseh vpisanih osnovnošolcev, kar je za približno 5,5 % manj kot v goriškem.

Tabela 5.27: Šolski uspeh učencev po okraju v šolskem letu 1937/38

Šolski okraj	Vpisani	Uspešni	Odstotek
Gorica I	1.411	997	70,65
Gorica II	1.385	1.097	79,20
Gorica III	1.657	1.153	69,70
Ajdovščina	1.452	825	56,81
Komen	1.879	1.120	59,60
Krmin	2.521	1.370	64,33
Gradišče	2.143	1.426	66,63
Miren	1.438	879	61,12
Šempas	1.477	529	35,81
Vipava	1.372	777	56,62
Skupaj	16.735	10.173	60,79

Vir: ASGO 1, 2.

V šolskem letu 1938/39 je bilo v osnovne šole vpisanih 17.182 otrok. Obiskanost pouka je bila po mnenju nadzornika dobra z izjemo zimskih mesecev, ko so razmere ponekod preprečevale normalen obisk šole (predvsem nekatera območja v banjški, trnovski in ajdovski

občini ter na delu Krasa). Nekaj več odsotnosti je bilo podobno kot v prejšnjih letih še v obdobju kmetijskih del in v času, ko so otroci zbirali železje, ki ga je za seboj pustila vojna (ASGO 9, 9–10).

Šolski nadzornik je v dodatku k poročilu izrazil ponos nad uspešnostjo okrajev Gorica I, Gorica II, Gorica III, Krmin in Gradiška, kjer je bilo italijansko prebivalstvo v večini in kjer je odstotek otrok, ki so napredovali v višji razred, v povprečju znašal 78,55 %. Drugod je pouk zlasti v prvih razredih potekal predvsem v znamenju učenja italijanščine, čemur so slovenski otroci brez predznanja jezika le težka sledili. Po nadzornikovih izračunih je bilo v okrajih, kjer je prevladovalo tujerodno prebivalstvo, uspešnih samo 47,27 % otrok (ASGO 8, 1).

Iz tabele 5.28 lahko razberemo, da se je leta 1938/39 povprečen uspeh ponekod izboljšal, drugod poslabšal. Ob tem pa je treba poudariti, da podatki za leti 1937/38 in 1938/39 niso povsem primerljivi, saj je bil v preteklem šolskem letu odstotek računan na podlagi vseh v osnovne šole vpisanih otrok, v šolskem letu 1938/39 pa je delež računan glede na učence, ki so bili dejansko prisotni pri pouku.

Velik preskok je bil narejen v gradiškem okraju, kjer je delež otrok, ki so napredovali v višji razred, narasel za dobrih 30 % (tj. od 66,63 % v šolskem letu 1937/38 na 97,05 % v šolskem letu 1938/39). Podobno se je zgodilo tudi v Šempasu, in sicer preskok od 35,81 % v šolskem letu 1937/38 na 65,44 % leto kasneje. Nekoliko manj otrok je v primerjavi s preteklim letom napredovalo v višji razred v šolskih okrajih Gorica II, Ajdovščina, Krmin in Miren.

Tabela 5.28: Šolski uspeh učencev po okraju v šolskem letu 1938/39

Šolski okraj	Prisotni	Uspešni	Odstotek
Gorica I	1.336	1.070	80,09
Gorica II	1.400	1.090	77,85
Gorica III	1.580	1.290	81,65
Ajdovščina	1.458	786	53,91
Komen	1.805	1.096	60,72
Krmin	2.446	1.415	57,85
Gradiška	2.099	2.037	97,05
Miren	2.064	1.194	57,85
Šempas	1.519	944	65,44
Vipava	1.382	817	59,12
Skupaj	17.089	11.739	68,69

Vir: ASGO 8, 1.

Lahko pa odstotek ustrezno primerjamo s podatki tolminskega šolskega okrožja istega leta, kjer je uspešno opravilo preizkuse znanja 61,88 % otrok, ki so redno obiskovali pouk (tj. 6,81 % manj otrok kot v goriškem šolskem okrožju).

Poročila za šolsko leto 1939/40 še vedno pričajo o problemih slovenskih otrok pri integraciji v italijanski šolski sistem. Nadzornik je izpostavil, da je podrobno analiziral tudi zapisnike in poročila šolskih vodij, in zagotovil, da so se učitelji močno trudili doseči harmonijo s slovenskimi družinami, vendar pa pri tem niso bili nič kaj uspešni. Na tem obmejnem območju je bila namreč pridobitev družine na svojo stran osnova procesa formacije najmlajših, vendar »je bil njihov uspeh zanemarljiv«. Otroci so bili v šoli sicer večinoma disciplinirani in podrejeni, po besedah nadzornika pa do italijanskih učiteljev niso gojili nekih pozitivnih občutkov. Starši so otroke že pošiljali v šolo, vendar so jih hkrati doma učili slovenščine. »Mi naredimo vse, kar se narediti da, da bi ohranjali tesne stike z družinami /.../, vendar je prebivalstvo zadržano in nam ne zaupa, saj v učitelju ne vidi prijatelja ali svetovalca, ampak sovražnika svojega jezika«, je v poročilu zapisal šolski vodja šempaškega okraja (ASGO 11, 19–21).

V šolskem letu 1939/40 je bilo 16.823 šoloobveznih otrok in večina jih je pouk obiskovala redno, samo izjemoma so nekaterim družinam zagrozili s prijavo oblastem. Razlogi za odsotnost so bili vsa leta enaki – največ je bilo krajših, periodičnih izostankov za izvajanje kmetijskih del doma ali pa zaradi nabiranja železnih kosov na območjih Krasa in Banjšic. Nekoliko več izostankov so v določenih predelih povzročile tudi hude zimske razmere in bolezni (ASGO 11, 12–14).

V poročilu za šolsko leto 1940/41 je nadzornik izpostavil, da je uspešnost italijanskega osnovnega šolstva na Goriškem še vedno predstavljala velik problem, kajti rezultati niso bili skladni s predvidenimi. Največjo krivdo za to je pripisoval okolju: z izjemo glavnega mesta Gorice in še nekaterih občin spodnjega dela Furlanije (tj. Gradiška, Zagrad, Fara, Koprivno, Krmin ...), kjer so prevladovali Italijani, je bilo drugod ozemlje večinoma poseljeno s slovenskim prebivalstvom. Po navedbah nadzornika se je v vsaj 21 občinah dogajalo, da so se otroci znašli v prvih razredih osnovne šole, ne da bi poznali eno samo italijansko besedo, kajti doma se je govorilo slovensko, prav tako pa so v slovenščini predavali duhovniki v cerkvah. Šola je zato imela nalogo »narediti čudež«. Kljub temu da so se učitelji trudili z apliciranjem najrazličnejših metod in kljub temu so se slovenski otroci večinoma hitro učili, je končni rezultat ostajal zelo slab. Po navedbah nadzornika je bilo tistega leta 88 krajev, kjer so se otroci z italijanščino prvič srečali v prvem razredu. Učiteljica se je morala večkrat zateči celo po pomoč k učencem, ki so razred že ponavljali, oziroma k drugošolcem, ki so bili združeni s prvimi razredi z namenom, da bi pomagali pri prevajanju besed. Za las boljša je bila situacija v (61) krajih, kjer so delovali vrtci. Kot enega izmed ukrepov za izboljšanje situacije je nadzornik predlagal skrajšanje poletnih šolskih počitnic, saj so bili tedaj otroci preveč časa v domačem okolju in je bilo delo šole povsem izničeno (ASGO 13, 1–2).

Iz tabele 5.29 lahko razberemo, da je bilo leta 1940/41 od vpisanih 16.465 učencev na preizkusih znanja prisotnih 15.956. Rezultati so bili pozitivni za 11.736 otrok, kar predstavlja 73,55 % vseh goriških učencev, ki so obiskovali osnovno šolo. Če bi povprečje računali glede na vpis, bi znašalo 71,28 %. Nadzornik je v poročilu zapisal, da »odstotek sicer ni preveč visok«, vendar pa da je bilo ponavljanje 4190 otrok namensko. Največ ponavljanj je bilo še vedno v prvih razredih, saj zaradi neznanja učnega jezika večine ni bilo mogoče v enem letu izvesti predpisanega programa. Po uspehu sta od povprečja (73,55 %) najbolj odstopala Gorica II z 84,79 % in Komen z 81,21 %. Najslabše rezultate so imeli v Krminu, 64,86 %, Ajdovščini, 68,13 %, in Vipavi, 68,14 %.

Tabela 5.29: Šolski uspeh učencev po okraju v šolskem letu 1940/41

Šolski okraj	Vpisani	Prisotni	Uspešni	Odstotek glede na prisotnost
Gorica I	1.260	1.231	948	77,01
Gorica II	1.438	1.394	1.182	84,79
Gorica III	1.588	1.571	1.230	78,29
Ajdovščina	1.434	1.365	930	68,13
Komen	1.711	1.538	1.249	81,21
Krmin	2.341	2.311	1.499	64,86
Gradiška	1.954	1.945	1.423	73,16
Miren	1.957	1.856	1.379	74,3
Šempas	1.385	1.408	985	69,96
Vipava	1.379	1.337	911	68,14
Skupaj	16.465	15.956	11.736	73,55

Vir: Lastna tabela na podlagi analiziranih podatkov (v ASGO 13, 13).

Zanimivo je, da so bili rezultati v komenskem šolskem okraju, kjer so večinoma živele slovenske družine, boljši od tistih v krminskem, kjer so bili Italijani številčni. Lahko bi torej rekli, da težave navsezadnje niso bile izključno jezikovne narave.

V šolskem letu 1941/42 je nadzornik še vedno poročal o dejstvu, da predvsem učenci iz okoliških krajev²⁸ ob vstopu v osnovno šolo še vedno ne znajo italijanskega jezika. Tako kot v tolminskem šolskem okrožju so tudi na Goriškem slovenske družine z ohranjanjem tradicije močno ovirale delovanje, predvsem pa učinek fašistične šole (ASGO 14, 2–3). Tisto leto je bilo v osnovne šole vpisanih 15.604 otrok, od tega jih je v višji razred napredovalo 11.397, kar je predstavljalo 73,04 % vseh otrok. Odstotek je bil tudi tokrat tukaj višji kot v tolminskem šolskem okrožju, kjer je bilo uspešnih 65,78 % otrok (ASGO 14, 5).

V šolskem letu 1941/42 so se razmere na tem območju iz dneva v dan bolj zaostrovale. Tako kot na Tolminskem so tudi tukaj potekale razne akcije zbiranja materiala, ki je bil namenjen italijanskim vojakom. Na vse več območjih (predvsem v Vipavski dolini) pa so se začeli

²⁸ V okolici Gorice so samo v približno eni četrtini krajev prevladovali Italijani, v ostalih treh četrtinah je prevladovalo slovensko prebivalstvo.

pojavnjati uporniki, ki so v šolah kvarili normalno odvijanje pouka. Stopnjevanje je doživelo vrh med poletnimi počitnicami leta 1942, zaradi česar so številne šole na začetku novega šolskega leta 1942/43 ostale zaprte, saj je bila ogrožena varnost tako učencev kot učiteljev. V občini Vipava vrat niso odprle na primer osnovne šole Budanje, Goče, Lože, Slap, v občini Podnanos osnovna šola Vrabče, občini Ajdovščina osnovna šola Ustje itd. Prav tako je bilo delo oteženo še v vsaj devetih drugih osnovnih šolah, na primer v Medvedjem Brdu in Kanjem Dolu »in ni rečeno, da se ne bo tudi v prihodnje še kakšna dodatna šola zaprla«, je poročilo zaključil šolski nadzornik (ASGO, 40–41).

6 SKLEP

V magistrskem delu sem proučevala italijanizacijo (in fašizacijo) slovenskega šolstva v Julijski krajini med obema vojnama. O tej tematiki so pisali številni slovenski avtorji, vendar večina del govori o tem, kako so Slovenci dojemali razmere, v katerih so bili tedaj primorani živeti. Ta vidik sem podrobneje predstavila tudi sama v diplomskem delu z naslovom »Šolanje v času fašizma skozi prizmo spomina Italijanov in Slovencev«, kjer sem ugotavljala, kako so slovenski otroci doživljali dejstvo, da jim je bila odvzeta pravica do šolanja v materinščini. Tokrat sem želela dogodke prikazati z druge, do sedaj še ne proučene perspektive. S pomočjo analize arhivskega gradiva sem v nalogi raziskala, kako so dogajanje na tem obmejnem območju, ki je bilo večinoma poseljeno s slovenskim prebivalstvom, doživljali italijanski pristojni šolski organi. Ob prebiranju poročil italijanskih šolskih nadzornikov sem dobila vpogled tako v trud, ki so ga oblasti vložile v to, da bi bila duhovna formacija novega Italijana čim uspešnejša, kot tudi v odziv slovenske manjšine na ravnanje italijanske večine.

Medtem ko je vse podeželske šole tako na Tolminskem kot na Goriškem upravljala organizacija O. N. A. I. R., so za poslopja državnih šol, opremo učilnic in ustrezen didaktični material morale skrbeti občine, ki pa so bile finančno močno omejene. V šolskem letu 1936/37 je bilo na primer v tolminskem šolskem okrožju malo infrastrukture, ki bi dejansko ustrezala predpisanim normativom. V večinoma revnih stavbah so se nahajale pomanjkljivo opremljene učilnice z neustreznim ali pomanjkljivim didaktičnim materialom; podobna je bila situacija na Goriškem. Tekom let je bilo kljub večkratnim prijavam zelo slabo poskrbljeno za vzdrževanje že obstoječih, starih objektov, ki so bili ponekod že v tako slabem stanju, da je obiskovanje pouka postajalo nevarno za otroke in učitelje. Očitno se je občinam zdelo bolj smiselno denar vlagati v gradnjo novih objektov – samo v šolskem letu 1937/38 bilo na primer na Tolminskem zgrajenih 17, na Goriškem pa 14 novih šolskih poslopij. Poleg tega je velik problem predstavljala prostorska stiska. Manko so ponekod skušali kompenzirati z uvedbo izmeničnega pouka, drugod pa so učilnice selili v zasebne hiše, ki pa so bile večinoma povsem neustrezne za ta namen. Na podlagi poročil je bil problem nekoliko večji v tolminskem šolskem okrožju, kjer je na primer v šolskem letu 1940/41 po ocenah nadzornika manjkalo vsaj 83 učilnic, na Goriškem pa po podatkih iz šolskega leta 1939/40 »samo« 38.

Splošno stanje šol tako na Tolminskem kot na Goriškem se je med kraji razlikovalo. V večini primerov je veljalo pravilo, da so bile šole v večjih krajih in središčih ustrežnejše od bolj oddaljenih. Tudi notranjo opremo prostorov so po navadi menjali tako, da so v centrih kupili novo pohištvo, staro pa pošiljali na obrobje, kjer velikokrat bodisi ni ustrezalo niti minimalnim higienskim standardom ali pa ga sploh ni bilo (ponekod je manjkal celo tako osnovni inventar ,kot so tabla in šolske klopi). Na Tolminskem je po ustreznosti izstopal idrijski okraj, ki je vsa leta dosegel najvišjo oceno za urejenosti poslopij ter zadostno opremo in moderni didaktični material. Na Goriškem so za šole najboljše skrbeli v treh goriških okrajih ter v ajdovskem, vipavskem in mirnskem okraju. V Šmartnem, Komnu in Dobrovem je bilo na primer stanje povsem drugačno, saj je puščala streha šole, propadala so pročelja itd. Sicer pa glede opreme v poročilih tekom let naletimo na zapise o izvajanju samo najnujnejših vzdrževalnih del. Vojno stanje je od šolskega leta 1939/40 dalje poslušnost občin še poslabšalo in za šole je bilo v obeh okrožjih še slabše poskrbljeno kot prej.

Fašistične šole so imele na razpolago tudi knjižnice, ki pa so bile tako v tolminskem kot v goriškem šolskem okrožju v slabem stanju. Glavni razlog za to je bilo tudi v tem primeru pomanjkanje finančnih sredstev za njihovo obnovo in nabavo ustreznega materiala. Med posameznimi okraji so obstajale razlike, vendar so bile knjižnice večinoma povsod slabo založene, obstoječi material pa zastaran, neuporaben ali uničen. Največ knjig so imeli na razpolago petošolci, najmanj pa prvošolci; v tolminskem šolskem okrožju za prvi razred ni popisana niti ena sama primerna knjiga. Šolski nadzornik je dejstvo opravičil z besedami, da na obmejnem območju, ki je bilo večinoma poseljeno s slovenskim prebivalstvom, tako majhni otroci večinoma niso znali italijanščine in so bile zato knjige zunaj razreda neuporabne. Tekom let so bile sicer organizirane določene pobude s strani občin in učiteljev in pridobljenega je bilo nekaj novega materiala, vendar se splošno slabo stanje ni močno spremenilo. Poleg tega so v nekaterih krajih obstajale tudi učiteljske knjižnice, ki pa so jih učitelji bolj malo uporabljali. Tudi tiste nekoliko bolje založene z gradivom so ostale neizkoriščene. Nadzorniki so večkrat opozorili, da je kader raje posegal po poljudnih revijah.

Pomemben inštrument za pripravo otrok na osnovno šolo pa so bili nedvomno vrtci. V obeh šolskih okrožjih je zanje skrbela organizacija O. N. A. I. R. (poleg slednje so na Goriškem za nekaj posameznih primerov skrbele še goriška občina in nekatere verske institucije). Prostori so bili ustrezno opremljeni in vsakokrat pohvaljeni. Vendar pa je bilo po mnenju šolskih nadzornikov vrtcev občutno premalo. Po njihovih ocenah bi jih na Tolminskem v šolskem

letu 1939/40 potrebovali vsaj 60, delovalo pa jih je zgolj 18 (najslabše je bilo v cerkniškem in idrijskem okraju, kjer je deloval samo po en vrtec). Na Goriškem sicer stanje ni bilo tako kritično, so se pa tudi tam nadzorniki stalno zavzemali za odprtje novih.

Eno izmed problematik je predstavljalo splošno pomanjkanje kadra. V šolskem letu 1936/37 je učitelj tako v tolminskem kot v goriškem šolskem okrožju poučeval v povprečju 35 otrok, kar je bilo po mnenju nadzornikov preveč. Medtem ko so na Goriškem glede tega ukrepali in z dodatnim zaposlovanjem dosegli, da se je povprečje znižalo na 29 učencev na enega učitelja v šolskem letu 1938/39, je bil na Tolminskem upad števila zanemarljiv in tako je ostalo do konca.

Kot že večkrat povedano, so se šolski nadzorniki na tem občutljivem obmejnem območju zavzemali za zaposlovanje starejšega, izkušenega kadra, ki bi se znal soočiti s problematiko poučevanja tujerodnih otrok, ki jih je bilo treba poitalijančiti. Realno stanje, ki se je izkazalo skozi analizo poročil, pa je bilo vse prej kot tisto želeno. Predvsem je bilo veliko preveč učiteljev priseljenih z juga Italije, ki območne problematike niso poznali in nanjo niso bili pripravljani. Še večji problem pa je predstavljala sama kadrovska struktura. Na Goriškem sicer niti ni bilo tako kritično, saj je bilo v šolskem letu 1940/41 začasnih, nadomestnih, učiteljev 3 %, v tolminskem šolskem okrožju pa kar 24,7 %. Velik je bil tudi delež mladih, in sicer je bilo na Tolminskem 66,7 % vseh učiteljev starih 30 ali manj let, v goriškem šolskem okrožju pa je bila najštevilčnejša skupina učiteljev tista med 30. in 40. letom starosti (36,33 %). V obeh okrožjih so prevladovale učiteljice (kar tri četrtine kadra so predstavljale ženske). Struktura učiteljskega kadra pa se je še dodatno spremenila z začetkom vojne, ko so bili številni učitelji vpoklicani v vojsko (mladega, začasnega in neustreznega kadra je bilo iz dneva v dan več). V šolskem letu 1941/42 je bila na primer kar tretjina vseh učiteljev s strani šolskega nadzornika označena za zelo »slabo pripravljene«. Preostali so večinoma uspešno opravljali svoje poslanstvo in izpolnjevali delovne obveznosti; ukrepe je bilo treba izvesti le izjemoma.

V zadnjih poročilih je po eni strani čutiti razočaranje nadzornikov, saj so številni učitelji izgubili motivacijo, zadovoljili so se s pasivnim učenjem tistega najnujnejšega in z minimalnim napredkom otrok. Po drugi strani pa so učitelje nekoliko opravičevali, češ da so živeli v povsem nezavidljivih razmerah. Velikokrat so bili izpostavljeni slabim materialnim pogojem, živeli so stran od družin, velikokrat jih okolica ni sprejela medse ... Posledica so

bili vse pogostejši izostanki, vendar proti njim se ni moglo ukrepati, saj so svoje izostanke opravičevali z zdravniškimi potrdili.

V obdobju fašizma so bili prvošolci ob vstopu v osnovno šolo avtomatično vpisani v mladinske fašistične organizacije. Medtem ko je bilo v šolskem letu 1937/38 v tolminskem šolskem okraju 72 % vseh učencev včlanjenih v G. I. L., je bil ta odstotek v treh goriških šolskih okrajih že med 97 % in 100 % (najslabše je bilo na Vipavskem, in sicer med 62 % in 77 %). Članstvo je iz leta v leto raslo in tudi tolminski učitelji so s prepričljivo propagando dosegli, da je bilo v šolskem letu 1941/42 dobrih 97 % osnovnošolcev včlanjenih v »*Ballila*« in »*Piccole Italiane*«. V tolminskem, kobariškem in kanalskem okraju je bilo članstvo skoraj popolno (99 %), povprečje je nekoliko kvaril idrijski šolski okraj z 92 %.

V okviru G. I. L. je bila deljena tudi socialna pomoč v obliki oblačil, hrane, šolskih potrebščin in poletnih kolonij. Tolminski dokumenti pričajo o tem, da so bonitete prejemale številne ogrožene družine, v goriških poročilih o tej dejavnosti ne najdemo nobenega podatka.

Od šolskega leta 1936/37 dalje so imele oblasti z izdajanjem posebnih izkaznic pregled nad vsemi šoloobveznimi otroki. V primeru, da je bil učenec dlje časa odsoten od pouka, so imeli učitelji točna navodila kako postopati. Morali so se osebno pozanimati o razlogih za izostanek pri otrokovi družini in v primeru neupravičenih izostankov podati opozorilo. Če se starši niso odzvali, je bila podana prijava oblastem, ki so nato uvedle prisilne ukrepe, vendar je do tega prišlo v redkih primerih. Sicer pa so šolski nadzorniki v tolminskem in goriškem šolskem okrožju skozi leta obiskanost pouka označili kot »normalno«. Nekaj več izostankov je bilo v zimskih mesecih, saj so nizke temperature in sneg zlasti v višje ležečih krajih velikokrat onemogočali dostop do šole. Največ odsotni so bili po navadi petošolci, ki so bili že dovolj stari, da so lahko staršem pomagali pri sezonskem delu na polju, ali pa so pobirali ostanke železja, ki ga je za seboj pustila prva svetovna vojna (to je veljalo predvsem za del Krasa in območje Banjšic). Izjema je bilo šolsko leto 1940/41, ko se je v tolminskem šolskem okrožju odsotnost otrok potrojila v primerjavi s prejšnjim letom, veliko izostankov pa je bilo tudi v goriškem šolskem okrožju. Predvidevam, da gre vzrok pripisati vojnemu stanju, ki je območje doletelo z vstopom Italije v vojno leta 1940. Na podlagi pridobljenih podatkov pa menim, da so vojne razmere vplivale ne samo na prisotnost, pač pa tudi na normalen potek pouka, kljub temu da so številni šolski nadzorniki trdili nasprotno. Svojo trditev lahko argumentiram z upadom končnega učnega uspeha slovenskih šolarjev v zadnjih letih pred kapitulacijo Italije.

Statistika sicer navaja, da je bil delež otrok, ki so na Tolminskem in Goriškem uspešno napredovali v višji razred, izjemno nizek v primerjavi z drugimi šolskimi okrožji. Večkratno ponavljanje razreda je bilo za območja, kjer je bilo večinsko prebivalstvo slovenskega rodu, značilno. Ponavljanja so bila najpogostejša pri prvošolcih, ki so v šolo vstopili brez kakršnegakoli znanja italijanskega jezika. V najnižjem razredu so otroke zadrževali, dokler niso usvojili vsaj toliko osnov italijanščine, da so lahko nemoteno sledili pouku. Nekoliko bolje je bilo v krajih, kjer so imeli vrtec, ki je otroke soočil z novim državnim jezikom že pred vstopom v osnovno šolo.

V šolskem letu 1937/38 je v tolminskem šolskem okrožju samo dobrih 55 % vseh osnovnošolcev napredovalo v višji razred. Na Goriškem je bil ta odstotek nekoliko višji (60,79 %), vendar še vedno podpovprečen v primerjavi z drugimi območji. Vendar je odstotek v naslednjih nekaj letih počasi naraščal. V šolskem letu 1937/38 je v tolminskem šolskem okrožju samo 55,3 % vseh osnovnošolcev napredovalo v višji razred. Na Goriškem je bil odstotek nekoliko višji (60,79 %), vendar še vedno podpovprečen. V tolminskem šolskem okrožju je bil delež uspešnih otrok najvišji v šolskem letu 1939/40, in sicer je znašal 68,11 %, v goriškem šolskem okrožju pa je v šolskem letu 1940/41 znašal 73,55 %. V nadaljnjih nekaj letih se je učni uspeh znova poslabšal. Predvidevam, da so se učitelji v vojnih letih bolj kot apliciranju predvidenega učnega programa posvečali podrobnemu obveščanju učencev o vojnem in drugem dogajanju po svetu. Nedvomno uspeh tudi ni bil odvisen od materialnih pogojev, kakor so bili sprva prepričani Italijani. Tipičen primer za to je idrijski šolski okraj v tolminskem šolskem okrožju, ki je bil vsako leto ocenjen kot najustreznejši, najnovejši in najbolj preskrbljen, vendar so idrijski otroci po učnem uspehu vsakič zasedali najslabše mesto v okrožju.

Učni uspeh slovenskih šolarjev pa nam razkriva še en pomemben podatek. V šolskem letu 1941/42 je v tolminskem šolskem okrožju v višji razred napredovalo 65,78 % vpisanih otrok, v goriškem pa 73,04 %. Več kot 20 let po italijanski okupaciji slovenskega etničnega ozemlja so otroci še vedno tudi po večkrat ponavljali isti razred, saj so prag osnovne šole prestopali brez predznanja italijanščine. Tudi kasneje so slovenski otroci v najboljšem primeru govorili italijansko v šoli, v domačem okolju pa so se vrnili k slovenščini. Nekateri nadzorniki so celo predlagali ukinitvev daljših poletnih počitnic, češ da bi to morda zaleglo, saj šolarji ne bi bili toliko časa odsotni od italijanskega okolja v šoli. Vse to kaže na močno narodno zavest

Slovencev ter ohranjanje kulture in tradicije po domovih kljub dolgoletni izpostavljenosti fašističnemu režimu.

Prvo hipotezo H1, da je italijanska fašistična šolska politika izboljšala osnove šolstva v smislu materialnih in pedagoških pogojev za pouk, lahko na podlagi zgoraj zapisanega delno potrdim, delno pa jo moram ovreči. Državne oblasti so se resnično zavzemale, da bi otrokom omogočale učenje v čim boljših pogojih, vendar so se razmere v resnici razlikovale od kraja do kraja in od časa do časa. Ponekod je bila infrastruktura povsem nova, učilnice lepe in prijetne, so pa obstajali kraji, kjer so imeli otroci namesto ustreznega šolskega poslopja na razpolago povsem neprimerne in nehigienske prostore v najetih hišah zasebnikov, kjer ni bilo niti sanitarij niti tekoče vode. Večinoma je bilo stanje v središčih šolskih okrajev boljše od tistega v manjših, bolj oddaljenih ali hribovitih krajih. Tudi didaktični material je variiral na podoben način – ponekod je ustrezal predpisanim standardom in šole so bile z njim dobro založene, marsikje pa so bili didaktični pripomočki zastarani, neuporabni ali pa jih sploh ni bilo na razpolago. Kar se učiteljev tiče, je bila podobna zgodba. V fašističnih šolah je deloval ustrezen in dobro podkovan kader za delo s slovenskimi otroki, poučevali so pa tudi taki, ki svoje funkcije niso bili sposobni opravljati bodisi zaradi mladosti in posledične neizkušenosti bodisi zaradi nerazumevanja obmejne problematike. Zlasti učitelji, ki so bili na to območje priseljeni z juga Italije, so se težko znašli v zanje povsem nepoznanih razmerah. Pri sporazumevanju s slovenskimi prvošolci so si pomagali kar s prevodi starejših učencev, ki so nekaj znanja italijanščine že osvojili.

Hipotezo H2, ki pravi, da italijanska fašistična šolska politika med Slovenci ni dosegla zelenega učinka v smislu italijanizacije, odločno potrdim. Tudi nadzorniki so bili v poročilih tekom let odkriti in vsakič znova opozarjali, da so slovenske družine v domačem okolju ohranjale svoj jezik in tradicijo in da je bilo delo šolnikov praktično izničeno vsakič, ko so se otroci iz šole vrnili domov. Instrumentalizacija vzgojnih institucij za indoktrinacijo mladine je bila torej povsem neuspešna, saj sta bili narodna zavest in pripadnost primorskih Slovencev premočni.

7 LITERATURA

- ASGO 1: Ballori, Remigio. 1938. *Supplemento alla relazione sull'anno scolastico 1937/38 (I circoscrizione, Gorizia)*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 2: Ballori, Remigio. 1938. *Supplemento alla relazione sull'anno scolastico 1937/38 (II circoscrizione, Tolmino)*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 3: Bassani, Angelo. 1939. *Relazione finale anno scolastico 1938/39*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 4: Bassani, Angelo. 1940. *Rapporto conclusivo finale anno scolastico 1939/40*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 5: Dogliani, F. 1937. *Relazione anno scolastico 1936/37*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 43, f. 352.
- ASGO 6: Naldini, Alfredo. 1937. *Relazione anno 1936/37*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 43, f. 352.
- ASGO 7: Naldini, Alfredo. 1937. *Relazione anno 1937/38*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 8: Naldini, Alfredo. 1939. *Aggiunta peri il completamento della relazione annuale relativa alla Circonscrizione scolastica di Gorizia 1938/39*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 9: Naldini, Alfredo. 1939. *Rapporto conclusivo relativo all'anno scolastico 1938/39*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 10: Naldini, Alfredo. 1939. *Relazione semestrale 1939/40*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 11: Naldini, Alfredo. 1940. *Relazione semestrale 1939/40*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 12: Naldini, Alfredo. 1941. *Aggiunta alla relazione finale 1940/41*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 13: Naldini, Alfredo. 1941. *Relazione finale 1940/41*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 14: Naldini, Alfredo. 1942. *Relazione finale anno scolastico 1941/42*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- ASGO 15: Tonelli, Federico. 1940. *Relazione sull'andamento dell'anno scolastico 1939/40*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.

- ASGO 16: Tonelli, Federico. 1941. *Relazione conclusiva anno scolastico 1940/41 della Circoscrizione di Tolmino*. Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 44, f. 354.
- Bajc, Gorazd in Egon Pelikan. 2005. Od konca prve do začetka druge svetovne vojne (1918–1941). V *Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*, ur. Gorazd Bajc, 45–58. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Blinkhorn, Martin. 1995. *Mussolini in fašistična Italija*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Cigoj Krstulović, Nataša. 2015. *Zgodovina, spomin, dediščina: Ljubljanska Glasbena matica do konca druge svetovne vojne*. Ljubljana: SAZU.
- Čermelj, Lavo. 1965. *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Dal Carobbo, Ilaria. 2008. Il diritto-dovere all'istruzione in Italia. V *L'istruzione in Toscana. Regione Toscana – Rapporto 2007*, ur. IRPET, 15–35. Pisa: Plus-Pisa university press.
- Dal Passo, Fabrizio. 2003. *Storia della scuola Italiana*. Dostopno prek: <http://www.lettere.uniroma1.it/sites/default/files/868/5.%20STORIA%20DELLA%20SCUOLA%20ITALIANA%20-%20Fabrizio%20Dal%20Passo.pdf> (15. maj 2017).
- Di Pol, Redi Sante. 2002. *Scuola e popolo nel riformismo liberale d'inizio secolo*. Torino: Marco Valerio editore.
- Ferenc, Tone, Milica Kacin-Wohinz in Tone Zorn. 1974. *Slovenci v zamejstvu: Pregled zgodovine 1918–1945*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gentile, Emilio. 2010. *Fašizem: zgodovina in interpretacije*. Ljubljana: Modrijan.
- Istituto nazionale di statistica. 2011. *L'Italia in 150 anni: Sommario di statistiche storiche 1861–2010*. Dostopno prek: http://www3.istat.it/dati/catalogo/20120118_00/cap_7.pdf (6. maj 2017).
- Kacin Wohinz, Milica. 1977a. *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928* (1. knjiga). Koper: Lipa.
- --- 1977b. *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928* (2. knjiga). Koper: Lipa.
- --- 1990. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935*. Koper: Lipa.
- Kacin Wohinz in Jože Pirjevec. 2000. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija.

- Kacin Wohinz in Marta Verginella. 2008. *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo slovenska matica.
- Kacin Wohinz, Milica, Boris Mlakar in Nevenka Troha, ur. 2003. *Rapporti italo-sloveni 1880-1956: relazione della commissione storico culturale italo-slovena = Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije*. Nova Gorica: Concordia et pax.
- Klinec, Rudolf. 1979. *Primorska duhovščina pod fašizmom*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Kobal, Ana. 2013. Šolski zvezek – pripomoček fašistične raznarodovalne politike: primer šole v Vipavi. *Šolska kronika* 22 = 46 (1/2). Dostopno prek: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-CR08OOY3> (14. april 2017).
- Lavrenčič Pahor, Minka. 1994. *Primorski učitelji 1914–1941: Prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst: Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici.
- MATEpristem. 2008. *L'autorappresentazione del regime fascista nei testi didattici di matematica elementare*. Dostopno prek: <http://matematica.unibocconi.it/print/1031> (20. maj 2017).
- Mellinato, Giulio. 1992. Listina o šolstvu 1939 in fašizacija izobraževanja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 32 (1–2): 75–79.
- Ministero della Pubblica Istruzione. 2004. *Evoluzione del sistema scolastico dalla legge Casati (1859) al D. Lgs. attuativo delle legge 53 (2004)*. Dostopno prek: <https://archivio.pubblica.istruzione.it/ministro/comunicati/2004/allegati/tab210504.shtml> (16. junij 2017).
- Mussolini, Benito. 1942. *Doktrina fašizma*. Roma: Novissima. Dostopno prek: http://www.sistory.si/cdn/publikacije/15001-16000/15325/Doktrina_fasizma_Mussolini.pdf (12. junij 2017)
- Okoliš, Stane. 2009. *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Pavlič, Slavica in Viktor Smolej. 1981. *Partizansko šolstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Borec.
- Pelikan, Egon. 2002. *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*. Ljubljana: Nova revija.

- Pelikan, Egon. 2012. Šola in otroštvo v Julijski krajini med obema. V *Zgodovina otroštva*, ur. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, 515–531 Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Pizzigoni, Davida Francesca. 2011. *1861–1869: da scuola di pochi a scuola di tutti. E oggi?* Dostopno prek: [http://www.delfo.fc.it/saffi/Davida_Pizzigoni/Pizzigoni.La scuola primaria dal 1861 al 1961.pdf](http://www.delfo.fc.it/saffi/Davida_Pizzigoni/Pizzigoni.La_scuola_primaria_dal_1861_al_1961.pdf) (4. april 2017).
- Podbersiĉ, Renato. 2016. Obmejni fašizem in odnos do Judov. *Acta Histriae* 24 (4): 837–854.
- Ricuperati, Giuseppe. 1973. *La scuola nell'Italia*. Dostopno prek: http://www.lefweb.uniss.it/download/105/la_scuola_nell_italia_unita.pdf (5. maj 2017).
- Spadafora, Giovanni. 1997. *Giovanni Gentile. La pedagogia. La scuola*. Roma: Armando Editore.
- Stranj, Pavel. 1987. La questione scolastica delle minoranze slave della Venezia Giulia tra le due guerre. *Storia contemporanea in Friulli* 17 (18): 105–135.
- Šifrer, Živko. 1964. Pismenost prebivalstva. *Prikazi in študije* 10 (5): 11–34.
- Velikonja, Mitja. 1996. *Masade duha*. Ljubljana: znanstveno in publicistiĉno središĉe.
- Velikonja, Mitja. 2003. *Mitografije sedanjosti: študije primerov sodobnih politiĉnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Vodopivec, Peter. 2005. Razvoj šolstva na Slovenskem. V *Slovenska novejša zgodovina 1848–1922*, ur. Jasna Fischer in Žarko Lazareviĉ, 59–62. Ljubljana: Mladinska knjiga.